

T.C
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

TÜRKİYE AZERBAYCAN ENERJİ BİRLİKTELİĞİNDE
TANAP ÖRNEĞİ

SERKAN ARIKAN

2501120998

TEZ DANIŞMANI

Doç. Dr. BEKİR GÜNAY

İSTANBUL 2014

Y Ü K S E K L İ S A N S
T E Z O N A Y I

ÖĞRENCİNİN

Adı ve Soyadı : Serkan ARIKAN

Anabilim/Bilim Dalı : Uluslararası İlişkiler

Danışman : Doç. Dr. Bekir GÜNAY

Numarası : 2501120998

Tez Savunma Tarihi : 10.09.2014

Tez Savunma Saati : 10:00

Tez Başlığı : Türkiye Azerbaycan Enerji Birlikteliğinde Tanap Örneği

TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜ'NE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
Doç. Dr. Bekir GÜNAY		Kabul
Doç. Dr. Hakan GÜNEŞ		KABUL.
Doç. Dr. Fatih ÖZBAY		KABUL

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
Yrd. Doç. Dr. İlker AKTÜKÜN		
Yrd. Doç. Dr. Suat ZEYREK		

TÜRKİYE AZERBAIJAN ENERJİ BİRLİKTELİĞİNDE TANAP ÖRNEĞİ

SERKAN ARIKAN

ÖZ

Bu tezde ortak tarih, kültür ve akrabalık gibi etkenlerden dolayı birbirini “bir millet iki devlet” olarak tanımlayan Türkiye ve Azerbaycan’ın birlikteliğine TANAP projesinin muhtemel etkileri araştırılmıştır. Tezimizde bu çerçevede TANAP’ın Türkiye’nin ve Avrupa’nın enerji güvenliğinin sağlanmasına olacak etkisi, Azerbaycan’ın enerji ihracatına yapacağı katkı, iki ülkenin ekonomilerine yapacağı etki ile Türkiye ve Azerbaycan’ın ekonomik, siyasi ve kültürel birlikteliklerine yapacağı katkı analiz edilmiştir. Geçmişteki iki ülkenin gerçekleştirdiği enerji projeleri ve TANAP’ın resmi verileri analiz edilerek varılan sonuçlara göre TANAP projesi Türkiye ve Avrupa’nın enerji güvenliklerine katkı sağlayacak olup, aynı esnada Azerbaycan’ın enerji ihracatını büyük oranlarda arttırarak Türkiye ile Azerbaycan’ın ekonomik, siyasi ve kültürel birlikteliklerine önemli katkılar sağlayacaktır.

THE CASE OF TANAP IN THE TURKISH-AZERBAIJANI BILATERAL RELATIONS

SERKAN ARIKAN

ABSTRACT

This thesis examines the possible impacts of TANAP on the relations between Turkey and Azerbaijan, two countries which define each other as one nation but two states. We have analysed TANAP’s impact in Turkey and Europe’s energy security, Azerbaijan’s energy exports, Turkey’s and Azerbaijan’s economies and two states economic, political and cultural bilateral relations. TANAP projects will contribute to Turkey’s and Europe’s energy security, the export of Azerbaijan’s energy products and Turkey and Azerbaijan bilateral economic, political and cultural relations. TANAP projects will contribute to Turkey’s and Europe’s energy security, the export of Azerbaijan’s energy products and Turkey’s and Azerbaijan’s bilateral economic, political and cultural relations according to two states energy project which they fulfilled in the past years and TANAP’s official datas.

ÖNSÖZ

“Türkiye Azerbaycan Enerji Birlikteliğinde TANAP Projesi” adlı tezimizde ortak tarih, kültür ve akrabalık gibi etkenlerden dolayı birbirini “bir millet, iki devlet” olarak tanımlayan Türkiye ve Azerbaycan’ın enerji birlikteliğinde TANAP projesinin muhtemel etkilerinin araştırılması amaçlanmıştır. Türkiye ve Azerbaycan’ın geçmişten günümüze kadar sürdürdüğü yakın ilişkilerin arttırılarak geliştirilmesine önemli bir katkı sağlayacak olan TANAP projesinin tez kapsamında detaylı bir şekilde araştırılması ve muhtemel etkilerinin analiz edilmesinin önemli olacağı düşünülmektedir.

Tezin yazım aşamasında henüz faaliyete geçmemiş olan TANAP projesinin muhtemel etkilerinin daha doğru bir zeminde analiz edilebilmesi adına birinci bölümde geçmişten günümüze kadar Türkiye-Azerbaycan birliktelikleri incelenmiştir. İkinci bölümde ise TANAP öncesi iki devletin gerçekleştirdiği enerji projeleri analiz edilerek enerji projelerin iki ülkenin geçmişteki olan birlikteliğine etkileri araştırılmıştır. Tezimizin asıl bölümü olan üçüncü bölümde ise TANAP’ın iki ülkenin birlikteliğine olacak muhtemel etkileri, ilk iki bölümdeki analizler çerçevesinde ve TANAP projesi ile ilgili yayınlanan resmi belgelere dayanarak araştırılmaya çalışılmıştır.

Tezin yazımında karşılaşılan en önemli sorun TANAP’ın yeterince akademisyenler tarafından tartışılmamış olması ve TANAP ile ilgili doğrudan yazılan makalelerin ve yayınların yok denecek kadar az olmasıdır. Bu sorunu aşmak adına enerji alanından yazılmış TANAP benzeri diğer projelerle ilgili akademik makalelerden ve yayınlardan yararlanılmış, karşılıklı projeler analiz edilerek TANAP’ın iki ülke birlikteliğine olacak muhtemel etkileri araştırılmıştır. Ayrıca tezin nesnel verilere dayanması adına tezde uluslararası güvenilir örgütlerin ve şirketlerin verileri kullanılmış ve farklı bakış açılarını analiz edebilme adına Türkiye, Azerbaycan, Avrupa Birliği Devletleri, Amerika ve Ermenistan’da yayınlanmış olan yayınlardan faydalanılmaya çalışılmıştır.

Tezin yazımı esnasında gerekli desteğini esirgemeyen tez danışmanım Doç. Dr. Bekir Günay Hocama ve diğer İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Hocalarıma sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

ÖZ (ABSTRACT).....	iii
ÖNSÖZ.....	iv
TABLolar.....	vii
GRAFİKLER.....	viii
HARİTALAR.....	ix
KISALTMALAR LİSTESİ.....	x
GİRİŞ.....	1
I. TARİHTEN GÜNÜMÜZE TÜRKİYE AZERBAYCAN İLİŞKİLERİ	3
A. Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti Öncesi Türkiye Azerbaycan İlişkileri	3
B. Azerbaycan Cumhuriyeti Öncesi Türkiye Azerbaycan İlişkileri.....	14
1. Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti Dönemi Türkiye Azerbaycan İlişkileri.....	14
2. Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Dönemi Türkiye Azerbaycan İlişkileri	20
C. Azerbaycan Cumhuriyeti Dönemi Türkiye-Azerbaycan İlişkileri	22
1. Ayaz Mütellibov Dönemi (30 Ağustos 1991 – 6 Mart 1992).....	22
2. Ebulfez Elçibey Dönemi (16 Haziran 1992 – 1 Eylül 1993).....	28
3. Haydar Aliyev Dönemi (24 Haziran 1993 - 31 Ekim 2003)	35
4. İlham Aliyev Dönemi (31 Ekim 2003-...)	41
II. TANAP ÖNCESİ TÜRKİYE AZERBAYCAN ENERJİ BİRLİKTELİKLERİ.....	47
A. İlham Aliyev Öncesi Türkiye Azerbaycan Enerji Birliktelikleri.....	47
B. Bakü Tiflis Ceyhan (BTC) Ham Petrol Boru Hattı (4 Haziran 2006).....	53
C. Bakü Tiflis-Erzurum (BTE) Doğalgaz Boru Hattı (3 Temmuz 2007)	62
III. TÜRKİYE AZERBAYCAN ENERJİ BİRLİKTELİĞİ'NDE TANAP	64
A. TANAP ve Türkiye	64
1. Türkiye'nin Enerji Politikaları	64
a) Türkiye'nin Genel Enerji Politikaları.....	64
b) Türkiye'nin Enerji Politikalarında Doğalgaz	68
2. TANAP'ın Türkiye Enerji Güvenliğine Etkisi.....	72
3. TANAP'ın Türkiye Ekonomisine Etkisi	74
B. TANAP ve Azerbaycan.....	76
1. Azerbaycan'ın Enerji Politikaları	76
a) Azerbaycan'ın Enerji Politikalarında Doğalgaz	82
b) Azerbaycan'ın Enerji İhracatı İhtiyacı	86

c) Azerbaycan'ın Enerji Politikalarında Ulusal ve Uluslararası Enerji Şirketleri ve Faaliyetleri.....	88
2. TANAP'ın Azerbaycan'ın Enerji Arzına Etkisi	90
3. TANAP'ın Azerbaycan Ekonomisine Etkisi	90
C. TANAP'ın Gelişimini Etkileyen Faktörler	93
1. TANAP'a Rusya'ın Etkisi	93
2. TANAP'a İran'ın Etkisi	96
3. TANAP'a Irak'ın Etkisi	99
4. TANAP'a D.Akdeniz Etkisi	101
5. TANAP'a Türkmenistan'ın Etkisi.....	103
6. TANAP'a Avrupa'nın Enerji Güvenliği Politikalarının Etkisi	106
7. TANAP'a Güney Akım Projesinin Etkileri.....	111
D. TANAP Projesi.....	113
E. TANAP'ın Türkiye - Azerbaycan Ekonomik İlişkilerine Etkisi	119
F. TANAP'ın Türkiye - Azerbaycan Siyasi İlişkilerine Etkisi	121
SONUÇ	124
KAYNAKÇA	131

TABLÖLAR

Tablo1: 1992-1993 Yılları Türkiye'nin Azerbaycan İle Yaptığı Ticaret Rakamları

Tablo 2: 1993-2003 Yılları Türkiye'nin Azerbaycan İle Yaptığı Ticaret Rakamları

Tablo 3: 2003-2013 Yılları Türkiye'nin Azerbaycan İle Yaptığı Ticaret

Tablo 4: Azeri-Çıralı-Güneşli Projesi Ortakları ve Payları

Tablo 5: Şah Deniz Projesi Ortakları ve Payları

Tablo 6: Araz Alov Sharg Projesi Ortakları ve Payları

Tablo 7: Bakü Tiflis Ceyhan (BTC) Ham Petrol Boru Hattı Projesi Ortakları ve Payları

Tablo 8: 2004-2013 Yılları Arası Azerbaycan Petrol Üretimi

Tablo 9: Doğalgaz Rezervlerine Göre Ülkeler ve Dünyadaki Payları

GRAFİKLER

Grafik 1: 1992-1993 Yılları Türkiye'nin Azerbaycan İle Yaptığı Ticaret Rakamları

Grafik 2: 1993-2003 Yılları Türkiye'nin Azerbaycan İle Yaptığı Ticaret Rakamları

Grafik 3: 2003-2013 Yılları Türkiye'nin Azerbaycan İle Yaptığı Ticaret Rakamları

Grafik 4: Türkiye Ham Petrol İthal Ettiği Ülkeler ve Oranları

Grafik 5: 2001-2012 Yılları Arası Türkiye Doğalgaz Tüketimi ve Üretimi Rakamları

Grafik 6: Türkiye'nin Elektrik Üretiminde Kullanılan Enerji Kaynaklarının Oranları

Grafik 7: Türkiye'deki Doğalgaz Tüketiminin Dağılımı

Grafik 8: Türkiye Doğalgaz İthalatı Dağılımı

Grafik 9: 2003-2013 Yılları Arası Azerbaycan Doğalgaz Tüketimi ve Üretimi Rakamları

Grafik 10: 2000-2012 Yılları Arası Azerbaycan'da Elektrik Üretiminde Doğalgazın Pay Oranları

Grafik 11: 2012 Yılı Azerbaycan Birincil Enerji Kaynakları Tüketimi Oranları

Grafik 12: 2012 Yılı Azerbaycan Elektrik Üretiminde Enerji Kaynaklarının Oranları

Grafik 13: 1990-2012 Yılları Arası Azerbaycan Gayrisafi Yurt İçi Hasılası

HARİTALAR

Harita 1: Azerbaycan'ın Önemli Petrol ve Doğalgaz Yatakları

Harita 2: Azerbaycan Uluslararası Enerji Nakil Hatları

Harita 3: Azerbaycan Enerji Kaynakları Yatakları

Harita 4: Azerbaycan Enerji Kaynakları Yatakları

Harita 5: Güney Akım Güzergâhı

Harita 6: TANAP Proje Güzergâhlarının Sayısal Yükseklik Modeli Üzerinde Gösterimi

Harita 7: Türkiye Deprem Bölgeleri Haritası – TANAP Proje Güzergâhı

KISALTMALAR LİSTESİ

A.g.e.	Adı Geçen Eser
A.g.m.	Adı Geçen Makale
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ACG	Azeri-Çıralı-Güneşli
AHC	Azerbaycan Halk Cephesi
AIOC	Azerbaijan International Operating Company
AKDTYK	Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu
ASELSAN	Askerî Elektronik Sanayii
BDT	Bağımsız Devletler Topluluğu
BOTAŞ	Boru Hatları ile Petrol Taşıma Anonim Şirketi
BTC	Bakü-Tiflis-Ceyhan
BTE	Bakü-Tiflis-Erzurum
BYEGM	Basın Yayın Enformasyonu Genel Müdürlüğü
DİB	Diyanet İşleri Başkanlığı
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
EİA:	U.S. Energy Information Agency
GSMH	Gayrisafî millî hâsıla
ICC	International Chamber of Commerce
IEA	International Energy Agency
IRENA	The International Renewable Energy Agency
IRENA	International Renewable Energy Agency
İŞİD	Irak ve Şam İslâm Devleti
İĞDAŞ	İstanbul Gaz Dağıtım Sanayi ve Ticaret Anonim Şirketi
KKTC	Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
NATO	North Atlantic Treaty Organization
OAKA	Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları
PTT	Posta ve Telgraf Teşkilatı
SOCAR	State Oil Company of Azerbaijan Republic
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

TANAP	Trans Anatolian Natural Gas Pipeline
TDA	Trade and Development Agency
TDAV	Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı
TKAE	Türk Kültür ve Araştırma Enstitüsü
TPAO	Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı
TPOC	Turkish Petroleum Overseas Company
TRT	Türkiye Radyo Televizyon Kurumu
TSKB	Türkiye Sınai Kalkınma Bankası
TÜBİTAK	Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu
TÜDEV	Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk Kardeşlik ve İşbirliği Vakfı
YÖK	Yüksek Öğrenim Kurumu

GİRİŞ

Bu tezde TANAP projesinin Türkiye Azerbaycan enerji birlikteliğine olacak muhtemel etkilerinin araştırılması hedeflenmiştir. Tezimizin ana sorusunu geçmişten günümüze kadar birçok alanda birlikteliklerini sürdüren iki ülkenin ilişkilerine TANAP projesin etkisinin nasıl olacağıdır. Bu çerçevede TANAP'ın iki ülkenin ekonomik, siyasi ilişkilerini nasıl etkileyeceğini araştırmak hedeflenmektedir. Ayrıca enerji kaynakları yönünden fakir olan Türkiye'nin enerji güvenliğinin sağlanmasında TANAP'ın katkısının araştırılması ve bağımsızlığı enerji kaynaklarından gelen gelirle doğrudan orantılı olan Azerbaycan'a TANAP projesinin enerji arzındaki katkısının araştırılması hedeflenmiştir.

Henüz faaliyete geçmemiş TANAP projesinin sonucunda elde edilecek muhtemel etkilerin araştırılması gibi riskli bir konuda tutarlı sonuçlara ulaşabilmek adına öncelikli olarak bazı sorulara cevap aranarak hedefe doğru ulaşılmaya çalışılmıştır.

Tezimizin ilk bölümünde geçmişten günümüze iki ülkenin aralarındaki ilişkilerin nasıl gerçekleştiği, birlikteliklerinin temellerini hangi alanların oluşturduğu ayrıca iki ülkenin çatışma alanlarının ve kırmızı çizgilerinin neler olduğu sorularına cevaplar aranmıştır. TANAP'ın gelecekteki muhtemel etkilerinin araştırılması adına bu bölümün önemli olduğu düşünülmekte ve bu bölümde tarih kaynaklardan yararlanılmaya gidilmiştir.

Tezimizin ikinci bölümünde ise Türkiye ve Azerbaycan'ın gerçekleştirmiş olduğu enerji projelerinin iki ülkenin birlikteliklerine olan etkilerinin nasıl olduğu sorularına cevaplar aranmıştır. Bu sorulara cevaplar aranırken Azeri-Çıralı-Güneşli Petrol Yatağı, Bakü-Tiflis-Erzurum ve Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı projeleri analiz edilmiştir. Enerji birlikteliklerinin iki ülkenin ilişkilerine olan etkileri iki ülkenin resmi kaynaklarının ve uluslararası güvenilir kuruluşların verilerine dayanılarak incelenmiştir.

Tezimizin üçüncü bölümünde TANAP'ın Türkiye-Azerbaycan ilişkilerine muhtemel etkilerinin neler olacağı sorusuna cevap aranmıştır. Bu soruya daha sağlıklı cevap verebilmek adına öncelikle TANAP'ın Türkiye'nin ve Azerbaycan'ın ekonomisine, enerji politikalarına etkileri araştırılmış daha sonrasında iki ülkenin siyasi, ekonomik ve enerji alanlarındaki birlikteliklerine etkileri analiz edilmiştir. Bu bölümde ayrıca henüz proje aşamasında plan TANAP projesinin gerçekleşmesine etki edecek faktörler incelenmiş ve TANAP'ın Türkiye ile Avrupa'nın enerji güvenliğine ne kadar katkısı olacağı sorularına cevaplar aranmıştır. Bu sorulara cevap verilebilmesi için öncelikli olarak TANAP'ın açıklanan resmi raporları, planları incelenmiş, daha sonrasında ise TANAP'ın verileri geçmişte gerçekleştirilen

projelerin verileri ile karşılaştırılarak, geçmişteki enerji projelerinin sonuçlarına göre TANAP projesini hayata geçirilmesinin sonucunda iki ülke arasındaki ilişkilere muhtemel etkisi analiz edilmiştir.

I. TARİHTEN GÜNÜMÜZE TÜRKİYE AZERBAYCAN İLİŞKİLERİ

A. Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti Öncesi Türkiye Azerbaycan İlişkileri

Azerbaycan kelimesinin kökü üzerinde birden fazla ihtimal değerlendirilmektedir. Bunlardan ilki Büyük İskender'in ölümünden sonra Azerbaycan coğrafyasını yöneten komutanlardan Atropates'ten geldiğidir. A. Zeki Velidi Togan Azerbaycan kelimesinin günümüzde kullanılan şeklini almasını şöyle açıklamaktadır; “Azerbaycan ismi, büyük İskender'e iltihak edip, 328 (M.Ö.)’de onun namına Media’nın bazı vilayetlerini idare eden Ahemenî (Kiyâniyân) generali Atrapates’in isminden gelmektedir. Media’nın Hemedan’ı ihtiva eden kısmından ayırt edilmek üzere, buraya Media Atropatanae veya sadece Atropaten denilmiş, III. asırdan itibaren Azurbazagan şekilleri görülmeye başlamış. Araplar, g’yi c ile karşılayarak, Azarbaycan demişler ve ismin bu şekli bilahare İranlılara ve Türklere geçmiştir.”¹

Azerbaycan kelimesinin, Mecusi diniyle ilgili olarak Od anlamındaki Azer ve Muhafız anlamındaki Baygan kelimelerinin birleştirilmesi ile “Odlar Ülkesi” manasına geldiği de ifade edilmiştir. Ancak Azerbaycan adının eski dönemlerden itibaren bölgede yaşayan Hazar Türklerinden geldiği en kuvvetli ihtimal olarak görülmektedir.”²

Farsça manası ateşperest olan Azeri kavramı ise bilimsel literatüre ilk olarak İranlı bir Azerbaycan Türkü olan Ahmet Kesrevi tarafından kazandırılmıştır. Siyasal bir amaçla Azeri kavramını kullanan Kesrevi 1921’de Tahran’da yayınlanan Azeriya Zeban-e Bastane Azerbaycan (Azerbaycan’ın Eski Dili Azerice) isimli eserinde, Azerbaycanlıların Türk olmadıklarını İran’da Azeri diye anılan Aryan ırkının Selçukluların İran’a gelmesi ile Türkleştiğini iddia etmiştir.³

Bir coğrafi bölgeyi tanımlamak için kullanılmış olan Azerbaycan ile ilgili ilk bilgiler M.Ö. XXIII. yüzyıla ait olan çivi yazılı kaynaklardan elde edilmiştir.⁴ Azerbaycan Cumhuriyeti’nin ilk Cumhurbaşkanı olan Mehmet Emin Resulzade Azerbaycan coğrafyasını

¹ A. Zeki Velidi Togan, “Azerbaycan”, **İslam Ansiklopedisi**, C.II, Milli Eğitim Basım, İstanbul, 1961, s.93.

² Elnur Hasan Mikail, Alper Tazegül, **Türkiye ile Azerbaycan Siyasi ve Ekonomik İlişkileri**, İstanbul, IQ, 2012, s.21.

³ Nazim Cafersoy, **Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası**, Ankara, ASAM, 2001, s.4.

⁴ İsmail Mehmetov, **Türk Kafkas’ında Siyasi ve Etnik Yapı Eski Çağlardan Günümüze Azerbaycan Tarihi**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2009, s. 29.

şöyle tanımlamıştır; “Harb-i Umumîden evvelki coğrafyaya göre Azerbaycan, şimalî İran’da vâki Tebriz ile havalisine denirdi. Harpten⁵ ve büyük Rus ihtilalinden⁶ sonra dillerde dolaşan Azerbaycan, sâlifü’z zikr Azerbaycan’ın şimalinde cenub-i şarki Kafkasya kıtasından ibarettir ki, merkezi Bakû’dur”. Mehmet Emin Resulzade Azerbaycanlıların milliyet itibari ile Türk, din itibarıyla İslam, medeniyet şarklı olarak tanımlamış ve Azerbaycanlıların kendilerine özgü lehçeleri ile Anadolu Türkçesi’ne yakın bir şive ile konuşan Azerbaycan Türkünün büyük Türk ağacının bir dalı olduğunu ifade etmiştir. Resulzade Hazar Türklerinin Atıl nehrinin Kuzgun Denizine döküldüğü yerde saltanat kurduklarını, Miladi 700 yıllarında Muğan çölüne yayıldıklarını, daha sonraları Cengiz ile Timur’un askerlerinin Kür nehri boyu ile Aras nehri havzalarını vardıklarını ve Selçuklular zamanında buraların tamamen Türk yurdu haline geldiğini söylemiştir.⁷

MÖ. VII. yüzyılda Sakalar (İskitler) Azerbaycan’a yerleşmesiyle tarihte ilk defa Türkler Azerbaycan’a gelmiş oldular. Uzun yıllar bugünkü Azerbaycan topraklarında yaşamış olan Sakalardan sonra bu coğrafyaya Türk oldukları söylenen Albanlar gelmişlerdir. Sakalar gibi uzun yıllar Azerbaycan coğrafyasında hâkimiyetini sürdüren Albanya Devletini ise Medialılar yıkmıştır. MÖ. IV. yüzyılda Büyük İskender de Medialıların hükümlüğünü sonlandırarak hâkimiyeti altına almıştır.⁸

Azerbaycan’da Bizans ile Sasani İran’ın hâkimiyet kavgalarından sonra Hun Türkleri hâkimiyetlerini kurmuşlardır. MS. 48 yılında Orta Asya Büyük Hun Türk İmparatorluğu ikiye ayrılmış ve batı kısmını oluşturan Hun Türkleri bir asır içinde Kafkaslardan Macaristan’a kadar olan bölgeyi hâkimiyeti altına almıştır. Bu tarihlerde Hun Türklerinden büyük bir nüfus Azerbaycan coğrafyasına yerleşmiştir. Daha sonrasında bölgeye sırasıyla Hazarlar, Sabirler ve Ağaçeriler yerleşmişlerdir. Göktürkler’in bütün Orta Asya’ya hâkim olmasıyla Türk kavimlerinin Azerbaycan’a göçleri devam etmiştir.⁹

Azerbaycan Hz. Ömer’in hilafeti zamanında yaklaşık 639-643 arasında Arap seferleri sonucunda İslamiyet’i kabul etmiştir.¹⁰ İslam’ı kabul etmelerine rağmen İranlı olma özelliğini sürdüren Azerbaycan, Selçuklu Türklerinin 1015 yılında Azerbaycan’da hâkimiyet kurmaya

⁵ 1. Dünya savaşı

⁶ 1917 Bolşevik Hareketi

⁷ Mehmet Emin Resulzade, **Azerbaycan Cumhuriyeti (Keyfiyet-i teşekkülü ve şimdiki vaziyeti)**, (Haz: Yavuz Akpınar, İrfan Murat Yıldırım, Sabahattin Çağın), İstanbul, İrfan Yayınevi, 1990 s.7.

⁸ Mehmet Saray, **Azerbaycan Türkleri Tarihi**, İstanbul, Nesil, 1993, s. 12.

⁹ **A.g.e.**

¹⁰ Brenda Shaffer, **Sınırlar ve Kardeşler İran ve Azerbaycanlı Kimliği**, (Çev: Ali Gara, Vüsal Kerimov), İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 20.

başlamalarıyla¹¹ beraber büyük bir oranda Türk nüfusu barındıran bir bölge haline gelmiştir.¹² Azerbaycan'ın tamamen bir Türk yurdu haline gelmesinde en etkin olan devir Selçuklular devridir.¹³ Selçuklu Türkleri, Alparslan'ın zamanında Azerbaycan üzerinden Anadolu'ya girmişlerdir. 1146 yılında bölgeye Selçukluların bir kolu olan Atabegler bölgeye hâkim olmuş, ardından 1231'de İlhanlılar bölgede etkin olmuşlardır. Sonrasında Altınordu ve Celayirlilerin hâkimiyetlerinin ardından bölgede Timur dönemi başlamıştır.¹⁴ Akabinde bölgede Kara ve Ak Koyunlu Türkmenler hâkimiyetlerini kurmuşlardır. Ak Koyunlu Devleti'nin yıkılmasından sonra Azerbaycan Türkleri Şah İsmail önderliğinde Safevî Devletini kurmuşlardır.¹⁵

Azerbaycan Türklerinin yaşadığı Tebriz'de taç giyen Şah İsmail bütün Azerbaycan'ı imparatorluğuna dâhil edince Azerbaycan Türkleri Safevî Devleti ordusunun ana gövdesini oluşturmuşlardır. Yavuz Sultan Selim'in hükümdarlığı zamanında, 1514 yılında Osmanlı Devleti Safevî Devleti'ni Çaldıran'da yenmiş, Tebriz ve Güney Azerbaycan'ı kendi topraklarına katarak Azerbaycan Türkleri ile Osmanlı Türklerini birleştirmiştir. Bu tarihten itibaren 1555 yılına kadar olan süre zarfında Azerbaycan toprakları Osmanlılarla Safeviler arasında birçok kez el değiştirmiştir. Kanuni Sultan Süleyman hükümdarlığı esnasında Osmanlı Devleti 1534 yılında Safevî Devleti üzerine sefer düzenleyerek ikinci defa Güney Azerbaycan'ın diğer kısımları ile birlikte Tebriz'i tekrar Osmanlı'ya bağlamıştır. Son olarak 1578 ile 1588 yılları arasında süren savaşların sonunda Ferhat Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu Tebriz'i aldıktan sonra Azerbaycan'da ilerleyerek Hazar Denizi'ne kadar olan bölgeyi ele geçirmiştir. 1578-1611 yılları arasında 34 yıl boyunca Osmanlı Devleti bütün Kafkasya ve Azerbaycan'a hâkim olmuş ve bu zaman diliminde Hazar Denizinde Osmanlı Bayrağı dalgalanmıştır.¹⁶ Ferhat Paşa'nın gerçekleştirdiği fetih ile ilk defa bir bayrak altında toplanan Azerbaycan Türkleri ile Anadolu Türklerinin bu birlikteliklerine bir grup İngiliz subaylarının da desteğini alan İran Şahı I. Abbas tarafından kısa süre sonra son verilmiştir. Urmiye gölü yakınlarında Osmanlı ordusunu yenerek Azerbaycan'ı tekrar Safevi Devletinin sınırlarına katmıştır. 1635 yılında Osmanlı Devleti Tebriz ve Revan'ı yeniden ele geçirmiş fakat Safevî

¹¹ Mikail, **a.g.e.**, s. 21.

¹² Tadeusz Swietochowski, **Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycanı 1905-1920**, (Çev: Nuray Mert), İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 1988, s. 19.

¹³ Kerim Oder, **Azerbaycan**, İstanbul, Boğaziçi Yayınevi, 1982, s. 31.

¹⁴ Mikail, **a.g.e.**, s.21-22.

¹⁵ Saray, **Azerbaycan Türkleri Tarihi**, s. 13.

¹⁶ A.Zeki Velidi Togan, **Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi**, Cilt I, Batı ve Kuzey Türkistan, 2.bs., İstanbul, Enderun Kitabevi, 1981, s. 132-133.

Devleti bir yıl sonra bu toprakları geri almıştır.¹⁷ Safevî-Osmanlı savaşları iki ülkenin halkları arasında ilişkilerin kopmasına neden olmuşsa da, beyliklerin bazen Osmanlı tarafında bazen de Safevî tarafında savaşmaları yaşananların halklar arasındaki anlaşmazlıklardan ziyade devletlerin arasında yaşanan anlaşmazlıklardan kaynaklandığının göstergesidir.¹⁸

Osmanlı Devleti ile Safevi Devleti'nin Azerbaycan için mücadele ettikleri süreçte Rusya 1556'da Astrahan'ı alarak Azerbaycan'a sınır komşusu olmuştur. Rus Çarı Petro İran ve Orta Asya üzerinden Hindistan ile doğrudan ticaret yapmak için Hazar kıyılarına ve Kafkasya'ya hâkim olmak istiyordu. 1711 yılında Prut'ta Osmanlı'ya karşı mağlup olan Rusya 1715'de İran üzerinden Kafkaslara girmiş, 1724 yılında İran'daki karışıklıklardan yararlanarak Şirvan'ın kuzeyinde kalan Azerbaycan topraklarına Osmanlı ile de anlaşarak hâkim olmuş ve Azerbaycan'ın geri kalan kısmını Osmanlı'ya bağlanmıştır. Afşar Türkmenlerinden Nadir Kulu'nun İran Şahlığına yükselmesiyle birlikte Azerbaycan toprakları tekrardan İran hâkimiyetine girmiştir.¹⁹

Nadir Şah'ın ölümünden sonra Azerbaycan Türkleri Şirvan, Şeki, Taliş, Karabağ, Gence, Revan ve Bakü Hanlıklarını kurmuşlardır. Yeni kurulan hanlıkların arasında birlikteliğin sağlanamamasından dolayı Azerbaycan toprakları komşularının hedefi haline gelmiştir. Komşularından gelen tehditler üzerine 1747'de Şeki Hanı, 1751'de Gence Hanı, 1760'da Şirvan Hanı gönderdikleri mektuplarla Osmanlı Devletinin hizmetinde olduklarını bildirmişler, fakat Osmanlı Devleti içinde bulunduğu krizden dolayı Azerbaycan Hanlıklarının istedikleri mali ve askeri yardımları gerçekleştirememiştir. Bu durum Azerbaycan Türk Hanlıklarının Osmanlıya olan bağlılıklarına engel olamasa da onları tehditlere karşı korumasız bırakmıştır.²⁰

1774 Kaynarca anlaşması sonrasında Osmanlı Devleti ile Azerbaycan Hanlıkları arasında yakınlaşmalar daha da artmıştır. Rusya'nın tecavüzlerinin artmasından çekinen Azerbaycan Hanlıkları Osmanlı Devletinin himayesine sığınmak istemiş, bu hanlıklardan Karabağ, Şeki ve Kuba Hanlıkları 1785 yılında sığınmak için elçiler göndermişlerdir.²¹

¹⁷ Saray, **a.g.e.**, s.13-14.

¹⁸ Yaşar Kalafat, Araz Aslanlı, "Türkiye-Azerbaycan İlişkileri", **21. Yüzyılda Türk Dış Politikası**, (Ed. İdris Bal), Ankara, Nobel, 2004, s.381.

¹⁹ Saray, **a.g.e.**, s.14-15.

²⁰ **A.g.e.**, 15-16.

²¹ Kerim Şükürlü, "Azerbaycan Hanlıqları, Dövlət Müstəqilliyi uğrunda Mübarizə", **Azerbaycan Tarixi (Azerbaycan Tarihi) : Uzak Keçmişten 1870 - ci İllərə Qədər**, (Ed. Süleyman Aliyarlı), Bakü, Azərbaycan Neşriyatı, 1996, s. 535.

Müsavvat Partisi liderlerinden Mirza Bala Mehmetzade Azərbaycan'ın istilasına kadar süren süreçte Rusya'nın bölgedeki girişimlerinin hedeflerini ve izledikleri politikayı şöyle ifade etmiştir; “Rus İmparatoru Deli Petro'nun, Hindistan'ı ve İstanbul'u zapt edenin dünyaya hâkim olacağı telkin ve tesbit eden maruf vasiyetnamesini tahakkuk ettirmek için gösterilen üç yoldan biri Balkanlardan, ikincisi Türkistan'dan, üçüncüsü de Kafkasya'dan geçer. Rusya birinci yolun nihayetine çıkmak için Türkiye ile iki yüz sene mütemadiyen harp etmiş ve Balkan milletlerini kurtarmıştır. Fakat neticede Avrupa devletlerinden mürekkebi bir blok kendisine karşı çıkmıştır. Rusya'nın ikinci yoldan yürüyüşünü, Türkistan'ın tabii mâniaları akamete uğratmıştır. Kafkasya'dan geçen üçüncü yol ise kısa ve serbest idi. Bununla beraber Kafkasya milletleri hürriyetlerini Ruslara pek pahalıya sattılar. Burada yarım asır kan döküldü.”²²

Çarlık Rusya'sının Güney Kafkasya halkları üzerine yaptığı istilada General Pavel Dmtriyeviç Çiçianov'un (1754-1806) büyük etkisi vardır. Gürcü asıllı generalin ifade ettiği “Asiyada bütün andlaşma ve danışıklar heç, güç ise herşeydir”²³ sözü bölgeye yönelen Rus yönetiminin zihin yapısını ve bölgede etkinliğini arttırmak için kullanacağı enstrümanlarını açık olarak ifade etmektedir.²⁴

Osmanlı Devleti ile İran'ın kendi iç işleri ile meşgul olmalarından istifade eden Rusya 1804 yılında Azerbaycan Gence Hanlığına saldırarak Azerbaycan'a ilk saldırısını gerçekleştirmiştir. Osmanlı Devleti ve İran'dan etkin bir tepki gelmemesi üzerine Rusya bölgedeki istila hareketini sürdürmüş, 1806'da Derbend ve Kuba Hanlıklarını işgal etmiştir. Ruslar daha sonra 1806 yılında saldırıya geçerek, bir yıllık bir mücadelenin sonunda 3 Eylül 1807'de Bakü Hanlığını ele geçirmiş daha sonra 31 Aralık 1812'de Lenkeran Hanlığını da işgal ederek bölgedeki mevcudiyetlerini güçlendirmiştir. Ruslar Lenkeran'ı takiben Şeki, Karabağ ve İlisu (Zakatala) hanlıklarını işgal etmişler, 1825'de Nahçıvan Hanlığı, 1826'da Revan Hanlığının işgal edilmesiyle birlikte Ruslar Aras Nehrine kadar kuzey Azerbaycan'ın işgalini tamamlamıştır.²⁵

²² Mirza Bala Mehmetzade, **Milli Azərbaycan Hareketi**, Ankara, Azərbaycan Kültür Derneği Yayınları, 1991, s. 31.

²³ “Asya'da anlaşmalar ve dostluklar hiçbir şeydir, güç ise her şeydir.”

²⁴ Süleyman Aliyarlı - Kerim Şükürlü, “Rusya'nın Quzey Xanlıqları İşgal Etmesi, Xanlıq Dövrünün Sonu”, **Azərbaycan Tarixi (Azərbaycan Tarihi) : Uzak Keçmişdən 1870 - ci illərə Qədər**, (Ed. Süleyman Aliyarlı), Bakü, Azərbaycan Neşriyatı, 1996, s. 577.

²⁵ Saray, **a.g.e.**, s. 17-20.

Lenkeran Hanlığının 1812’de Rusya tarafında işgal edilmesi üzerine bölgedeki çıkarlarını korumak adına İngiliz subayları İran ordusuna danışmanlık yapmışlardır. Rusya ile mücadeleye girişen İran, başarısız olarak 1813 yılında Gülistan Antlaşmasını imzalamak zorunda kalmış ancak İran çok ağır maddeleri olan Gülistan Antlaşması’na uymayarak 1826 yılında ikinci İran-Rus Harbinin başlamasına sebep olmuştur. İran’ın yenilmesiyle neticelenen savaşın sonunda, 21 Şubat 1828 tarihinde günümüzde de geçerli olan Türkmençay Antlaşması imzalanmıştır.²⁶

Tadeusz Swietochowski Rusların Azerbaycan’a yaptıkları işgallerin bölgeye yönelik zararlarının yanında, Azerbaycan’da milli bir birlik oluşturmaya katkısı olduğunu ifade etmiştir. Swietochowski Rusya’nın uyguladığı siyaset ile bölgede öfke uyandırdığını ancak bu zor şartların Azerbaycan’daki hanlıkların bölücü yapısını ortadan kaldırarak birlikteliğin oluşmasına ve Azerbaycan’ın ana yurdu sayılabileceği bir bölgenin teşekkül etmesine katkı sağladığını belirtmiştir.²⁷

1891-1892 ve 1901-1902 yılları arasında Rusya’da baş gösteren kuraklık, köylü ülkesi olan Rusya halkını derinden etkilemiş, bazı yerlerde teşkilatlı olmayan ayaklanmalar ve çiftlik sahiplerine karşı şiddet olayları gerçekleşmiştir.²⁸ Başlayan bunalımla birlikte ülkede 3000 civarında fabrika kapanmış, 100.000 kişi işsiz kalmıştır. Bu ekonomik bunalımın getirdiği sosyal huzursuzluklar 1905 ihtilalinin ana sebebini oluşturmuştur.²⁹

Ekonomik bunalıma paralel olarak ülkedeki işçilerin sömürülmesi ve toprak reformunun yapılmamasından kaynaklanan ayaklanmalar ve yağmalar ortaya çıkmıştır. Ülkenin içinde bulunduğu bunalımdan çıkmak için Çar yönetimi çareyi Japonya’ya karşı elde edilecek zaferde aramış ve Rusya’nın tahrikleri sonucunda 26 Ocak 1904’de Rus-Japon savaşı başlatılmış, 3 Ocak 1905’de 30.000 kişilik Rus ordusunun Japonlara teslim olması ile savaş sona ermiştir. Elde edilen bu yenilgi 1905 ihtilalini tetikleyen bir diğer önemli olaydır.³⁰

1905 ihtilalinin gerçekleşmesinde bardağı taşıran son olay “Kanlı Pazar” olayı olmuştur. Pazar günü izinsiz olarak gerçekleştirilen, yüzbinlerin katıldığı yürüyüşte ellerinde taşıdıkları “Biz hiç reddetmeden, büyük bir itaatle senin göstereceğin yol ile gitmeye razıyız”

²⁶ Saray **a.g.e.**, s., 20-21.

²⁷ Swietochowski, **a.g.e.**, s. 35.

²⁸ Akdes Nimet Kurat, **Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917’ye Kadar**, 2. Bs., Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1987, s. 376.

²⁹ Hüseyin Baykara, **Azerbaycan İstiklal Mücadelesi Tarihi**, İstanbul, Gençlik Basımevi, 1975, s. 107.

³⁰ **A.g.e.**, s. 107-108.

pankartlarıyla Çar'dan destek isteyen halka karşı ateş açılmasıyla yüzlerce insan ölmüş, yüzlerce insanda yaralanmıştır. Bu günden itibaren gerçekleşen olaylar Çar'ın durumun ciddiyetini kavramasına sebep olmuştur.³¹

1898'deki ekonomik buhranın başlamasıyla beraber Bakü'deki işçi sınıfında görülen hareketlenmeyi bastırmak için Rus Hükümeti 1902 Ocak ayında acil durum ilan etmiş ve olağan üstü durumda polise, kargaşa çıkaranlara karşı yasalara aykırı hareket edebilme yetkisi verilmiştir. Getirilen bu yeni düzenlemenin etkisiyle ilki 1903'te, ikincisi 1904'de Bakü işçileri iki büyük grev gerçekleştirmişlerdir. Grevlerin sonucunda Rusya'da ilk işçi sözleşmesi imzalanmıştır. Bakü işçi sınıfı "Kanlı Pazar"da St. Petersburglu işçilerin kıyım haberini almaları üzerine tekrar harekete geçmişlerdir.³²

Ayaklanmaların yaşandığı dönemde Rusya halkının % 57'sini gayr-i Rus milletler oluşturmaktadır. Bu milletler arasında milli hislerin kuvvetlenmesi, Çarlık yönetimindeki Rusya'nın varlığı için bir tehlike olarak görülmüş³³ ve ülkedeki huzursuzluğu gidermek için 17 Ekim 1905'te Rusya'da "Hürriyet Fermanı" ilan edilmiştir. Bu fermanla ilan edilen; "Hiçbir milletin dinine, mektebine, medresesine, mescidine, mahallesine darlık (sıkıntı) vermemek, dokunmamak esasları fermanı hümayunda beyan kılındı. Devlet nizamı yeni ve sağlam esaslar üzerine tesis kılınacak oldu..." ifadelerinden de anlaşılacağı üzere gayr-i Rus milletlere de özgürlük vaat ediliyordu.³⁴

Çarlık Rusya zamanında, Azerbaycan'da Türklere erkek liseleri, teknik okullar ve üniversiteler gibi eğitim kurumlarını açmaları yasaklanmıştır. 1890 yılında Azerbaycan'da bulunan lise derecesinde on iki "Gimnazyum" ve bir "Realni" okullarında okuyan 5700 öğrenciden sadece 91'i Türk idi. Bu rakamlardan da anlaşılacağı üzere Çarlık yönetimi Azeri Türk halkının medeni ve kültürel olarak kalkınmasına engel olmaya çalışıyordu.³⁵

1905 ihtilalinin getirdiği özgürlük ortamı Azerbaycan'ın istiklalinde önemli bir yere sahiptir. Eskisine göre daha müsait olan ortamın Azerbaycan halkının bilinçlenmesinde önemli katkısı olmuştur. Mirza Bala Mehmetzade Ekim Devrimi öncesi Azerbaycan'da cemiyetçiliğin ve Azerbaycan fikrinin sansür altında olduğunu, ancak Japonya'ya karşı yenilmenin sonucunda gelen ihtilal ile günlük gazete ve dergilerin yayınlanmaya başladığını,

³¹ Baykara, **a.g.e.**, s., 110-111.

³² Swietochowski, **a.g.e.**, s. 65-66.

³³ Kurat, **a.g.e.**, s. 376.

³⁴ Baykara, **a.g.e.**, s. 128.

³⁵ **A.g.e.**, s. 58-59.

edebiyatın, müziğin ve tiyatronun yayıldığını, matbaaların açıldığını, eğitim cemiyetleri ile siyasi grupların ve firkaların kurulduğunu ifade etmiştir.³⁶

Rusya Eğitim Bakanı Graf İvan Tolstoy'un 14 Ocak 1906'da yabancı milletlerin ilk mektepleri hakkında hazırladığı 37 maddelik rapor Çar tarafından kabul edilip 31 Mart 1906'da Eğitim Bakanlığı tarafından ilan edilmiştir. Bu raporla ihtilalin yabancı milletler için beklenen hürriyet ortamını oluşturmaktan uzak olduğu görülmüştür. Raporun bazı maddeleri şöyle idi;

“Madde 2) Yad halkın iptidai mektepleri fikir, ahlak, maişet cihetiyle o, halkın terakkilerine, hem de lisan, hem adet cihetiyle Ruslarla yakınlaşmalarına hizmet ettirmek maksadıyla tesis olunur.

Madde 21) Kilise şarkıları Hristiyanlık nurlarını yad, halk kalblerine ulaştırmak maksadına en kuvvetli vesile olmak cihetiyle, yad halk mekteplerinin her birine kilise şarkıları gereklidir. Kilise şarkıları kilise lisaniyle de olabilir, halk lisaniyle de olabilir. Başka şarkılar Rus lisaniyle olabilir.

Madde 27) Yad halkın özlerinin mekteplerinde, medreselerinde kilise şarkıları lazım olmasa da, yad halkın çocuklarına ahlak terbiyesi vermek mülahazasıyla, bu şarkılar hem Rusça hem ana dil lisaniyle talim etmek matluptur. Lakin yad halk özlerinin dini şarkılarını balalarına talim ettirecek iseler, inspektorlerden ruhsat almak lazımdır.”³⁷

İhtilal ile gelen özgürlük ortamı Azerbaycan aydınlarını heyecanlandırmış olsa da Çarlık yönetiminin Azerbaycanlılar için öngördükleri, Azerbaycan aydınlarının beklentilerini karşılamaktan çok uzaktı. Gence milletvekili İsmail Han Ziyahanoğlu'nun Duma'da yaptığı konuşmasında modern eğitim sistemi kurmak amacı ile açılan Gence medresesinde çocukların yerde bağdaş kurup oturmaması için iskemle, sandalye ve siyah tahta kullandıklarını ancak bu yüzden birçok aydının iki yıla yakın bir süre hapse atıldıklarını ve mevcut rejimi yıkmaya teşebbüsüne dair deliller bulunmadığından, iki yıl sonra serbest bırakıldıklarını söyleyerek Çarlık yönetiminde Azerbaycan'da yaşananları açıkça gözler önüne sermiştir.³⁸ Azerbaycan halkı yaşadıkları bu tecrübeler sonunda kendi kültürel ve sosyal problemlerine eğilmiş ve

³⁶ Mehmetzade, **a.g.e.**, s. 24.

³⁷ Baykara, **a.g.e.**, s. 128.

³⁸ **A.g.e.**, s. 139-140.

siyasi hakları için mücadeleye başlamıştı. Böylelikle bağımsız Azerbaycan Devleti'ne giden yolun temelleri atılmıştır.

Rusya Azerbaycan Hanlıklarını işgal ettikten sonra, bölgeyi ilk olarak Kafkas Ordusu tarafından yönetmeye başlamıştır. İran ve Osmanlı Devletinin iç problemleri ile meşgul olmalarından ve Rusya ile mücadele içine girememelerinden faydalanan Rusya bölgede uzun süre kalmaya yönelik yeni planlar içine girmiştir. İlk olarak bölgede 1840 yılında Hazar Kıyısı Bölgesini kurmuş ve bütün Azerbaycan Hanlıkları bu idareye bağlamıştır. Daha sonra 1845 yılında bütün bölgeyi içine alan Kafkasya Valiliği kurulmuştur. Kafkasya Valiliği 1917 yılına kadar varlığını sürdürmüştür.³⁹ Rusya'da gerçekleşen Bolşevik ihtilalinden sonra 2 Kasım 1917'de ise Bakü'de Bakü Sovyet'i Hükümeti kurulmuş, Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan ise Bolşevik yönetimini tanımayarak 15 Kasım 1917'de Güney Kafkasya Komiserliği'ni kurmuşlardır. Transkafkasya'da, Bakü dışındaki yönetimi ele geçiren Güney Kafkasya Komiserliği Bolşevik iktidarını tanımamasına rağmen kendisini Rusya'dan bağımsızda görmemiştir. 18 Aralık 1917'de Osmanlı Devleti ile Güney Kafkasya Komiserliği arasında Erzincan Mütarekesi imzalanmış, bu anlaşma ile Osmanlı ile Rusya arasındaki savaş fiilen sona ermiştir.⁴⁰ Aslında bu anlaşma Merkezi Sovyet Hükümeti ile değil, onun tanımadığı Güney Kafkasya Komiserliği ile Osmanlı Devleti arasında yapılmıştır. Osmanlı Devleti bu anlaşma ile Güney Kafkasya Komiserliğini bir hükümet olarak tanımış ancak Merkezi Sovyet Hükümet barış siyaseti izlediğinden, Kafkas cephesinde de barış sağlanmasına karşı çıkmamıştır.⁴¹ 19 Aralık 1917'de Güney Kafkasya'daki Rus ordusu terhis edilmiştir.⁴² Bunun üzerine Osmanlı Devleti Güney Kafkasya Komiserliği hükümetine temsilcilerini Brest-Litovski'a göndermelerini teklif etmiş, gelmeleri halinde Osmanlı Devletinin resmen tanınmaları yardımcı olacağını vaat etmiştir. Ancak Güney Kafkasya Hükümeti, Rusya Kurucu Meclisinin toplanmasını beklediklerini ifade ederek bu toplantıya temsilci göndermemiştir.

3 Mart 1918'de Türkiye ile Rusya arasında Brest-Litovski anlaşması imzalanmış ancak Güney Kafkasya Hükümeti bu tarihe kadar bağımsızlığını ilan etmemiştir. Brest-

³⁹ Saray, **a.g.e.**, s. 23.

⁴⁰ Aslında bu mütareke, St. Petersburg'daki Merkezi Sovyet Hükümeti ile değil, onun tanımadığı "Mavera-yı Kafkas Komiserliği" ile Osmanlı Devleti arasında yapılmıştır. Osmanlı Devleti, bu mütareke ile Mavera-yı Sovyet Komiserliği'ni bir hükümet olarak tanımış oluyordu. Merkezi Sovyet Hükümet bu sıralarda barış siyaseti izlediğinden, Kafkas cephesinde de ateş kesilmesine karşı çıkmamıştır.

⁴¹ Halil Bal, **Azerbaycan Cumhuriyetinin Kurtuluş Mücadelesi ve Kafkas İslam Ordusu**, İstanbul, İdil, 2010, s.89-90.

⁴² Bilal Şimşir, **Azerbaycan**, Ankara, Bilgi, 2011, s. 23

Litovski anlaşmasına göre Rusya sahip olduğu toprakların % 32'sini kaybetmiş, Lenin yapılan bu anlaşmayı “Zamandan kazanmak için, mekândan kaybediyorum” diyerek savunmuştur.”⁴³ Türkiye Brest-Litovski anlaşması imzalandığı zaman Rusya'ya bağlı olan Maverayı Kafkasya'nın Rusya'nın imzaladığı anlaşmaya göre Kars-Ardahan ve Batum'un tahliyesini istemiştir. ⁴⁴ Güney Kafkasya Hükümeti tahliyeleri gerçekleştirmemekle birlikte Brest-Litovski anlaşmasını tanımadığını açıklamıştır. Tahliyeleri anlaşma yoluyla gerçekleştiremeyen Osmanlı Devleti, Güney Kafkasya Hükümetine karşı askeri harekâta girişmiştir. Askeri harekât esnasında Osmanlı Devleti ile Güney Kafkasya Hükümeti 14 Mart 1918'de Trabzon'da barış konferansında toplandılar. Ermeniler ile Gürcüler kendilerinin katılmadıkları Brest-Litovski anlaşmasını kabul etmek istemediler ancak Azerbaycanlılar Batum hariç anlaşmanın kabul edilmesini istediler. Geçici Güney Kafkasya Hükümetinin temsilcilerini Tiflis'e çağırması üzerine Güney Kafkasya Hükümeti görüşmelerden çekildiğini belirtmiştir.

18 Mart 1918'de Bakü'de Bolşevik-Ermeni darbesi gerçekleştirilmiş, Rusya'nın Kafkasya Cephesinden çekilmesiyle bölgede kalan silah ve cephaneleri ele geçirip Moskova'dan Lenin'in desteğini alan, Bolşevik Şaumyan ve arkadaşları bağımsızlık hayalleri kuran Azerbaycan Halkının ümidini kırmak, moralini bozmak için 30, 31 Mart ve 1 Nisan'da Bakü'de Türklere karşı katliama girişmişlerdir.⁴⁵ 1 Nisan 1918'e kadar Bakü'de 12.000 kadar Azerbaycan Türkü öldürülmüş ancak Güney Kafkasya Hükümeti yaşananları önleyebilecek güce sahip değildi. ⁴⁶ Gürcistan'ın dahi istilâya maruz kalma ihtimalinin olduğu bir ortamda, Seym Hükümetinden yardım göremeyen Azerbaycan Müsavat Partisi liderlerinden Yusufbeyli Nesip Bey gerçekleştirilen toplantıda sadece Azerbaycan'ın değil bütün Maverayı Kafkasya'yı kaplayan anarşiyi kendi kuvvetleri ile yatıştırılamayacaklarını, dış kuvvetlerin desteğine başvurmaktan başka çareleri olmadığını ifade etmiştir. Nesip Bey konuşmasının devamında müdahale edecek dış gücün dost ve kardeş olan Türkiye olması gerektiğini bu sebeple kendi heyetlerinin Batum'a giderek Maverayı Kafkasya Türkleri adına Osmanlıdan yardım istemesinin zamanı geldiğini belirtmiştir.⁴⁷

Osmanlı Devleti Brest-Litovski anlaşması kendisine tahliye edilmesi gereken yerleri askeri operasyonlarla almıştır. Bunun üzerine 11 Mayıs 1918'de Maverayı Kafkasya

⁴³ Baykara, **a.g.e.**, s. 238.

⁴⁴ **A.g.e.**, 76-77.

⁴⁵ **A.g.e.**, s. 241.

⁴⁶ Şimşir, **a.g.e.**, s. 23-24.

⁴⁷ Baykara, **a.g.e.**, s. 86-87.

Hükümeti Batum'da Osmanlı Devleti ile tekrar barış görüşmeleri için toplanmış ancak 4 Haziran'a kadar süren görüşmeler esnasında fikir ayrılıklarından dolayı Maverayı Kafkasya Hükümeti dağılmıştır. 26 Mayıs 1918'de mecliste konuşan Menşevik Tsereteli'nin konuşması ayrılığın ilanı olmuştur. Tsereteli şöyle diyordu; "Gerçekte bir birlik yokken, Transkafkasya'nın birliğinden söz etmek imkânsız. Şayet böyle bir şey yoksa açıkça söylenmeli."⁴⁸ 11 Mayıs 1918'de Gürcistan'ın bağımsızlığını ilan etmesi ile birlik resmen dağıldı. Gürcistan'ı takiben 28 Mayıs 1918'de Azerbaycan ve Ermenistan bağımsızlığını ilan ettiler.

Birinci Azerbaycan Cumhuriyetinin kurulması aşamasında Osmanlı Devletinin katkılarına karşılık, dağılma sürecinde olan Osmanlı Devletine Azerbaycan Halkı da Osmanlı Devletine ve halkına manevi değeri çok yüksek yardımlarda bulunmuşlardır. Balkan Harbi esnasında, 1992 yılında Müsavat yayınladığı Beyanname ile Azerbaycan Halkını uyanmaya çağırmış, İstanbul'da Sebilülreşad'da da yayınlanan beyannamede şöyle yazmıştır; "Dindaşlar! Biliniz ve ağâh olunuz ki, yegane ümidimiz ve çarei necatımız Türkiye'nin istiklal ve terakkisindedir. Eğer biz şimdi de kendimizin evvelki hissizliğimizden vaz geçmezsek, dünyanın gözü önünde hak, İslamiyet ve milletimizi kaybedib ağare ecir, tabi, adeta esir olacağımız şek ve şüpheden âridir..."⁴⁹ Resulzade ayrıca Balkan Harbi esnasında genç öğretmen ve öğrencilerin okullarını bırakarak Türk ordusuna gönüllü yazıldıklarını ve Bakü'deki kadınların küpelerini dahi vererek Türk ordusuna destekte bulunduklarını ifade etmiştir.⁵⁰

⁴⁸ Swietochowski, **a.g.e.**, s. 172.

⁴⁹ Mehmetzade, **a.g.e.**, s. 39-40.

⁵⁰ Resulzade, **a.g.e.**, s. 24.

B. Azerbaycan Cumhuriyeti Öncesi Türkiye Azerbaycan İlişkileri

1. Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti Dönemi Türkiye Azerbaycan İlişkileri

1890'lara kadar nispeten huzur içinde yaşayan Azerbaycan halkı, Bakü petrollerinin çıkarılmaya başlanmasıyla sıkıntılı günler yaşamaya başlamıştır. Ancak yine de bağımsız Azerbaycan Devletinin kurulmasında, Bakü petrol işletmeleri ile birlikte büyük servet elde eden Azerbaycan Türklerinin kültür sahasında faaliyet gösteren aydınları desteklemesinin büyük katkısı olmuştur.⁵¹ Azerbaycan'da petrol çıkarılmasıyla beraber Rusya coğrafyasından bölgeye göçler gerçekleşmiş, bu tarihlerde Azerbaycan'a 50 bine yakın Ermeni topluluğu gelmiştir.⁵² 1872 yılında 167 petrol firmasından, çoğu küçük ölçekli olan 49 tanesi Azerbaycan Türklerine, orta ve büyük ölçekli olan 55 tanesi ise Ermeni ailelerinin eline geçmiştir. 1900 yılından itibaren Bakü'deki endüstri firmalarının % 29 Ermenilerin, buna karşılık sadece % 18'i Azerbaycan Türklerine aitti.⁵³

Çarlık Rusya zamanında Ermenilerin ve Gürcülerin aksine askerlikten muaf tutulan Azerbaycan Türklerine, Çarlık yönetiminin yıkılmasından sonra askeri miras olarak sadece süvari alayı olan "Vahşi Tümen" kalmıştır. Güvenilir görülmedikleri için silah verilmeleri de doğru bulunmayan Azerbaycan Türklerinin yetişmiş askeri birlikleri yoktu. Seym Hükümeti ise Azerbaycan'ın Kolordu kurma teklifini reddetmemiş ama gerçekleştirmek için de herhangi bir adım atmamıştır. Bu durumun üzerine Azerbaycan Milli Komitesi çıkardığı yeni yol haritası ile Azerbaycan'ın bağımsızlığına giden yolda ilk eylemli yola girişmiş, gerekli olan cephaneyi elde etmek için Türkiye'nin Doğu cephesinin çözülmesiyle evlerine dönen Rusya Ordusunun cephanesine el koyulması hedeflenmiştir. Dağılan ordu evlerine trenler vasıtasıyla götürülüyordu. Gence'ye birkaç durak yakınlıktaki Şemkir İstasyonuna tertibat alınarak gelen trenlerdeki askerlerden silahları ve cephaneleri alınmıştır.⁵⁴

Maverayı Kafkas Hükümeti Batum'da 4 Haziran'da parçalandıktan sonra Osmanlı Devleti ile ayrı ayrı müzakereler yapılmış, bu müzakereler sonunda Azerbaycan Devleti ile Osmanlı Devleti arasında 4 Haziran 1918'de anlaşma imzalanmıştır. Ermenilerin saldırıları karşısında zor durumda kalan Azerbaycanlılar Osmanlı Devletinden Batum'da yapılan

⁵¹ Kurat, **a.g.e.**, s. 377.

⁵² Saray, **a.g.e.**, s., 31.

⁵³ Swietochowski, **a.g.e.**, s. 67.

⁵⁴ Baykara, **a.g.e.**, s. 241-244.

anlaşmanın dördüncü maddesine istinaden yardım istemişlerdir. Osmanlı Devletinden yardım isteyen Azerbaycan Türklerinin bir kısmı bağımsızlık yerine Osmanlı Devleti ile birleşmek istiyordu. Halil Bey birleşmek isteyenlere iki kardeş ülkenin birleşmesini ne dost ne de düşman ülkelerin kabul edeceğini ifade etmiştir. Ayrıca Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanması ve sürdürebilmesi için yeterli olacak askeri desteği sağlayacaklarını ve kendi vatanı gibi Azerbaycanlıların da vatanlarını koruyacağını ifade ederek birleşme talebi ile gelenleri teskin etmiştir.⁵⁵

Enver Paşa Almanya ve Rusya'nın Osmanlı Devletini Brest-Litovsk Antlaşmasını ihlal ile suçlamaması için "Kafkas İslam Ordusu" adıyla yeni bir ordu kurarak Azerbaycan'a yardım etmeyi planlamıştır. Harbiye Nazır-ı ve Başkomutan Enver Paşa'dan 22 Mart 1918'de aldığı talimatla Kafkas İslam Ordusu Komutanı olan Nuri Paşa, karargâhı olarak seçtiği Gence'ye 25 Mayıs 1918'de varmış, zorlu geçen çarpışmalar sonucunda 15 Eylül 1918'de Bakü'yü "Anadolu ve Azerbaycan Mehmetçikleri"nin eliyle kurtararak Azerbaycan Cumhuriyetine teslim etmiştir. Bu muzafferiyeti minnet duyguları ile karşılayan Mehmet Emin Resulzade, tarihe altın harflerle yazılacak kahraman Mehmetçiğin fedakârlıklarıyla Azerbaycan'ın bağımsızlığını elde ettiğini ifade etmiştir.⁵⁶

Mondros Mütarekesi sonucunda Osmanlı Devleti bölgeden çekilmek zorunda bırakılmıştır. Harbiye Nazırlığı görevinden istifa etmek zorunda kalan Enver Paşa'nın Nuri Paşa'ya son emrinde Osmanlı askerlerinin zahiren Azerbaycan'dan ve Kafkasya'dan kuvvetlerini çekmiş gibi görünmeye mecbur olabileceğini ancak orada subay veya sadece Azerbaycan halkı olarak kalmalarını ve Hükümet çekilmek emri verse bile orada ayrılmamalarını emretmiştir. Harbiye Nezaretinin 26 Ekim 1918 tarih ve 5236 numaralı emrine⁵⁷ dayanarak Nuri Paşa Azerbaycan Ordusu Komutanlığını ve İzzet Paşa Kuzey Kafkas Ordusu komutanlığını kabul ederek birçok subay ve er ile birlikte bölgede kalmaya karar vermişlerdir. Ancak İngiliz Osmanlı'ya verdiği nota ile Kafkasya'dan tüm subaylarını çekmesini istemiştir. Bunun üzerine Osmanlı Harbiye Nazırı Abdullah Paşa gönderdiği emir ile Kafkasya'daki tüm askerlerin iki ayı geçmemek şartı ile ülkeye gelişlerini emretmiştir. Osmanlı Devletini zor durumda bırakmak istemeyen Nuri Paşa ve İzzet Paşa bunun üzerine geri dönmüşlerdir.⁵⁸

⁵⁵ Bal, **a.g.e.**, s. 182.

⁵⁶ Resulzade, **a.g.e.**, s. 51.

⁵⁷ Bu emre göre Azerbaycan ve Kuzey Kafkasya'da hizmet etmek isteyen subay ve askerler kalabileceklerdi.

⁵⁸ Bal, **a.g.e.**, s. 227-228.

Azerbaycan Hükümeti'nin, Kafkas İslam Ordusu Komutanı Nuri Paşa için verdiği veda ziyafetinde Azerbaycan Başbakan'ı Feth Ali Han Hoyski vefalı davranarak konuşmasında Azerbaycan'ın çöllerinde Türkiye'deki Türk kardeşlerinin kanı ile Azerbaycan'daki Türklerin kanının birbirine karıştığını, böylece akraba olan iki halkın akrabalığının daha da güçlendiği ifade etmiştir. Hoyski konuşmasının devamında Azerbaycan'ın bağımsızlığı uğruna dökülen kanların Osmanlı ve Azerbaycan Türkleri arasındaki kopmaz ilişkilerin teminatı olduğunu söylemiştir. Nuri Paşa ise yemekte sıra kendisine geldiğinde Kardeş Azerbaycan Türk'ünün geleceğinin her bir Türk için mukaddes olduğunu ve eğer Azerbaycan'ın serbestliği yolunda yeni kurbanlar lazım olursa ona da hazır olduklarını belirtmiştir.⁵⁹

Osmanlı ordusunun Azerbaycan'dan çekilmesinin ardından İngiliz Komutan Thomson kendisi ile görüşmeye giden Yusufbeyli Nesib, Ağaoğlu Ahmed ve Hacinski Mehdi Beylerden oluşan heyete Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Azerbaycan halkın istekleri doğrultusunda kurulan bir devlet olmadığını Türk kumandanların entrikaları doğrultusunda kurulmuş bir devlet olduğunu ifade etmiştir.⁶⁰ 7 Aralık 1918'de, İngiliz işgal kuvvetlerinin de hazır bulunduğu Azerbaycan Parlamento'sunun açılış töreninde, Başbakan Feth Ali Han Hoyski İngiliz Komutan Thomson'a cevap niteliğinde konuşmasında dışarıdan güç almak için başka hiçbir millet veya devlete müracaat etmelerinin mümkün olmadığını, bu sebepten dolayı dindaş ve millettaşları olan Türkiye'ye müracaat ettiklerini ifade etmiştir. Başbakan konuşmasının devamında Türk Kumandanlığı Azerbaycan topraklarına, Azerbaycan'ın sınırlarını korumak, ülkedeki iç savaşa son vermek, içişlerine dışarıdan karışanları engellemek için kendi davetleri ile geldiklerini belirtmiştir.⁶¹

1919 Ağustos ayında İngiliz Ordusu Azerbaycan'ı terk etmiş, bu tarihten itibaren Azerbaycan tamamen bağımsızlığını elde etmiştir.⁶² Ama Azerbaycan'ın bu bağımsızlığı çok da uzun sürmemiştir. Mustafa Kemal Erzurum'da düzenlenen kongrede Bolşevizm ideolojik benimsenmesinin mümkün olmadığını ancak, Kurtuluş Savaşında Sovyet Rusya'nın Türkiye'ye yardımcı olmasının sağlanması gerektiğini ifade etmiştir.⁶³ Rusya yönetimi Azerbaycan Türklerindeki Türkiye sevdasını kullanarak tekrar Azerbaycan'ın bağımsızlığını engel olmuştur. Maalesef bunda Azerbaycan'daki Türk subayların önemli etkisi olmuştur.

⁵⁹ Şimşir, **a.g.e.**, s. 48-49.

⁶⁰ Resulzade, **a.g.e.**, s. 55.

⁶¹ Şimşir, **a.g.e.**, s. 49-50.

⁶² Mehmetzade, **a.g.e.**, s.118.

⁶³ Swietochowski, **a.g.e.**, s. 212-213.

Ermenistan ile harple meşgul olan milli hükümet devrilmiş yerine gelen hükümet ise Rusları Azerbaycan'a davet etmiştir. Azerbaycan'a yerleşen Ruslar ancak 1990'da bu coğrafyadan çıkarılabilmektedir.⁶⁴

Azerbaycan halkına, kurtuluş mücadelesi veren Osmanlı Devleti'ne Rusya'nın yardım edeceği söylenmiş, Osmanlı Devleti'ne yardıma gidecek olan Kızıl Ordunun Ermenistan'dan geçerek geldiği ve Osmanlı Devleti'ne gidebilmek için Azerbaycan'dan geçişine izin verilmesi istenmiştir. Hatta yayılan söylentilerde gelen Kızıl ordu Kumandanının Necati Bey adında bir Türk olduğu, ordunun içinde Türk savaş esirlerinden oluşan alaylar ile Volga boyu Türklerin bulunduğu ve ordunun Anadolu'nun imdadına koştuğu belirtilerek bu kuvvete karşı gelmenin Türkiye'nin kurtarılmasını engellemek manasına geldiğinden büyük Türklük ve İslamlık bakımından hıyanet olduğu ifade edilmiştir.⁶⁵

Gelen Kızıl ordunun içinde Türk subaylar yönetici olarak da bulunuyorlardı. Geçiş için gerekli izinleri vermemek için Müsavat Hükümeti siyasi oyalama taktikleri yapmış, Nesip Bey Hükümeti istifa etmiş ve yeni hükümet kurma görevi Hasan Hacinski'ye verilmiştir. Rusya yönetimi durumu anladığında Halil Paşa'yı meseleyi çözmesi için görevlendirmiştir. Halil Paşa Azerbaycan parlamentosundan sabaha kadar yeni hükümetin kurulmasını için vakit vermiş, sabaha kadar yeni hükümet kurulmayınca Neriman Nerimanof'un Komünist Partisi hükümeti kurarak iş başına geçmesine karar verilmiştir. Bunun gerçekleşebilmesi için seçilmiş Müsavat Hükümetinin ihtilal ile devrilmesi gerekiyordu. İhtilal az kuvvet ile gerçekleşirse kanlı olabileceğinden Kızıl ordunun gelmesi beklenmiş ve 26 Nisan 1920 akşamı kızıl ordu Azerbaycan sınırını geçerek Bakü'ye doğru yürümeye başlamıştır.⁶⁶ Gerçekleştirilen bu darbenin "Türkiye ölüm-dirim mücadelesindedir, kızıl ordu Türkiye'nin yardımına koşmak istiyor, "Müsavat" hükümeti ise bırakmıyor." söylemi ile halk nezdinde meşruiyeti de oluşturulmaya çalışılmıştır.

Bağımsızlığı elinden alınmak istenen Azerbaycan Meclisine verilen ultimatoma üzerine Azerbaycan Devlet Başkanı Mehmet Emin Resulzade verilen bu ultimatoma karşısında millet vekillerini teslim olmamaya davet etmiştir. Ayrıca Türkiye'nin Azerbaycan'ın kurtarıcısı

⁶⁴ Mehmetzade, **a.g.e.**, s. 125-126.

⁶⁵ Şimşir, **a.g.e.**, s. 52.

⁶⁶ Mehmetzade, **a.g.e.**, s. 125-135.

olduğunu ifade ettikten sonra Türkiye'nin de kurtulması adına her şeyi yapabileceklerini tek şartlarının kendi hürriyetleri ve istikballerine dokunulmaması olduğunu ifade etmiştir.⁶⁷

Verilen bu nutka rağmen parlamento ultiyatomu kabul etmiş ve kabine değişikliği gerçekleşmiştir. Azerbaycan Türkleri, Bakü'ye içindeki Türk subayları ile birlikte giren Kızıl Orduyu ellerinde Osmanlı ve Azerbaycan bayrakları ile karşılamışlardır. Halk gelen ordunun birkaç gün dinlendikten sonra Anadolu'ya gideceğini düşünüyordu ancak 28 Nisan günü Azerbaycan İhtilal Komitesinin Moskova'ya çektiği telgraf durumun hiç de bekledikleri gibi olmadığını gösteriyordu. Çekilen telgrafta ihtilal devletlerinin taarruzlarından Azerbaycan'ın kendi kuvveti ile durdurma imkânı olmadığı bildirilerek emperyalizm ile mücadele etmek için Kızıl orduyu davet edilmiştir. Ancak Azerbaycan'a davet edilen Rusya 70 yıl boyunca Azerbaycan'a hâkim olmuştur. Ve böylelikle Birinci Azerbaycan Cumhuriyeti 23 aylık sahip olduğu bağımsızlığını kaybetmiştir.⁶⁸

Resulzade'nin ve bazı milletvekillerinin itirazlarına rağmen, 27 Nisan 1920 günü Azerbaycan Parlamentosunun son toplantısında hâkimiyeti çarpışmadan Bolşeviklere devretme kararı alındı. Bunun üzerine Resulzade şöyle bir konuşma yapmıştır; “Yazıklar olsun ki biz daha yeni sepelenmiş iktidarımızla “Bir kere yükselen bayrak bir daha inmez” düşüncesine ettiğimiz aferinleri unuttuk, canımız ve malımız korkusuna bu istiklal bayrağını kırmızı bir beze çevirdik.”⁶⁹

Osmanlı Devleti yeni kurulmuş olan zor durumdaki Azerbaycan Cumhuriyetine Askeri yardımının, manevi desteğinin yanında bir de ekonomik olarak yardımcı olmak için, iki milyon Lira tutarında ürünün (petrol, yün, buğday, arpa, deri vs.) Azerbaycan'dan alımını planlanmıştır. Osmanlı Devleti ayrıca ülkedeki mal, mülk ve madenlerin yabancıların eline geçmesine engel olmak için, Azerbaycan Hükümetine yeni kanunlar çıkana kadar her türlü satışın yasaklanmasını tavsiye etmiştir.⁷⁰

Güney Kafkasya Hükümeti zamanında milli parası olmayan Azerbaycan, Güney Kafkasya banknotlarını kullanmaktaydı. Tiflis'te basılan banknotlardaki kontrolün sağlanamamasından dolayı Azerbaycan mali olarak iflasın eşiğine gelmiştir. Ülkede enflasyon hızlı bir artış göstermiş, Hükümet tarafından 1 Türk Lirasının 30 Haziran 1918 tarihinde 20

⁶⁷ Mehmetzade, a.g.e., s. 133-134.

⁶⁸ A.g.e., 134-139.

⁶⁹ Şimşir, a.g.e., s. 52-53.

⁷⁰ Vügar İmanov, **Azerbaycan-Osmanlı İlişkileri (1918)**, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2006, s. 126-129.

Rubleye, 3 Eylül'de ise 40 Rubleye eşitlendirilmesi kararlaştırılmıştır.”⁷¹ Zor durumdaki Azerbaycan Hükümeti milli parasını Bakü'de basmayı planlamış, ancak ülkenin içinde bulunduğu maddi imkânsızlıklar buna izin vermemiştir. Osmanlı Devleti Azerbaycan Hükümetine yardım etmek için, Bahriye Nezareti Matbaasında, sadece masrafların karşılanması şartıyla basım işini ücretsiz yapmayı teklif etmiş ve bununla ilgili gerekli anlaşmalar yapılmıştır. Osmanlı Devletinin yardımıyla 15 Eylül'de Bakü bağımsızlığını kazanınca, eski yönetimin bastıkları paralara geçerlilik kazandırılmış ve para basma işi ertelenmiş ve Osmanlı tarafından basılmasına gerek kalmamıştır.⁷²

Osmanlı Devleti Avrupa merkezlerinde temsilcilikler açmakta zorlanan Azerbaycan Hükümetine, Azerbaycan Dışişleri Bakanı M.Hacinski'nin istediği üzerine, Avrupa Devletleriyle ilişkilerini geliştirmesinde yardımcı olmuştur. 28 Ekim 1918'de Ali Merdan Topçubaşı Osmanlı Maarif Nezareti'nde yaptığı görüşmeler sonucunda Azerbaycan'dan Türkiye'ye öğrenci gönderilmesi ve Türkiye'den Azerbaycan'a öğretmen gönderilmesi konusunda anlaşılmıştır. Sultan Vahdettin'in tahta çıkması üzerine tebrik ziyaretine giden Resulzade ve heyetini kabul eden Vahdettin Azerbaycan'ın bağımsızlığının korunmasının Osmanlı devletinin vazifesi olduğunu, Azerbaycan'ın düşmanlarına karşı birlikte hareket edeceklerini ifade etmiştir. 20 Ağustos 1918 tarihinde Osmanlı Devleti ile diplomatik ilişkileri geliştirmek için gönderilen Topçubaşı'na ise Osmanlı ile Azerbaycan Türklerinin kardeş olduklarını ve bu kardeşliğin sonsuza kadar süreceğini söyleyen Vahdettin, Osmanlı Devletinin Azerbaycan'dan hiçbir zaman yardımını esirgemeyeceğini belirtmiştir.⁷³

1.Azerbaycan Cumhuriyeti döneminde sadece Osmanlı Devleti Azerbaycan'a yardımda bulunmamış, Azerbaycan Devleti de Osmanlıya yardım etme gayreti içinde olmuştur. Bu yardımların en önemli kısmını İstiklal mücadelesi veren Türkiye Cumhuriyetine Azerbaycan halkının toplumsal temelde verdiği destek oluşturmuştur. Ayrıca İngiltere'nin Azerbaycan'da istediği esirlerine karşılık Azerbaycan Hükümeti İngilizlerin esir aldıkları Türk askerleri serbest bırakmalarını istemiştir.⁷⁴

⁷¹ İmanov, **a.g.e.**, s. 120-121.

⁷² **A.g.e.**, s. 126-129.

⁷³ Şimşir, **a.g.e.**, s. 26-43.

⁷⁴ Kalafat, Aslanlı, **a.g.m.**, s. 381.

2. Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Dönemi Türkiye Azerbaycan İlişkileri

Osmanlı Devleti sonrası kurulan Türkiye Cumhuriyeti 23 Nisan 1920’de Türkiye Büyük Millet Meclisi’ni açtı ve 3 Mayıs 1920’de ilk hükümet kuruldu. Yeni kurulan hükümet, ilk dış temsilciliğini Azerbaycan’a açtı ve 12 Ağustos 1920’de Memduh Şevket Esendal’ı Bakü’ye Diplomatik Temsilci ve Mümessil olarak atadı. Azerbaycan’ın da Ankara’ya elçilik açması durumunda Türkiye Temsilciliğinin elçilik düzeyine çıkarılması planlanmıştır. Memduh Bey’in başarılı olmasından dolayı Hariciye Vekâleti tarafından Bakü Temsilciliğinin elçilik düzeyine yükseltmeye niyetlendi ancak Kâzım Karabekir Paşa’nın acele edilmemesi isteği üzerine dönüşüm işi ertelenmiş ve bağımsız bir devlet olarak kalamayacağı anlaşıncı Sovyet Azerbaycan Cumhuriyeti’nde Bakü temsilciliği hiçbir zaman elçilik düzeyine yükseltilememiştir.⁷⁵

Türkiye Cumhuriyeti’nin 30 Ağustos 1922’deki zaferi Azerbaycan’da da bayram havasında karşılanmış, Memduh Şevket Bey, 14 Eylül günü Büyük Zaferin Azerbaycan’da devlet yetkilileri ve halk tarafından sevinç gösteri ile karşılandığını ve birçok ülkeyi temsilen yetkilerin kendilerini ziyaret ederek tebrik ettiklerini belirtmiştir.⁷⁶

Sovyet Azerbaycan Hükümeti Türkiye’ye Temsilci olarak görevi esnasında Türkiye’de vefat eden İbrahim Abilov atamıştır. Çankaya Köşkü’nde Gazi Mustafa Kemal Paşa’ya güven mektubunu sunan Abilov’a Gazi Mustafa Kemal Paşa Rumeli ve Anadolu halklarının kalplerinin Azeri kardeşlerinin kalpleri gibi çarptığını, Azerbaycanlıların dertlerinin kendi dertleri, sevinçlerinin kendi sevinçleri olduğunu ifade etmiştir. Kemal Paşa ayrıca iki ülkenin arasındaki bağların daha sağlam bir hale gelmesi adına bütün kuvvetiyle çalışacağını vaat etmiştir.⁷⁷

31 Mart 1924’de Türkiye’nin Bakü Temsilciliği resmen kapanmış, 4 Nisan 1938’de Türkiye’nin Bakü Konsoloslugu kapatılmış böylece 1991 yılında Azerbaycan’da tekrar konsolosluk açılana kadar Türkiye’nin Azerbaycan’da hiçbir resmi temsilciliği kalmamıştır. Ayrıca Osmanlı Hükümeti Milli Azerbaycan Cumhuriyeti kuruluşunun ilk günlerinde bile bir dizi anlaşmalar imzalamış olmasına rağmen Sovyet Azerbaycan Hükümeti ile 1990 yılına kadar bir anlaşma imzalamamıştır.

⁷⁵ Şimşir, **a.g.e.**, s. 56-61.

⁷⁶ **A.g.e.**, s. 62-63.

⁷⁷ **A.g.e.**, s. 67.

Sovyetler Birliği yönetimindeki Azerbaycan Türkiye ilişkileri 5-10 Ocak 1990'da Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Başbakanı Ayaz Niyazioğlu'nun Türkiye'yi ziyaretine kadar geçen sürede tamamen kesilmemiş olmakla birlikte, sınırlı düzeyde kalmıştır. İki ülke arasındaki ilişkilerin temelini hasret duyguları ve gizli faaliyetler oluşturmuştur.⁷⁸ Sovyetler Birliği döneminde iki ülke arasındaki ilişkiler Moskova üzerinden yürütölmüştür. Moskova'ya giden Türk heyetleri Bakü'ye uğramaya çalışmışlar ve Moskova'dan Türkiye'ye gelen heyetler içinde az sayıda Azerbaycan Türkleri de bulunmuştur. 1980'lerin ikinci yarısından itibaren Azerbaycan'da güçlenmeye başlayan bağımsızlık hareketleri ile birlikte Türkiye-Azerbaycan ilişkileri hareketlenmiş ve Türkiye Azerbaycan'ın bağımsızlığını elde etmesinde en büyük destekçisi olmuştur.⁷⁹

Sovyetler Birliği Azerbaycan Cumhuriyetine dış ölkelerden doğrudan ticaret yapma izni vermiyordu ancak Sovyetler Birliğinin son döneminde çıkan açıklık politikaları sayesinde Azerbaycan yabancı ölkeler ile ticaret imkânı elde etmiştir, bu süreçte Türkiye de Azerbaycan ile küçük hacimli de olsa ekonomik olarak ilişkilerini sürdürmüştür.⁸⁰ 1970 ile 1980 arasında Azerbaycan 40 tane ölkle ile ekonomik ilişki içinde bulunmaktaydı. Bu 40 ölkeden biri olan Türkiye Azerbaycan'dan makine yapımı, cihaz yapımı, elektroteknik müesseseleri ürünleri, çelik borular, alüminyum, petrol ve petrol ürünleri, inşaat malzemeleri, pamuk vb. ithal ederken Azerbaycan'a pamuk kumaş, halı, trikotaj, ipek kumaş, tekstil ürünleri, tarım ürünleri, yün, tütün, ayakkabı vb. ihraç etmekteydi.⁸¹

⁷⁸ Kalafat, Aslanlı, **a.g.m.**, s. 379.

⁷⁹ **A.g.m.**, s. 382.

⁸⁰ Sinan Oğan, **Türk Ortak Pazarı Ölkeleri I: Azerbaycan**, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1992, s. 150.

⁸¹ Mahir Abdullayev, **Azerbaycan-Türkiye Ekonomik, Bilimsel-Teknik ve Kültürel İlişkileri**, Ankara, Mütercim Yayınları, 1998, s. 10.

C. Azerbaycan Cumhuriyeti Dönemi Türkiye-Azerbaycan İlişkileri

1. Ayaz Mütellibov Dönemi (30 Ağustos 1991 – 6 Mart 1992)

Azerbaycan Cumhuriyetinin Sovyetler Birliğinden bağımsızlığını kazanmasında bazı etkenlerin önemli katkıları olmuştur. Bu etkenlerin başında Sovyetler Birliği'nin ekonomisinin bozulması ve sonucunda uygulanan Perestroyka (Yeniden yapılanma) ve Glasnot (Açıklık) politikaları, Dağlık Karabağ bölgesine yönelik Ermenistan'ın politikaları ve en önemlisi olarak Azerbaycan halkında var olan “Ulusal Mücadele Mirası”dır.⁸²

5-10 Ocak 1990'da Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Başbakanı Ayaz Niyazioğlu Muttalibov Türkiye'ye Moskova'nın izni ile resmi bir ziyaret gerçekleştirmiş, yaklaşık 70 yıl sonra Azerbaycan'dan Türkiye'ye yapılan Başbakan düzeyindeki bu ilk resmi ziyaret ile iki ülke arasındaki diplomatik ilişkiler yeni bir döneme girilmiştir.⁸³ Ziyaret esnasında, 10 Ocak 1990 günü iki ülke arasında dört anlaşma imzalandı. Bu anlaşmalar;

1-)Ekonomik Ve Ticari İlişkilerin Geliştirilmesine İlişkin Protokol

2-) Sınır Ticaretine İlişkin Protokol

3-) 1990-1992 Dönemi Kültürel Ve Bilimsel Değişim Programı

4-) Kültürel Ve Bilimsel Değişim Anlaşmasının Tatbikatına Dair Mukavele

İmzalan bu anlaşmalar ile yaklaşık 70 yıldır kapalı olan demir perde Azerbaycan ve Türkiye arasında kültürel ve bilimsel değişime, karşılıklı ekonomik ve ticari faaliyetlere olanak vermek için aralanmaya başlamıştır.⁸⁴

15 Ocak 1990 Pazar günü Moskova yönetimi Ermeni meselesinden dolayı Azerbaycan'ın bazı bölgelerinde olağanüstü hal ilan etmiş bunun üzerine 16 Mart günü Türkiye Dışişleri Bakanlığı yaptığı basın açıklaması ile Türkiye Devleti'nin Ermenistan ile Azerbaycan arasında yaşananları Sovyetler Birliği'nin bir iç meselesi olarak gördüğünü ifade etmiş ve yaşanan olayların silahlı bir boyut kazanmasından dolayı duyduğu endişesini belirtmiştir. Ayrıca Sovyet Ordusunun bölgeye sevk edilmeden Türkiye'nin haberdar

⁸² Cemal Celil, “Bağımsızlık Sonrası Türkiye Azerbaycan İlişkileri”, Beykent Üniversitesi, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, s. 12.

⁸³ Şimşir, **a.g.e.**, s. 71-72.

⁸⁴ **A.g.e.**, s. 78-84.

edildiğini bundan dolayı da Sovyetler Birliği'nin iyi komşuluk ve dostluk ilişkilerinin gereğini yerine getirdiğine inandığını belirtmiştir.⁸⁵

19 Ocak'ta Bakü'de olağanüstü hal kararı alan Moskova yönetimi Sovyet Ordusu ile karadan ve denizden saldırarak Bakü'ye işgal etmiş ve işgal esnasında 131 kişi öldürülmüş, 744 kişi yaralanmış, 400 kişi gözaltına alınmış ve 4 kişi ise kaybolmuştur.⁸⁶ Kızıl Ordu'nun Bakü'ye kanlı bir şekilde girmesi üzerine Türkiye basını ayağa kalkmış ve basının büyük kısmının yaşananlara karşı tepkisi sert olmuştur. Ancak bazı yazarlar Sabah Gazetesindeki 25 Ocak 1990'da Mehmet Barlas'ın ifade ettiği gibi; "Türkiye gerçekten bu olayın dışındadır. İzlemesi gereken tek yol insani yardım ve istikrar ortamına yapıcı katkıdır." şeklinde düşünüyor ve benzer ifadeler yazıyorlardı. Bu düşünce Türkiye halkının küçük bir kesiminin düşüncelerini ifade ediyordu. Tercüman Gazetesinde yazar olan Rauf Tamer de aynı gün şöyle yazmıştı; "Karışacağız, karışmalıyız... Hadiseye seyirci kalan çıtkırıldımilar Azerbaycan'daki cinayetlerin suç ortağı sayılır". Rauf Tamer'in yazdıkları Türk Halkının büyük kesiminin "Kardeş Azerbaycan" için düşündüklerini ifade ediyor ve basınında da buna yakın yazılar çıkıyordu.⁸⁷ Yaşananlar üzerine Türkiye'nin Azerbaycan'a insani yardım gönderme talebini Sovyetler Birliği yönetimi reddetmiş, Sovyet Büyükelçisi Çernişev şöyle bir açıklama yapmıştır; "Bir tarafa yardım yapılırsa, öbür tarafa da yardım söz konusu olur. Biz insani yardımların politik amaçlarla yapılmasına kesinlikle karşıyız."⁸⁸

14 Şubat 1990 günü toplanan Türk ve Sovyet Dışişleri Bakanları, Türkiye'nin Bakü'de Konsolosluk açılması konusunda anlaşmış ancak Azerbaycan bağımsız olmadığı için T.C. Moskova Büyükelçiliğine bağlı olarak görev yapması planlanmıştır. 15 Mart 1991 günü Altan Karamanoğlu'nun Bakü'de 55. Başkonsolosluğumuz olarak göreve başlamasıyla birlikte 52 yıl aradan sonra Türkiye yeniden Bakü'de Başkonsolosluk açmış oldu.⁸⁹ 14 Ocak 1992 tarihinden itibaren Türkiye Azerbaycan'da büyükelçilik düzeyinde temsil edilmeye başlanmış ve Azerbaycan 1992'nin Ağustos ayında yurt dışındaki ilk büyükelçiliğini Türkiye'de açmıştır. Böylelikle iki ülke arasındaki diplomatik ilişkiler kurumsal bir yapıya sahip olmuş iki ülkenin birlikteliğine önemli katkıları olmuştur.

⁸⁵ Şimşir, **a.g.e.**, s. 97.

⁸⁶ Cafersoy, **a.g.e.**, s.24

⁸⁷ Şimşir, **a.g.e.**, s. 135.

⁸⁸ **A.g.e.**, s. 144.

⁸⁹ **A.g.e.**, s. 207-209.

Hasan Hasanov'un 14-19 Eylül 1990 tarihleri arasında Türkiye'ye resmi ziyaret için gelmesi ile Azerbaycan'dan Türkiye'ye Başbakan seviyesinde ikinci ziyaret gerçekleşmiş oldu. Hasanov Azerbaycan'a döndükten 4 gün sonra 23 Eylül 1990'da Azerbaycan egemenliğini ilan etti.⁹⁰ Türkiye Cumhurbaşkanı Turgut Özal, Sovyet lideri Mihail Gorbaçov'un daveti üzerine 11-16 Mart 1991 tarihleri arasında Sovyetler Birliğine resmi bir ziyaret gerçekleştirdi. Ziyaretin 15-16 Mart tarihleri arasında Bakü ziyareti gerçekleştirildi ve Azerbaycan tarihinde ilk defa bir Türkiye Cumhurbaşkanı'nın Azerbaycan'ı ziyaret etmesi Azerbaycan halkını ve devlet erkânını oldukça sevindirmiştir.⁹¹

19 Ağustos 1991'de Moskova'da yaşanan hükümet darbesi ile Gorbaçov devrilmesi üzerine Sovyetler Birliği çözülmeye başlamış ve 30 Ağustos 1991'de Azerbaycan bağımsızlığını ilan ederek Sovyetler Birliğinden ayrılan sekizinci Sovyet Cumhuriyeti olmuştur. Azerbaycan'ın bağımsızlığının Türkiye tarafından tanınması hakkında farklı yorumlar yapılmıştır. Bağımsızlık sonrası Türkiye'nin Azerbaycan'a göndereceği resmi heyeti⁹² ziyaret eden Ankara'daki Azerbaycan Derneği yöneticileri bağımsızlıktan çok sevinç duyduklarını ifade etmişlerdir. Ancak bağımsızlığın tanınmasının Azerbaycan Cumhurbaşkanı Ayaz Muttalibov'u ülkede güçlendireceğinden dolayı istemiyorlardı ve "Türkiye şu sırada Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanımasın" şeklinde düşüncelerini ifade etmişlerdir.⁹³ Ayrıca bu süreçte Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanımaya hazırlanan Türkiye'ye dış dünyadan engellemeler yapılmaya çalışılmıştır. Amerikan maslahatgüzarı Richard C. Barkley'den gelen ve Azerbaycan'ın bağımsızlığının tanınması konusunda ABD hükümetinin resmi görüşlerini içerdığını ifade eden mektup şöyle yazıyor;

"...Birleşik devletler, Cumhuriyetlerle ilişkiler konusunun yakında NATO'da ve Ankara'da görüşülmesini önerecektir. Konunun etraflıca görüşülmeden önce Türkiye'nin bu konuda alelacele bir harekette bulunmayacağını umuyoruz... Önceden istişare etmeden müttefiklerimizin Cumhuriyetlerin herhangi biri hakkında alelacele bir harekette bulunmaktan kaçınacaklarını umuyoruz... Bu bakımdan Türkiye'nin şu sırada Azerbaycan'ı tanımayacağını ümit ediyoruz."⁹⁴ ABD'den gelen açıklamalar rağmen Türkiye Cumhuriyeti Azerbaycan'ı tanımaktan geri adım atmamış, 4 Eylül 1991 günü, dönemin Başbakan'ı Mesut Yılmaz kardeş Azerbaycan'ı resmen tanıyacak ilk ülkenin Türkiye olacağından kimse şüphe

⁹⁰ Şimşir, **a.g.e.**, s. 213-214.

⁹¹ **A.g.e.**, s. 215.

⁹² Muttalibov Cumhurbaşkanı seçildikten sonra kabul ettiği ilk heyet Türkiye heyeti olmuştur.

⁹³ **A.g.e.**, s. 242.

⁹⁴ **A.g.e.**, s. 266-267.

etmemesi gerektiğini ifade etmiştir. Türkiye sözünü tutarak Azerbaycan'ı tanıyan ilk ülke olmuştur. Bağımsız Azerbaycan Cumhurbaşkanı Muttalibov da ilk yurt dışı ziyaretini Türkiye'ye yapmış karşılığında Başbakan Süleyman Demirel'de 2-3 Mayıs tarihleri arasında Azerbaycan'a resmi ziyarette bulunmuştur.⁹⁵ 2 Mayıs günü Azerbaycan Parlamentosu'nu ziyaret eden Demirel yaptığı konuşmasında Türkiye ile Azerbaycan'ın ilişkilerinde kardeş iki millet olmalarının ticaretten, sanayiden daha önde olduğunu belirttikten sonra dini, dili, adetleri bir olan iki milletin birbirlerine hava kadar, su kadar ihtiyaçları olduğunu vurgulamıştır.⁹⁶

30 Ağustos 1991'de Azerbaycan bağımsızlığını ilan ettikten sonra Muttalibov Moskova'dan aldığı destek ile muhalefete rağmen devlet başkanlığı seçimini gerçekleştirmek istemiştir. Bunun üzerine Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Meclisi ise Nahçıvan'da seçim yapılmaması kararı almış, AHC seçimleri protesto ederek katılmama çağrısı yapmıştır. Yaşanan rağmen 8 Eylül 1991'de devlet başkanlığı seçimleri gerçekleşmiş, seçimlerde Bakü'de halkın % 80'ni seçimleri boykot ederek katılmamış ve tek aday olan Muttalibov % 98,5 oranında oy alarak devlet başkanı seçilmiştir.⁹⁷

18 Ekim 1991'de Azerbaycan Parlamentosu, Azerbaycan Devleti'nin bağımsızlığına ilişkin Anayasa Aktı'nı kabul etti. Kabul edilen Anayasa Aktı; "Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Yüksek Sovyet'i, Azerbaycan Milli Şûrası'nın 28 Mayıs 1918 tarihli İstiklal Beyannamesi ile Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin mirasına dayanarak ve kendi 30 Ağustos 1991 tarihli Beyannamesini esas alarak, Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nin siyasi ve iktisadi kurumlarını oluşturmaya karar vermiştir."⁹⁸ Bağımsızlığını kazanan Azerbaycan Cumhuriyeti 25 Aralık 1991 tarihinde Latin alfabesinin kabul etmiş ve bir sonraki eğitim döneminden itibaren ilkokul birinci sınıflarda Latin harfleri ile basılmış ders kitapları kullanılmaya başlanmıştır.⁹⁹

Siyasi istikrarın ve birlikteliğin sağlanamadığı ülkede birçok konuda fikir ayrılıkları mevcuttu. Bunların başında BDT'ye üye olma konusu gelmekteydi. Karabağ sorununun çözümünde Rusya'nın en önemli aktör olduğunu düşünen Muttalibov BDT'ye girmenin Azerbaycan için gerekli olduğunu savunuyordu. Bu çerçevede 21 Aralık 1991'de imzaladığı

⁹⁵ Şimşir, **a.g.e.**, s. 268.

⁹⁶ **A.g.e.**, s. 347.

⁹⁷ Cafersoy, **a.g.e.**, s. 32.

⁹⁸ Şimşir, **a.g.e.**, s. 748.

⁹⁹ Shaffer, **a.g.e.**, s. 191

BDT'na katılma anlaşması imzalamış ancak bu anlaşma meclis tarafından reddedilmiş ve Hocalı katliamı sonrası muhalefetin baskıları sonucu Devlet Başkanlığını görevini Muttalibov'dan devralan Yakup Memmedov da bir sonraki BDT toplantısını katılmamıştır.

Rusya yanlısı bir dış politika izleyen Muttalibov Ermeni meselesinin çözümünde Rusya'nın etkin olabileceğini düşünüyordu. Azerbaycan ile ilişkilerini geliştirmek isteyen Türkiye Cumhuriyetinden 14 Ocak 1992'de Azerbaycan'a bir heyet gönderilmiş, ziyaret esnasında Türkiye'ye resmen davet edilen Muttalibov 23-24 Ocak 1992 tarihleri arasında Türkiye'ye gelmiş ve 11 maddelik "Dostluk ve İşbirliği Anlaşması" imzalanmış ancak bu anlaşmalar Azerbaycan'daki iç politik sebeplerden dolayı meclisten onaylanmamıştır. 29 Şubat 1992'de Türkiye Milli Eğitim Bakanı Köksal Toptan ile Devlet Bakanı Şerif Ercan Azerbaycan'ı ziyaret etmiş, bu ziyarette Türkiye alfabesini göndermeyi, öğrenci kabulü, uzman değişimi ve eğitim reformu için Azerbaycan'a katkıda bulunmayı vaat etmiştir.¹⁰⁰

Azerbaycan bağımsızlığın ilk yıllarında ekonomik olarak çok zor durumlarda kalmıştır. İlk yıllarda % 20'lere varan negatif büyüme, % 1000'lere varan enflasyon sahip olan Azerbaycan'da özel sektörün GSMH içerisindeki payı sadece % 20'ye yaklaşmaktaydı.¹⁰¹ Türkiye Cumhuriyeti zor durumdaki Azerbaycan'ın yanında olmaya çalışmış, Yakup Memmedov döneminde, 13 Mart 1992'de iki ülke arasında enerji işbirliği protokolü imzalanmıştır. 2-3 Mayıs 1992 tarihleri arasında Azerbaycan'ı ziyaret eden Süleyman Demirel 2 Mayıs'ta düzenlenen basın toplantısında, Azerbaycan'dan 600'ü ortaöğretim seviyesinde 1400'ü lisans, ön lisans ve doktora seviyesinde öğrenciyi Türkiye'ye davet ettiklerini ifade etmiştir. Ayrıca 100 bin tonu hibe olmak üzere bir milyon ton buğdayı Azerbaycan'a kredi ile vermeyi taahhüt ettiklerini ifade etmiştir.¹⁰²

Ülkede yaşanan Ermeni zulmü Muttalibov'un Cumhurbaşkanlığı'nın sonunu getirmiştir. 26 Şubat 1992'de yaşanan Hocalı katliamı bardağı taşıran son damla olmuş, ülkedeki siyasal ve sosyal gerilimi arttırmıştır. Halk Cephesinin organize ettiği geniş çaplı gösteriler ve mitingler sonucunda, Azerbaycan Cumhuriyetinin bağımsızlığının Birleşmiş Milletler tarafından tanınmasından (2 Mart 1992) 4 gün sonra, 6 Mart 1992 günü Muttalibov istifa ettirilmiş yerine meclis başkanı Yakup Memmedov geçici olarak Cumhurbaşkanlığını

¹⁰⁰ Kalafat, Aslanlı, **a.g.m.**, s. 382-393.

¹⁰¹ Mehmet Dikkaya, **Orta Asya ve Kafkasya Dönüşüm süreci ve Uluslararası Ekonomi Politik**, İstanbul, Beta, 2009, s. 250.

¹⁰² Şimşir, **a.g.e.**, s. 354.

getirilmiştir.¹⁰³ Daha sonra 14-15 Mayıs tarihlerinde Muttalibov darbe girişiminde bulundu ise de başarılı olamamış 7 Haziran 1992’de yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde oyların % 59,9’unu alan Elçibey ilk turda Cumhurbaşkanı seçilmiştir.¹⁰⁴

¹⁰³ Mehmetov, **a.g.e.**, s. 707.

¹⁰⁴ Şimşir, **a.g.e.**, s. 443.

2. Ebulfez Elçibey Dönemi (16 Haziran 1992 – 1 Eylül 1993)

7 Haziran 1992’de düzenlenen seçimlerde % 59,9 oranında oy alarak seçilen Ebulfez Elçibey, 16 Haziranda Milli Meclis’te yemin ederek resmen göreve başlamıştır. Elçibey’in iktidara gelmesi ile Azerbaycan dış politikasında stratejik bir değişim yaşanmış, Azerbaycan dış politikasında öncelikli konumda olan Rusya’nın yerini Türkiye almıştır. “Türkiye Azerbaycan’ın dış politikasının başköşesinde yer alacaktır” diyen Elçibey Türkiye’ye verdiği önemi ifade etmiştir.¹⁰⁵ Resmi olarak Cumhurbaşkanı olduktan sonra Elçibey ilk yurt dışı gezisini Türkiye’ye düzenlemiş, 25 Haziran’da İstanbul’da düzenlenen Karadeniz Ekonomik İşbirliği Zirve Toplantısına katıldıktan sonra 26-27 Haziran günleri Ankara’ya çalışma ziyareti yapmıştır. Elçibey’in bu ziyaretinin ardından iki ülkenin ilişkilerini geliştirmek ve gerçekleştirilecek işbirliklerinin temellerini atmak amacıyla dönemin Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Büyükelçi Özdem Sanberk Başkanlığında 23 kişilik bir heyet 13-17 Temmuz 1992 tarihleri arasında Bakü’yü ziyaret etmiştir. Ziyaret eden ekipte Maliye ve Gümrük, Ulaştırma, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlıkları, Devlet İstatistik Enstitüsü, Merkez Bankası, YÖK, HDTM, DPT, TPAO, BOTAS, PTT, Bankalar Birliği, TSKB gibi devlet kurumlarından yetkili ve uzmanları hazır bulunmuşlardır.¹⁰⁶

Azerbaycan Dışişleri Bakanı Tefvîk Kasımov 10-12 Ağustos 1992 tarihleri arasında Ankara’ya resmi ziyarette bulunmuş, ziyaret esnasında 11 Ağustos’ta “Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Konsolosluk Sözleşmesi” ile “Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Askeri Eğitim İşbirliği Anlaşması” imzalanmıştır.¹⁰⁷ Elçibey 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı törenlerine, ardından 30-31 Ekim tarihleri arasındaki Ankara’da yapılan Türk Dünyası Zirve Toplantısına katılmak ve daha sonra 1-5 Kasım tarihleri arasında Türkiye’ye ilk resmi ziyaretini gerçekleştirmek için 18 Ekim 1992’de Türkiye’ye gelmiştir. Elçibey’in bu ziyareti esnasında birçok anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmalar;

- Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması
- Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Uluslararası Karayolu Taşımacılığı Anlaşması

¹⁰⁵ Kalafat, Aslanlı, **a.g.m.**, s. 383.

¹⁰⁶ Şimşir, **a.g.e.**, s. 442-449.

¹⁰⁷ **A.g.e.**, s. 450-452.

- Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Ulaştırma İşbirliği Altyapısı İşbirliği Anlaşması
- Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Turizm İşbirliği Anlaşması
- Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) ile Azerbaycan İlimler Akademisi Arasında Bilimsel ve Teknik İşbirliği Anlaşması
- Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında İşbirliği ve Dayanışma Anlaşması”, Türkiye-Azerbaycan Mutabakat Muhtırası
- Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Uzman Eğitim Konusunda Protokol
- Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Küçük ve Orta Ölçekli Sanayii Geliştirme Alanında Teknik İşbirliği Protokolü
- T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü ile Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesi Arasında İşbirliği Programı
- Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı ile Azerbaycan Cumhuriyeti Halk Tahsili Bakanlığı Arasında Eğitim Konusunda İşbirliği Mutabakat Zaptı
- Türkiye Cumhuriyeti Halk Tahsili Nazırlığı ile Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı Arasında Eğitim-Öğretim Alanında İşbirliği Anlaşması

Elçibey’in Türkiye ziyareti esnasında 2 Kasım’da Ankara’da Azerbaycan Büyükelçiliği resmi olarak açılmıştır. Azerbaycan Büyükelçiliğine 1921 yılında bayrağı ilk olarak çeken kişi Mustafa Kemal Atatürk olmuştur. Yeniden bağımsızlığını kazanan Azerbaycan Cumhuriyetinin Büyükelçiliğinin açılışını bu sefer Türkiye Cumhurbaşkanı Turgut Özal gerçekleştirmiş, açılışta Özal, “Azerbaycan bayrağı bizim gönlümüzde hep bu semalarda kaldı. Hep gönlümüzde var olan bu bayrağı bir kez daha çekeceğiz. Ve bir daha Ankara semalarından indirmeyeceğiz.” ifadelerini kullanmıştır.¹⁰⁸ Bu ziyaret esnasında iki ülke arasında ticaret, ulaşım ve suçluların iadesi konularında anlaşmalar imzalanmış bu anlaşmalardan İşbirliği ve Dayanışma Anlaşması çeşitli alanlarda işbirliklerini geliştirmeyi amaçlamaktadır. 12 maddeden oluşan bu anlaşma 10 yıl süreliğini imzalanmış ve önceden bildirim ile 5 yıl daha uzatılması öngörülmüştür. Ayrıca yapılan anlaşmalarla iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi hedeflenmiş ve Türk iş adamlarına Azerbaycan’daki yatırımlarında vergi indirimleri yapılmıştır.¹⁰⁹

¹⁰⁸ Şimşir, **a.g.e.**, s. 484-485.

¹⁰⁹ Kalafat, Aslanlı, **a.g.m.**, s. 384.

Türkiye Cumhurbaşkanı Turgut Özal 13-15 Nisan 1993 tarihleri arasında Azerbaycan'a ilk resmi ziyaretini gerçekleştirmiş, ziyaretten 2 gün sonra 17 Nisan 1993'de Turgut Özal vefat etmiştir. Özal'ın cenaze törenine Azerbaycan Cumhurbaşkanı Ebulföz Elçibey ve Nahçıvan Meclis Başkanı Haydar Aliyev hazır bulunmuşlardır.

Elçibey döneminde ülkedeki iç ve dış güvenliğin tam olarak sağlanamamış olmasına rağmen, Azerbaycan Devletinin geleceği için büyük öneme sahip olan enerji rezervlerinin kullanımı konusunda Temmuz 1992'de yabancı petrol şirketleri ile görüşmelere başlanmış, Elçibey Rusya ve İran'ın etki alanından kurtularak, tam bağımsızlık elde etmek isteğinden dolayı görüşmelere bu iki devletin katılmalarını istememiştir. Özellikle Rusya için hayati öneme sahip olan Azerbaycan petrolleri konusunda Elçibey'in bu politikası Elçibey Hükümeti'nin sonunu getirmiştir.¹¹⁰

Rusya'nın ve İran'ın ekseninden kurtulmaya çalışan Elçibey, Türkiye ile olan ilişkilerini duygusallığın ötesine geçirerek her alanda geliştirmeye çalışmıştır. Bu kapsamda batılı şirketler ile imzalanan enerji anlaşmalarında Türkiye'nin de katılmasını istemiş, Türkiye'deki yönetime gönderilen mesajda şöyle denmiştir; "Elçibey gibi dost ve müttefik bir yönetici işbaşındayken Türkiye hızla boru hatları konusunda harekete geçmelidir." Ayrıca Elçibey 5 Aralık 1992'de İzmir'deki bir otel odasında Turgut Özal'a "Türkiye'yi petrol işine sokacağım, iki adamını Bakü'ye gönder." demiştir. Bunun üzerine TPAO ve BOTAŞ'tan iki yetkili Bakü'deki batılı şirketlerin katıldığı enerji anlaşmalarına katılmışlardır. Elçibey 1993'ün Mart ayında SOCAR başkanı Sabit Bağirov'u Türkiye'ye göndermiş ve Azerbaycan petrolünün Ceyhan'a ulaştırılması için gizli bir anlaşma yaptırmıştır.¹¹¹

Ermenistan ile savaş durumunda olan Azerbaycan 1992-1993 yılları arasında Türkiye ile askeri işbirliği anlaşması imzalamak istemiş fakat Türkiye bu anlaşmaya yanaşmamıştır. Ermenistan ile Rusya arasında yapılmış olmasına rağmen dönemin Türkiye Cumhuriyeti yetkilileri böyle bir anlaşmayı maceraya atılmak olarak yorumlanmış ve anlaşmaya yanaşmamışlardır. Bu durum Ermenistan'ın elinin güçlendiren bir etken olmuştur.¹¹² Türkiye Ermeni meselesinde Azerbaycan'a siyasal olarak destek olmaya çalışmış, ancak özellikle askeri yardımdan kaçınmıştır. Azerbaycan hükümetinin yaralıları taşımak için istedikleri helikopterleri bile vermemiştir. Türkiye'nin bu tutumunda Rusya'nın tavrının etkisi büyüktür.

¹¹⁰ Hatem Cabbarlı, Vüsale Abdullayeva, "Azerbaycan Dış Politikasının Temel Özellikleri (1991-2009)", **21. Yüzyıl**, Ocak-Haziran 2009, s.78-79.

¹¹¹ Cafersoy, **a.g.e.**, s. 126.

¹¹² Kalafat, Aslanlı, **a.g.m.**, s. 380.

Rus komutan Şapoşnikov Türkiye'nin bölgeye olası bir müdahalesinin üçüncü dünya savaşı başlatacağını ifade etmiş bu durumda Türkiye'nin askeri olarak Azerbaycan'a yardım etmesine engel olmuştur.¹¹³

Topraklarının yalnızca %2'si Avrupa'da bulunan Azerbaycan'da¹¹⁴ Elçibey bağımsızlık sonrası, ülkedeki birçok aydın gibi Azerbaycanlı kimliğinin “Doğu-Batı veya Avrupa-Asya” arasında özel bir dengeyi temsil ettiğini düşünüyordu. Elçibey'in bu fikirleri seçim programına şöyle yansımıştır; “Avrupa ve Asya'nın kavuşma noktasında yerleşen Azerbaycan'ın yeni doğan Asya sürecine ve uluslararası güvenliğin sağlanması ve barışçıl işbirliği için kurulan gelişmiş Avrupa düzenine katılmaya her türlü hakkı vardır.”¹¹⁵

Ermenistan ile savaş halinde olmasına, mülteci sorunlarına ve komşuları ile gerilimli ilişkilerine rağmen Azerbaycan'da Elçibey döneminin sonuna kadarki dönemde ideolojik olarak yoğun bir dönem yaşanmış, ifade özgürlüğüne etkin bir kısıtlama yapılmamış ve medyada yeni Azerbaycan Devletinin ve vatandaşlarının kimliğinin belirlenmesi ile ilgili çok sayıda tartışmalar yapılmıştır.¹¹⁶

Sovyet yönetimi zamanında, 1938 yılından itibaren ülkenin resmi dili “Azerbaycan Dili” olarak adlandırılmış ancak halk onu “Türk Dili” olarak adlandırıyordu. 22 Aralık 1992'de parlamentoda ülkenin resmi dilinin “Türk Dili” olduğu kararı alınmıştır.¹¹⁷

Elçibey Hükümeti'nin başarısız olmasının en önemli sebebi merkezi iktidarın ve ordunun olmaması idi.¹¹⁸ 14 Şubat 1992'deki BDT toplantısında Ukrayna, Beyaz Rusya, Moldova ve Azerbaycan kendi milli ordularını oluşturmak için Kızıl Ordudan kalma miraslarını talep ettiler. Avrupa Silahlar Hakkında Anlaşması (1990) gereği miras nüfusla orantılı olarak dağıtılması gerekiyordu. Bu anlaşmaya göre Azerbaycan % 4,3, Ermenistan % 2,8 oranında miras hakkına sahipti. Ancak 15 Mayıs 1992'de Taşkent'te yapılan toplantıda Ermenistan ile Azerbaycan'a mirastan eşit pay almasına karar verilmiştir.¹¹⁹

Azerbaycan Devlet Başkanı Elçibey 3 Kasım 1992'deki Türkiye ziyaretinde iki ülke arasındaki askeri ilişkilerin geliştirileceğini ifade etmiş, bu dönemde Türkiye Ordusundaki

¹¹³ Kalafat, Aslanlı, **a.g.m.**, s. 384.

¹¹⁴ Samir Mardanov, “Azerbaycan Dış Politikasının Temelleri (1991-2003)”, **Kafkasya'nın Yükselen Yıldızı İlham Aliyev Döneminde Azerbaycan**, (Ed. Çağrı Erhan), Ankara, 2013, s. 52.

¹¹⁵ Shaffer, **a.g.e.**, s. 194-195.

¹¹⁶ **A.g.e.**, s. 184.

¹¹⁷ **A.g.e.**, s. 191.

¹¹⁸ Mehmetov, **a.g.e.**, s. 707.

¹¹⁹ **A.g.e.**, s. 710.

emekli subaylar Azerbaycan ordusunun eğitilmesinde kullanılmış ayrıca 200 askeri ğrenci Türkiye’de eğitim almak üzere Türkiye’ye gönderilmiştir.¹²⁰

3 Nisan 1993’de Kelbecer’in Ermeniler tarafından ele geçirilmesi ülkedeki isyanları tetikleyen en son olay olmuştur. Azerbaycan topraklarının % 20’sinin Ermenistan tarafından ele geçirilmesi Türkiye adına da Soğuk Savaş sonrasında karşı karşıya kaldığı en önemli stratejik kayıp olmuştur.¹²¹ Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti’nin kuruluşunun 75. yılı törenlerinin hemen ardından Azerbaycan 4 Haziran’da Gence’de çıkan isyan ile sarsıldı. Elçibey’in izlediği politikalardan rahatsız olan Rusya Gence bulunan 104. Rus paraşütçü birliğinin ağır silahlarını Albay Suret Hüseyinov’a bırakarak, Hüseyinov’u darbe yapmaya teşvik etmiştir.¹²² Eski savunma bakanı Rahim Gaziyev’in yakını olan Suret Hüseyinov Gence’de yönetimi ele geçirmiş, isyana Elçibey döneminde görevlerinden alınanlar, kstrlenler ve “Azerbaycan Mafyası” destek vermişlerdir.¹²³ 18 Haziran’da Elçibey Bakü’y terk etmek zorunda kalmış, Nahçivan’a sığınmıştır. Elçibey, ülkede iç savaşı engellemek adına, Haydar Aliyev’i Meclis Başkanlığı’nı üstlenmesi için Bakü’ye davet etmiş, Suret Hüseyinov 21 Haziran’da yaptığı açıklamada birliklerini Bakü’ye gönderdiğini ilan etmiştir. 22 Haziranda şehre giren Suret Hüseyinov’un 300-500 arasındaki askerleri, 5 tank, bir fzeatar, 10 kamyon ile darbeyi gerçekleştirmiştir.¹²⁴ Bu süreçte Türkiye Cumhuriyeti meşru yoldan seçilmiş olan Elçibey’i desteklediklerini ilan etmiştir ancak Elçibey’e maddi ve manevi herhangi bir destekte bulunmamıştır.

Azerbaycan’da yönetime el koyan Hüseyinov ülkede en büyük otoritenin kendisi olduğunu açıklamış. Meclis Başkanı Haydar Aliyev’in de ülkeyi yönetmesine karşı olduğunu açıklamıştır. Hüseyinov mevcut yönetimi suçlamış; “Cumhurbaşkanı Elçibey’in ve Parlamento Başkanı Haydar Aliyev’in tutarsız politikaları ile devlet işini oyuna evirdiklerinin ve yetkilerinin iyi kullanamayarak ülkeyi kaosa soktuklarını, bu yüzden darbe yaptıklarını” ifade etmiştir.¹²⁵

Elçibey döneminde Azerbaycan hükümeti diğer Orta Asya Cumhuriyetlerinin yapmadığı bir şeyi yaparak Rusya’nın Azerbaycan’da bulunan askeri üslerinin kapatmıştır. Böylelikle Azerbaycan Batılı devletlerinde desteğini arkasına alarak, yeni kazanmış olduğu

¹²⁰ Kalafat, Aslanlı, **a.g.m.**, s. 387.

¹²¹ Ahmet Davutoğlu, **Stratejik Derinlik**, İstanbul, Küre, 58. Bs., 2011, s. 127.

¹²² Cabbarlı, Abdullayeva, **a.g.m.**, s. 81.

¹²³ şimşir, **a.g.e.**, s. 562.

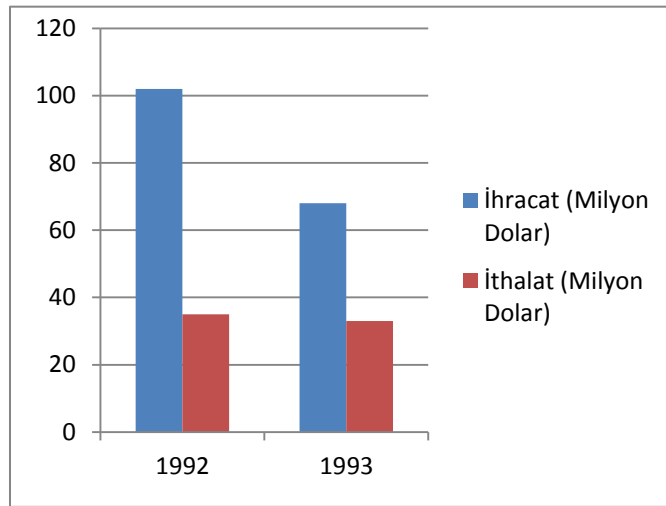
¹²⁴ **A.g.e.**, s. 581.

¹²⁵ **A.g.e.**, s. 582.

bağımsızlığını daha da kuvvetlendirmiş oldu. Üslerin kapatılmasının ikinci sonucu olarak Rusya hızlı bir şekilde kendisinden uzaklaşmakta olan Azerbaycan'a karşı siyasi, askeri ve ekonomik baskılarını arttırarak Elçibey hükümetinin dış politikada manevra alanının daraltmıştır. Rusya 1993'te Albay Suret Hüseyinov'u destekleyerek Azerbaycan'da darbe gerçekleştirilmesine yardımcı olmuştur.¹²⁶

24 Haziran 1993'te Azerbaycan Milli Meclisi Elçibey'in Cumhurbaşkanlığı yetkilerini Haydar Aliyev'e devretmiş, bunu bir darbe olarak adlandıran Elçibey referandum yapılmasını önermiştir. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel de bu durumda referandum sonucunun Türkiye için geçerli olacağını açıklamış, "Türkiye için, kim kazanırsa kazansın, referandum sonucu belirleyici olacaktır." demiştir. 29 Ağustos günü %93,5 katılım oranı ile gerçekleştirilmiştir. Referandum sonucunda katılanların %70'i Elçibey'e hayır demiştir.¹²⁷

Grafik 1: 1992-1993 Yılları Türkiye'nin Azerbaycan İle Yaptığı Ticaret Rakamları

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu Verilerinden Yararlanılarak Hazırlanmıştır.

Tablo 1: 1992-1993 Yılları Türkiye'nin Azerbaycan İle Yaptığı Ticaret Rakamları

Yıl	İhracat (\$)	İthalat (\$)
1992	102.245.953	35.097.017
1993	68.206.161	33.937.695

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu Verilerinden Yararlanılarak Hazırlanmıştır.

¹²⁶ Cabbarlı, Abdullayeva, **a.g.m.**, s. 80.

¹²⁷ Şimşir, **a.g.e.**, s. 604-610.

Elçibey dönemi duygusal olarak Türkiye ile Azerbaycan'ın en yakın oldukları dönemdir. İki ülke arasında çok sayıda gerçekleştirilen resmi ve gayr-i resmi ziyaretler, açıklamalar tablo 1'de de görüldüğü gibi ekonomik olarak birlikteliğin gelişmesinde etkili olamamıştır. Aksine 1992 yılında Türkiye'nin Azerbaycan'a yaptığı 102 milyon dolarlık ihracat 1993 yılında 68 milyon dolara kadar gerileyerek yaklaşık %35 oranında azalma olmuştur. Aynı şekilde Azerbaycan'ın Türkiye'ye gerçekleştirdiği ihracatta 1992 yılında 35 milyon dolar seviyesinde 1993 yılında 33 milyon dolara gerilemiştir. Gerçekleştirilen toplam ticaret hacmindeki gerilemenin önemli nedenlerinden biri Dağlık Karabağ meselesinde dolayı ülkenin savaş halinde olması ve istikrarın sağlanamamış olmasıdır. Bu dönemde Rusya'ya karşı bağımsızlık mücadelesi veren Azerbaycan'a Rusya'nın uyguladığı temel gıda maddeleri ambargosu nedeniyle, Türkiye ile yapılan ticari ilişkilerin son derece önemli katkıları olmuştur. 1992-1993 döneminde Türkiye'nin Azerbaycan'a ihraç ettiği ürünlerin yaklaşık yarısını un ve ihtiyaç maddeleri oluşturmaktadır. Böylelikle Azerbaycan Rusya'nın uyguladığı ambargoyu kardeş Türkiye Cumhuriyeti ile gerçekleştirdiği ticaret ile kırarak bağımsızlığını koruma yolunda yürüyüşüne devam etmiştir.¹²⁸

¹²⁸ Dünyamalı Veliyev, "Türk Cumhuriyetleri Arasında Ekonomik İşbirliği: Sorunlar, Perspektifler", **Avrasya Dosyası Dergisi Azerbaycan Özel Sayısı**, İlkbahar 2001, Cilt 7, Sayı 1, s. 97.

3. Haydar Aliyev Dönemi (24 Haziran 1993 - 31 Ekim 2003)

Haydar Aliyev'in iktidara gelmesinden sonra Azerbaycan'ın dış politikasını iki farklı döneme ayırabiliriz. İlk dönem olan Haziran 1993 ile Şubat 1994 arasında Elçibey dönemi ile kopma noktasına gelen Azerbaycan-Rusya ilişkilerinin yeniden düzenlenmesi ve Rusya'nın yatıştırılması dönemidir. Bu dönemde Türkiye ile Azerbaycan ilişkileri büyük ölçüde soğutulmuştur. Türkiye kendisinden uzaklaşan Azerbaycan yönetimine destek vermeye devam etmiş, Azerbaycan'ın batıya açılmasında yardımcı olmuştur. Dönemin Türkiye Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel Aralık 1993'teki Aliyev'in Paris ziyaretine arabuluculuk yapmıştır. İkinci dönem Aliyev'in 8-10 Şubat 1994'te Türkiye ziyareti ile başlamıştır. Azerbaycan bu dönemde Rusya'nın Azerbaycan üzerindeki hayati olarak gördüğü ihtiyaçlarını karşılamış, ancak asıl yönünü batıya çevirmiş ve bu doğrultuda Türkiye ile ilişkileri geliştirmiştir.¹²⁹

Elçibey döneminden kalma, iç ve dış politikadaki birçok problemi miras alan Aliyev ilk olarak Rusya ve İran'ın baskılarını azaltmak için, 25 Haziran 1993'te yabancı petrol şirketleri ile olan anlaşmaları askıya almış ancak bu durumdan rahatsız olan batı devletlerinin ve şirketlerinin itirazları üzerine Ağustos ayında yeni komisyon kurularak görüşmelerin başlayacağını ilan etmiştir. Böylece Aliyev yönetimine gelecek dış tehditleri engellemek adına zaman kazanılmış ayrıca 4 Haziran darbesini gerçekleştiren Suret Hüseyinov'u başbakanlığa getirerek ülkenin iç istikrarını sağlamıştır.¹³⁰

Azerbaycan Devleti 24 Eylül 1993'deki BDT zirvesinde Azerbaycan'ın birliğe üyelik anlaşmasını imzalamıştır. Aliyev yönetimi takip edilen bu yatıştırma politikaları ve verilmiş olan tavizlere karşılık Rusya'dan Azerbaycan'ın iç istikrarını ve toprak bütünlüğünü sağlayabilmesi için, Dağlık Karabağ konusunda destek olmasını beklemiştir. Aliyev'in 8-10 Şubat 1994 tarihinde Türkiye ziyareti ile başlayan dış politikadaki ikinci döneminde yüzünü özellikle batıya doğru dönmesinin en önemli sebebi Karabağ konusunda Rusya'dan beklediği desteği alamamış olmasıdır. Ermenistan saldırılarının durmaması ve Ekim 1993'deki saldırılarda 6 rayonun Ermenistan tarafından işgal edilmesi üzerine Aliyev Rusya'yı sakinleştirme politikasını sona erdirmiş,¹³¹ bundan sonra Aliyev dış politikasını bir ülke ekseninde oluşturmak yerine dengeli bir dış politika izlemeye başlamıştır. Şubat 1994'deki

¹²⁹ Kalafat, Aslanlı, **a.g.m.**, s. 385.

¹³⁰ Cabbarlı, Abdullayeva, **a.g.m.**, s. 82.

¹³¹ Araz Aslanlı, İlham Hesenov, **Haydar Aliyev Dönemi Azerbaycan Dış Politikası**, Ankara, Platin, 2005, s. 146.

Türkiye ziyareti sırasında iki ülke arasında 10 yıllık dostluk ve işbirliği anlaşması ile beraber ticaret, yatırım, bilimsel ve kültürel işbirliğini öngören 15 anlaşma imzalanmış ayrıca Azerbaycan petrolünün Türkiye üzerinden dış pazarlara aktarılması konusunda Elçibey zamanında varılan anlaşmanın geçerli olduğu ifade edilmiştir.¹³²

Aliyev'in Türkiye ziyareti ile başlayan dış politikadaki ikinci dönemde iki ülke yöneticileri karşılıklı olarak çok sayıda ziyaret gerçekleştirilmiştir. Türkiye tarafından 1995 ve 2000 yıllarında Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, 1996'da Başbakan Mesut Yılmaz, 2003'de Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer, 2003 yılında Başbakan Recep Tayyip Erdoğan Azerbaycan'ı ziyaret etmişlerdir. Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev 1994, 1997 ve 2001 yıllarında resmi ziyaretlerle, bunların dışında birçok kez resmi olmayan ziyaretlerle Türkiye'ye gelmiştir. Bu ziyaretlerin dışında karşılıklı olarak çok sayıda üst düzeyde bürokrat ve siyasetçi ziyaretler gerçekleştirilmiştir.¹³³

Aliyev dış politikasındaki ikinci döneminde birçok kez Türkiye tarafından takdirle karşılanan ve iki devletin halklarını birbirlerine yakınlaştıran açıklamalarda bulunmuştur. Konuşmalarında, "Türkiye ile dostluk ebedidir. Buna sadık olacağız, ilişkileri geliştireceğiz. Hiç bir kuvvet bizi yolumuzdan döndüremeyecektir", "Biz bir millet, İki devletiz" gibi ifadeler kullanarak iki devletin tarihten gelen kardeşliğine katkı sağlamıştır.

Mart 1995'de Aliyev'e karşı yapılmaya çalışılan darbe Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde gerginliği sebep olmuştur. Azerbaycan Özel Polis Kuvvetleri Şefi Rövsen Cavadov'un darbe girişimine Türkiye'deki bazı yetkililerin destek verdiği iddia edilmiş ancak bu iddialar hiçbir zaman ispatlanamamıştır. Aliyev yönetimi ile Türkiye Başbakanı Tansu Çiller arasında yaşanan gerginlik Aliyev ile Türkiye Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel arasındaki iyi ilişkileri etkilememiş ve iki ülke arasındaki gerginlik kısa sürede çözülmüştür.¹³⁴

Azerbaycan 20 Eylül 1994'te 15 farklı ülkeden 33 firma ile 60 milyar dolarlık petrol anlaşması olan "Yüzyılın Anlaşması"nı imzalamıştır. 30 yıl boyunca 540 milyon ton petrol, 90 milyar metreküp doğal gazın işletilmesini kapsayan ve 11,5 milyar dolar maliyeti olan

¹³² Kalafat, Aslanlı, **a.g.m.**, s. 385-386.

¹³³ **A.g.m.**

¹³⁴ **A.g.m.**

anlaşmada Türkiye de TPAO ile % 6,75 bir paya sahip olmuştur.¹³⁵ Bu anlaşma ile Azerbaycan'daki yabancı yatırım miktarı 4 milyar dolara ulaşmıştır. Agip, Amoco, BP-Amoco, Chevron, Elf, Exxon, Pennzoil, Shell, Texaco ve Total gibi dünyadaki en büyük petrol şirketlerini katıldığı anlaşma sayesinde Azerbaycan “Petrolün Birleşmiş Milletleri” olarak anılmaya başlanmıştır. Rus petrol şirketlerinin de anlaşmalarda yer almasıyla projeler hayata geçirilebilmiştir.¹³⁶ ABD ve Avrupa ülkelerinin yoğun baskıları sonucunda İran bu anlaşmada yer alamamış ancak tecrübeli Devlet Başkanı Aliyev İran’a diğer anlaşmalarda yer alma vaadinde bulunarak İran’ın dış politikasında Azerbaycan’a karşı düşmanca tavır takınmasına engel olmuş ve ikili ilişkilerin gelişmesi sağlanmıştır.¹³⁷

Haydar Aliyev döneminde Türkiye ile Azerbaycan arasında ekonomik ve ticari ilişkilerin hukuki alt yapısını oluşturan yaklaşık 150 tane anlaşma imzalanmıştır. Ancak çeşitli sebeplerden dolayı bu anlaşmaların büyük kısmına işlerlik kazandırılmamıştır. İki ülke arasındaki ekonomik ve ticari ilişkiler 1 Kasım 1993 tarihli "Ticari ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması" esas alınarak yürütülmektedir. Bu anlaşma ile iki ülke birbirlerine "en çok kayırlan ülke statüsü" tanımları kararlaştırılmıştır. 31 Temmuz 1996 tarihinde imzalanan "Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Hakkındaki Anlaşması" ve 1 Ocak 1998 imzalanan "Türkiye ile Azerbaycan Arasında Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi Anlaşması" ile beraber iki ülkenin yatırımcılarına büyük kolaylıklar sağlanmıştır.¹³⁸ Haydar Aliyev döneminde ekonomik ilişkiler yapılan anlaşmalar ve söylemlere rağmen istenilen düzeyde gelişmemiştir. Ancak İlham Aliyev döneminde artacak olan ekonomik ilişkilerin temelini oluşturmuştur.

Türkiye ile Azerbaycan arasında Askeri ilişkileri geliştirmek için birçok ikili ziyaret gerçekleştirilmiş ve birçok anlaşma yapılmıştır. 10 Haziran 1996’da iki ülke arasında “Askeri Eğitim, Teknik ve Bilimsel İşbirliği Anlaşması”, 1 Mart 2001 tarihinde ise “Azerbaycan hükümeti ile Türkiye Hükümeti arasında Karşılıksız Askeri Yardım Anlaşması” ve “Azerbaycan Savunma Bakanlığı ile Türkiye Genelkurmay Başkanlığı Arasında Mali Yardım Protokolü” imzalanmıştır. 2001’de imzalanan anlaşmalar çerçevesinde Türkiye Azerbaycan’a

¹³⁵ Mehmet Dikkaya, Onur Demirci “Petrol Doğal Gaz ve Ötesi: Modern Azerbaycan’da İlham Aliyev Döneminin Ekonomi Politikası” **Kafkasya’nın Yükselen Yıldızı İlham Aliyev Döneminde Azerbaycan**, (Ed. Çağrı Erhan), Ankara, 2013, s. 229.

¹³⁶ Dikkaya, **a.g.e.**, s. 252.

¹³⁷ Cabbarlı, Abdullayeva, **a.g.m.**, s.82-83.

¹³⁸ Sinan Oğan, “Azerbaycan’ın Tanımlanamayan Ekonomisi ve Türkiye ile Ekonomik İlişkileri”, **Avrasya Dosyası, Azerbaycan Özel**, İlkbahar 2001, Cilt:7, Sayı:1, s.75.

Üç Milyon Dolar yardım yapmıştır.¹³⁹ Türkiye yurt dışındaki NATO görevlerinde Azerbaycan ile birlikte çalışarak, gerekli tecrübeyi kazanmasını sağlamaya çalışmış ve Azerbaycan Ordusunun NATO standartlarına ulaşmasına katkıda bulunmuştur. Ayrıca ASELSAN'ın geliştirdiği teknolojilerden Azerbaycan'ın da yararlanması sağlanmıştır.

Haydar Aliyev döneminde ikili ilişkilerin başarılı olarak görebileceğimiz en önemli alan kültürel ilişkiler olmuştur. Kültürel ikili ilişkilerin geliştirilmesinde devlet kurumlarının yanında özel kuruluşların da çok büyük katkıları olmuştur. Milli Eğitim, Kültür Dışişleri ile Devlet Bakanlıklarının yanında, Yüksek Öğrenim Kurumu (YÖK), Türkiye Radyo Televizyon Kurumu (TRT), Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), Basın Yayın Enformasyonu Genel Müdürlüğü (BYEGM), Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu (AKDITYK) gibi kuruluşları ile beraber Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk Kardeşlik ve İşbirliği Vakfı (TÜDEV), Türk Kültür ve Araştırma Enstitüsü (TKAE), Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı (TDAV) gibi özel kuruluşların yanında Türk girişimcilerin açtıkları şirketler ile özel okullar Türkiye'nin Kültür politikalarına önemli katkıları olmuştur.¹⁴⁰

Türkiye ile Azerbaycan arasındaki kültürel alandaki en büyük başarı ise eğitim alanında sağlanmıştır. Gerçekleştirilen “Büyük Öğrenci Projesi” ile çok sayıda öğrenci değişimi gerçekleştirilmiş, Ağustos 1992-2001 yılları arasında 604'ü orta öğrenim, 3490'ı yükseköğrenim olmak üzere toplamda 4094 öğrenci Azerbaycan'dan Türkiye'ye gelmiştir.¹⁴¹ Ayrıca Aliyev döneminde çeşitli devlet kurumları ve özel kuruluşların destekleri ile Türkiye'de Azerbaycan ile ilgi çok sayıda kitap yayınlanmıştır.

Haydar Aliyev döneminde Türkiye ile Azerbaycan ilişkilerini olumsuz yönde etkileyen en önemli etkenler Türkiye'nin Ermenistan'a yaptığı hibeler ve elektrik satışını öngören protokoller olmuştur. ABD'nin baskısı ile böyle bir politika izleyen Türkiye böylelikle Azerbaycan'ın ambargo koyduğu ve zor durumda kalan Ermenistan'ı rahatlatmış olacaktı. Ancak Azerbaycan halkından ve yöneticilerinden gelen “arkadan bıçaklanma” olarak adlandırılan tepkiler sonrasında Türkiye yönetimi geri adım atmış, elektrik satış protokollerini iptal etmiştir.

Haydar Aliyev döneminde Türkiye Azerbaycan ekonomik iş birlikteliğinin önemli gelişmeler gösterdiği bir dönem olmuştur. Tablo 2'de de görüldüğü gibi iki ülkenin 1993

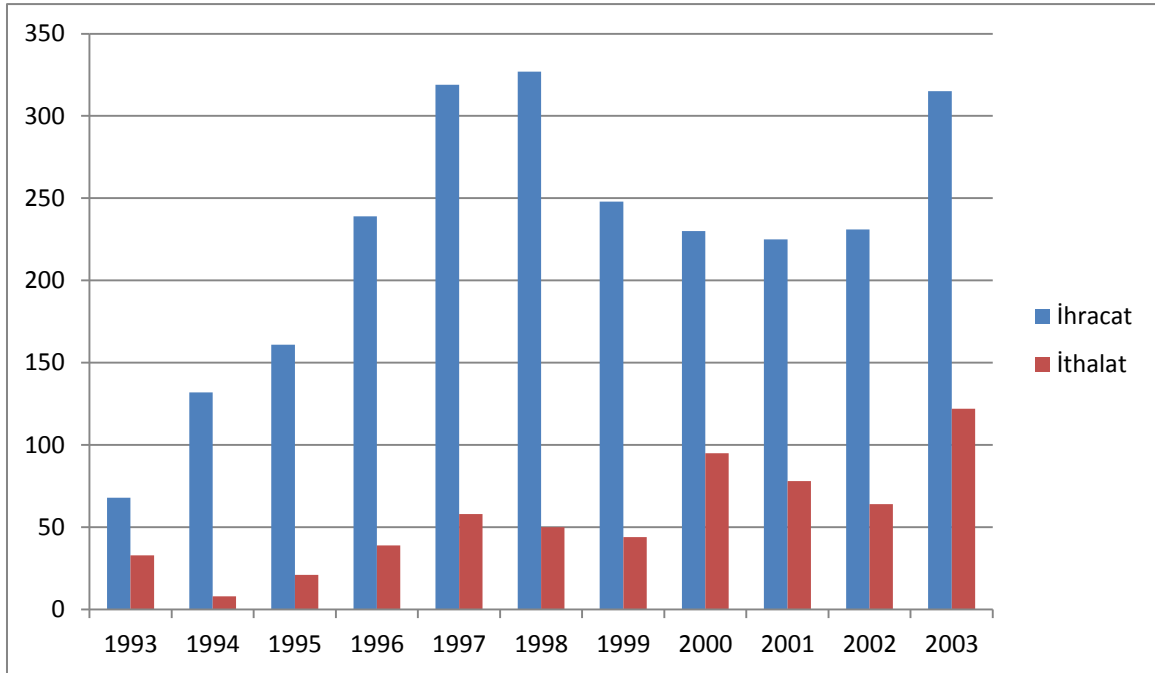
¹³⁹ Kalafat, Aslanlı, **a.g.m.**, s. 387-388.

¹⁴⁰ **A.g.m.**

¹⁴¹ Aslanlı, Hesenov, **a.g.m.**, s. 171.

yılındaki ticaret hacmi 132 milyon dolar iken 2003 yılında 438 milyon dolara çıkarak yaklaşık olarak %231 oranında artış göstermiştir. Ayrıca Türkiye'nin Azerbaycan'a gerçekleştirdiği ihracat 68 milyon dolardan 315 milyon dolara çıkarak yaklaşık %363 oranında, Azerbaycan'ın Türkiye'ye gerçekleştirdiği ihracat ise 33 milyon dolardan 122 milyon dolar olarak çıkarak %269 oranında artış göstermiştir. Ticaret hacminde sağlanan artışta hayata geçirilmeye çalışılan enerji projeleri ile iki ülke aralarındaki siyasi ve kültürel birlikteliklerindeki gelişmelerin önemli katkısı olmuştur. Ayrıca Haydar Aliyev döneminde Türkiye ile Azerbaycan arasında imzalanan ekonomik ve ticari ilişkilerin hukuki alt yapısını oluşturan yaklaşık 150 tane anlaşma, 1 Kasım 1993 tarihinde yürürlüğe giren "Ticari ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması" ve bu anlaşma ile iki ülke birbirlerine "en çok kayırlan ülke statüsü" tanımları ticaret hacminin artışında önemli rol oynamıştır. Ancak bu dönemde ekonomik ilişkiler yapılan anlaşmalar ve söylemlere rağmen istenilen düzeyde gelişmemiş ancak İlham Aliyev döneminde gerçekleştirilen ekonomik birliktelikteki başarının temelini oluşturmuştur.

Grafik 2: 1993-2003 Yılları Türkiye'nin Azerbaycan İle Yaptığı Ticaret Rakamları

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu Verilerinden Yararlanılarak Hazırlanmıştır.

Tablo 2: 1993-2003 Yılları Türkiye'nin Azerbaycan İle Yaptığı Ticaret Rakamları

Yıl	İhracat (Milyon \$)	İthalat (Milyon \$)
1993	68.206.161	33.937.695
1994	132.123.894	8.883.076
1995	161.344.709	21.777.080
1996	239.907.292	39.165.001
1997	319.701.923	58.269.274
1998	327.166.377	50.343.958
1999	248.055.693	44.003.429
2000	230.375.207	95.615.009
2001	225.214.059	78.075.381
2002	231.431.390	64.625.463
2003	315.488.303	122.607.277

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu Verilerinden Yararlanılarak Hazırlanmıştır.

4. İlham Aliyev Dönemi (31 Ekim 2003-...)

Polonya kökenli ABD’li siyaset bilimci ve devlet adamı olan Zbigniew Brzezinski tarafından Güney Kafkasya’nın “jeopolitik mihver devleti” olarak ifade edilen Azerbaycan, Haydar Aliyev döneminde dış politikasının kurumsal yapısını alt yapısı oluşturmuş, uluslararası ilişkilerde izlenecek olan dengeler başarılı bir şekilde kurmuştur. İlham Aliyev döneminde Azerbaycan dış politika yapıcıları küresel ve bölgesel devletlerin çıkarışan menfaatleri arasında bağımsızlığını koruyarak dengeli bir dış politika izlemiştir.¹⁴² İlham Aliyev’in en önemli özelliği dış politikada Haydar Aliyev gibi “Denge Siyaseti” izliyor olmasıdır. İlham Aliyev’de babası gibi dünya siyasetindeki dengeleri takip etmeye çalışmış, tek yönlü siyaset izlemekten kaçınmış, ABD-Rusya-İran arasında dengeleri gözeterek ülkesinin menfaatlerini korumaya çalışmıştır.¹⁴³ Azerbaycan’ın izlediği bu dış politika sayesinde 2013 yılı itibariyle 160’dan fazla ülke ile diplomatik ilişkiler geliştirmiştir.¹⁴⁴

İlham Aliyev döneminde Türkiye-Ermenistan barış görüşmelerinin getirdiği gerginliğin dışında Türkiye-Azerbaycan ilişkileri dostane olarak gelişmiştir. Bu dönemde Türkiye Azerbaycan’ın menfaatlerinin uluslararası arenada duyurulmasına ve etkin bir devlet olmasını desteklemiştir. Bu çerçevede Dağlık Karabağ meselesinde iki devlet problemin uluslararası hukuka uygun olarak çözümünde ortak hareket etmektedirler, ayrıca ikili ilişkilerini bölgesel işbirliği projelerine dönüştürme gayreti içindedirler.¹⁴⁵

2003 yılı Ağustos ayında Azerbaycan’da yönetimin Haydar Aliyev’den İlham Aliyev’e geçişine olanak sağlayan anayasal düzenlemenin yapılmasının ardından başbakan olarak atanan İlham Aliyev, Eylül 2003’te İlham Aliyev Türkiye’yi ziyaret etmiştir. Türkiye Azerbaycan’da istikrarın sağlanması adına açıktan İlham Aliyev’i desteklemiştir. Ekim 2003’te Cumhurbaşkanı seçilen İlham Aliyev Nisan 2004’te ilk resmi yurtdışı ziyaretini Türkiye’ye gerçekleştirmiş, gerçekleştirilen ziyaret sonrası yayınlanan ortak bildiride; “iki ülke arasındaki stratejik işbirliğinin geliştirilmesi” ve “Dağlık Karabağ sorunun uluslararası

¹⁴² Mitat Çelikpala, “İlham Aliyev Dönemi Azerbaycan Dış Politikası: Sorunlar, Öncelikler ve İlişkiler”, **Kafkasya’nın Yükselen Yıldızı İlham Aliyev Döneminde Azerbaycan**, (Ed. Çağrı Erhan), Ankara, 2013, s. 253.

¹⁴³ Mehmetov, **a.g.e.**, s. 735.

¹⁴⁴ Çelikpala, **a.g.m.**, s. 274.

¹⁴⁵ **A.g.m.**, s. 276.

hukuka uygun olarak barışçı yollarla çözülmesi” için iki devletin kararlılıkları ifade edilmiştir.¹⁴⁶

Dönemin Türkiye Başbakanı Erdoğan’ın Haziran 2005’teki Azerbaycan ziyaretinin ardından, Temmuz 2005’te Azerbaycan KKTC’ye charter uçuşları başlatmış ancak “yeterli talep olmadığı” gerekçesiyle uçuşlar Azerbaycan tarafından iptal edilmiştir. Nisan 2006’da Türkiye Cumhurbaşkanı Sezer Azerbaycan’ı ziyaret etmiş, birçok konunun görüşüldüğü bu ziyarette herhangi bir anlaşma veya protokol imzalanmamıştır. 8 Kasım 2006’da İlham Aliyev’in katılımıyla Türkiye-Yunanistan Doğalgaz Boru Hattının açılışı gerçekleştirilmiş, bu açılışla beraber Türkiye ilk doğalgaz ihracatını, Azerbaycan ise Avrupa pazarına ilk doğalgaz satışını gerçekleştirmiş olmuştur.¹⁴⁷

Kasım 2008’de Türkiye Cumhurbaşkanı Abdullah Gül Bakü’de düzenlenen Enerji Zirvesine katılmak üzere Azerbaycan’a ziyarete gitmiştir. Bu ziyarette Türkiye-Ermenistan yakınlaşmasından tedirgin olan Azerbaycan yönetimine süreçle ilgili bilgi verilerek, tepkileri azaltılmaya çalışılmıştır. Ancak Nisan 2009’da Türkiye-Ermenistan görüşmelerinin kamuoyuna duyurulması Azerbaycan yönetimin ve halkının büyük tepkisine sebep olmuş ve İlham Aliyev 6 Nisan 2009 Türkiye’de gerçekleştirilen Medeniyetler İttifakı Forumuna katılmamıştır. 22 Nisan’da Türkiye ile Ermenistan arasında uzlaş sağlandığı ve protokol hazırlığında oldukları resmi olarak açıklandıktan sonra Azerbaycan’ın tepkisi Türkiye’yi ihanetle suçlayacak kadar ileri gitmiştir. Azerbaycan yönetimini ve halkını yatıştırmak için Erdoğan Azerbaycan’a ziyarete gitmiş, 13 Mayıs’ta Azerbaycan Meclisinde yaptığı konuşmasında “Karabağ sorunu çözülmeden Türkiye-Ermenistan sınırını açmaz” demiştir. Azerbaycan ile Türkiye arasındaki gerilen ikili ilişkiler, Haziran 2010’da imzalanan petrol ve doğalgaz fiyatlarının yeniden düzenlenmesi ile ilgili anlaşma ve Ağustos 2010’da Abdullah Gül’ün Bakü ziyareti sırasında imzaladığı “Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşması” sonrasında yeniden rayına oturmuştur.¹⁴⁸

İlham Aliyev döneminde Türkiye Azerbaycan ilişkilerini olumsuz olarak etkileyen önemli mesele Türkiye-Ermenistan yakınlaşması olmuştur. Türkiye ile Ermenistan arasında 1990’dan itibaren üstü kapalı bir şekilde yürütülen ilişkiler Ağustos 2008 itibari le görünürlük kazanmış ve 10 Ekim 2009’da imzalanan iki protokol ile somutlaşmıştır. Türkiye ile

¹⁴⁶ Mustafa Aydın, “Kafkasya ve Orta Asya’yla İlişkiler”, **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, (Ed. Baskın Oran), İstanbul, İletişim, 2013, s. 480

¹⁴⁷ A.g.e. s. 480-481.

¹⁴⁸ A.g.e. s. 481-482.

Ermenistan milli takımları arasında oynanan futbol maçı vesilesiyle Türkiye Cumhurbaşkanı Abdullah Gül 6 Eylül 2008’de Ermenistan’a ziyarette gitmiş ve Türkiye ile Ermenistan arasındaki sorunların giderilmesi için çalışıldığını ifade etmiştir. Gül’ün bu ziyareti ile iki ülke arasındaki psikolojik duvarların yıkıldığı değerlendirilmiştir. Azerbaycan’daki Cumhurbaşkanlığı seçimleri öncesindeki bu gelişmeler hem Azerbaycan’da hem de Türkiye’de yoğun tepki ile karşılanmıştır. Bunun üzerine 5 gün sonra 11 Eylül’de Azerbaycan’a ziyaret gerçekleştiren Gül “Türkiye’nin bölgesel sorunların çözümünü Azerbaycan’ın toprak bütünlüğü çerçevesinde gördüğünü” ifade etmiştir.¹⁴⁹

15 Ekim 2008’de yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimler sonucunda %76 oy alarak tekrar seçilen İlham Aliyev ilk resmî ziyaretini Türkiye’ye yapmıştır. Ancak 22 Nisan 2009’da Türkiye ve Ermenistan’ın ikili ilişkilerinin normalleşmesini sağlayacak bir ‘yol haritası’ üzerinde mutabık kaldıklarını açıklamalarının ardından, Azerbaycan-Türkiye ilişkileri yeniden gerilmiştir. İki ülkedeki Türkiye Hükümetine karşı artan tepkileri yatıştırmak amacıyla Başbakan Recep Tayyip Erdoğan 13 Mayıs’ta Azerbaycan’a resmî bir ziyarette bulunmuş, Azerbaycan Parlamento’sunda yaptığı konuşmasında Türkiye’nin Dağlık Karabağ politikasında bir değişiklik olmadığını, “tek millet iki devlet” anlayışlarının devam ettiğini ifade etmiştir. “İşgal ortadan kalkmadıktan sonra kapıların açılması mümkün değil.” ifadesini kullanarak, Ermenistan ile sınır kapılarının açılmasının Dağlık Karabağ sorunun çözülmesi ile gerçekleşebileceğini belirtmiştir. Türkiye-Ermenistan arasında 2010 yılından itibaren yaşanan durağanlıkla beraber Türkiye-Azerbaycan ilişkileri yeniden düzelmeye başlamıştır.¹⁵⁰ Günümüzde Türkiye-Azerbaycan arasında yaklaşık 180 tane ikili anlaşma imzalanmış, yapılan ekonomik yatırımlar ile ikili ilişkiler en üst düzeye çıkarılmıştır.¹⁵¹

İlham Aliyev döneminde Azerbaycan-Türkiye ilişkileri, birçok uluslararası proje ve dış politika konularından ülkelerin birbirlerine olan destekleri ile derinleştirilmiştir. Bu projelerin en önemlilerini enerji projeleri oluşturmaktadır. BTC petrol boru hattı ve BTE doğalgaz boru hattı iki ülkeyi birbirine ekonomik olarak da bağlanmasına yardımcı olmuştur. Gerçekleştirilen bu iki enerji projesi Haydar Aliyev döneminde temelleri atılmış ve İlham Aliyev döneminde bitirilmişlerdir. Ayrıca 2007 yılında Türkiye, Azerbaycan, Gürcistan Cumhurbaşkanlarının katılımıyla temelleri atılan Bakü-Tiflis-Kars demir yolu projesi ile üç ülke arasında uluslararası ulaşım alanında işbirliğine gidilmiştir. Türkiye’yi Azerbaycan ve

¹⁴⁹ Çelikpala, **a.g.m.**, s. 278.

¹⁵⁰ **A.g.m.**, s. 279-282.

¹⁵¹ Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı, www.mfa.gov.az

Orta Asya bağlayacak olan Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu ile 2034 yılında günlük 3 milyon yolcu ve 17 milyon ton yük taşıması öngörülmektedir. Bu durumda üç ülke arasındaki özellikle Türkiye-Azerbaycan arasındaki ilişkiler hem ekonomik hem kültürel alanda son derece hızlı bir gelişme gösterecektir ve bölgesel istikrara katkı sağlayacaktır.¹⁵² 420 milyon ABD dolarına gerçekleştirilmesi planlanan demir yolu Sovyet Birliği sonrasında Kafkasya'yı Batı'ya bağlayan önemli bir proje olarak görülmektedir.¹⁵³

Azerbaycan ile Türkiye tarafından başarılı bir şekilde gerçekleştirilen projeler birçok başka projeye ilham kaynağı olmuş ve iki ülkenin işbirliği için isteklerini arttırmıştır. 2011'in Ekim ayında Türkiye-Azerbaycan Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi kurulmuş ve resmi düzeyde ekonomik, kültürel, eğitim ve savunma konularında çok sayıda işbirliği imzalanmıştır. Erdoğan ve Aliyev, Azerbaycan milli petrol şirketi SOCAR ve Türk ortağı Turcas'ın 5 milyar Dolar yatırımla gerçekleştirmeyi planladıkları, 2015'de faaliyete geçmesi planlanan Ege Rafinerisi'nin temelleri atılmışlardır.¹⁵⁴ 2018 yılına kadar Türkiye'de 18 milyar dolar yatırım yapmayı planlayan Azerbaycan, İlham Aliyev döneminde Türkiye'de yatırım yapan ülke konumuna gelmiştir.¹⁵⁵

2012 yılı itibari ile Azerbaycan'da Türk müteşebbislerin açmış oldukları 465'i gerçek, bin 220'si tüzel kişi olan 1.685 firma faaliyet göstermektedir. 7 milyar doları bulan Türk yatırımları sayesinde Azerbaycan'da 25 bin kişilik istihdam oluşturulmuş ve 2,5 milyar dolar vergi ödenmiştir.¹⁵⁶ Orta Asya da önemli bir aktör olmak için çabalan Türkiye, buralarda elde ettiği sınırlı başarının aksine Kafkaslarda Ermenistan hariç etkinliğini arttırmada önemli başarılar elde etmiştir.¹⁵⁷

Türkiye ile Azerbaycan arasındaki askeri işbirlikleri geçmişte olduğu gibi İlham Aliyev döneminde de yüksek düzeyde gerçekleşmiştir. Türkiye, Azerbaycan ordusunun NATO standartlarına ulaşması için yardımlarını sürdürmüş, Azerbaycan'a ait birliklerin Türk Barış gücüne bağlı olarak yurt dışı görevlerine katılmalarını sağlamıştır.¹⁵⁸

¹⁵² Çelikpala, **a.g.m.**, s. 276.

¹⁵³ Mehmet Dikkaya, İhsan Çolak "Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinin Ekonomi Politikası", **Kafkasya'nın Yükselen Yıldızı İlham Aliyev Döneminde Azerbaycan**, (Ed. Çağrı Erhan), Ankara, 2013, s. 248.

¹⁵⁴ **A.g.m.**, s. 230-232.

¹⁵⁵ Kamer Kasım, "İlham Aliyev Döneminde Azerbaycan-Ermenistan İlişkileri", **Kafkasya'nın Yükselen Yıldızı İlham Aliyev Döneminde Azerbaycan**, (Ed. Çağrı Erhan), Ankara, 2013, s. 141.

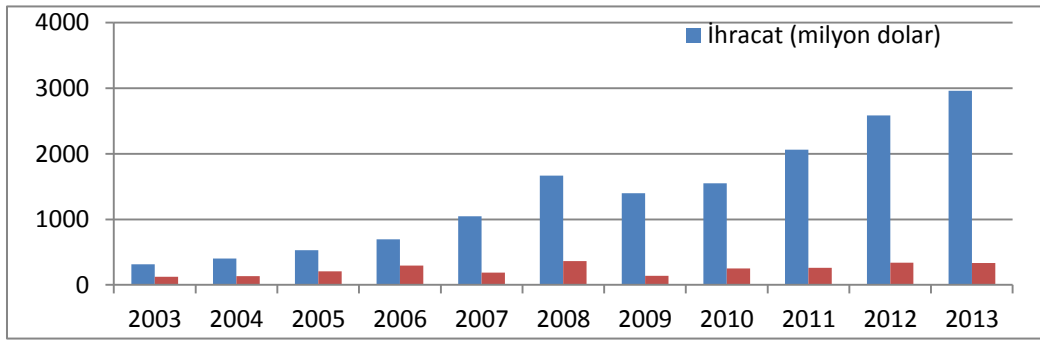
¹⁵⁶ Dikkaya, Çolak, **a.g.m.**, s. 237.

¹⁵⁷ F.Stephen Larrabee, Ian O. Lesser, **Türk Dış Politikası**, (Çev: Mustafa Yıldırım), İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2004, s. 138.

¹⁵⁸ Larrabee, Lesser, **a.g.e.**, s. 139.

İlham Aliyev döneminde gerçekleştirilen özellikle enerji projeleri sayesinde iki ülkenin ticaret hacimleri tablo 3 incelendiğinde görüldüğü gibi yaklaşık olarak % 650 civarında artış göstermiştir. 2003-2013 yılları arasında Türkiye'nin Azerbaycan'a gerçekleştirdiği ihracat 315 milyon dolardan 2.960 milyon dolara çıkarak yaklaşık %840 oranında, Azerbaycan'ın Türkiye'ye gerçekleştirdiği ihracat ise 122 milyon dolardan 339 milyon dolara çıkarak %177 oranında artış göstermiştir. İlham Aliyev döneminde gerçekleşen ticaret hacmindeki artışın altında yatan en önemli etken enerji projelerinin hayat geçirilmiş olması ve diğer sektörlerinde bu olumlu gelişmeden etkilenecek şekilde gelişim göstermesi denebilir. Gelecek dönemde TANAP projesinin de hayata geçmesiyle birlikte iki ülkenin ticaret hacminde, özellikle Azerbaycan'ın Türkiye'ye gerçekleştirdiği ihracatta önemli artışlar olması beklenmektedir.

Grafik 3: 2003-2013 Yılları Türkiye'nin Azerbaycan İle Yaptığı Ticaret Rakamları

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu Verilerinden Yararlanılarak Hazırlanmıştır.

Tablo 3: 2003-2013 Yılları Türkiye'nin Azerbaycan İle Yaptığı Ticaret

Yıl	İhracat (Milyon \$)	İthalat (Milyon \$)
2003	315.488.303	122.607.277
2004	403.942.323	135.537.462
2005	528.075.637	208.325.065
2006	695.287.162	296.580.519
2007	1.047.668.215	185.499.965
2008	1.667.468.937	362.834.853
2009	1.400.446.093	140.599.202
2010	1.550.478.726	252.524.579
2011	2.063.995.983	262.262.563
2012	2.584.670.889	339.935.938
2013	2.960.380.973	333.747.607

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu Verilerinden Yararlanılarak Hazırlanmıştır.

II. TANAP ÖNCESİ TÜRKİYE AZERBAYCAN ENERJİ BİRLİKTELİKLERİ

A. İlham Aliyev Öncesi Türkiye Azerbaycan Enerji Birliktelikleri

Geçmişten günümüze kadar tarihi, kültürel, askeri, ekonomik, etnik bağlarla birbirlerine bağlanmış olan Türkiye ve Azerbaycan Cumhuriyetleri enerji alanındaki işbirlikleri ile geçmişten gelen bu bağı daha da sağlamlaştırarak geleceğe taşımayı planlamaktadırlar. Dünyada enerji kaynaklarının öneminin keşfedilmesiyle birlikte devletlerin Azerbaycan ile ilgili izledikleri yol haritalarında petrol ve doğal gaz önemli bir rol almıştır. Azerbaycan'daki enerji kaynaklarının keşfinden önce görece sakin bir bölge olan Azerbaycan birçok devletin üzerinde plan yaptığı bir ülke konumuna gelmiştir. Azerbaycan'daki enerji kaynaklarından pay almak için birbirleri ile yarış içine girmişlerdir. 1918'lerde Rusya'ya karşı bağımsızlık mücadelesi veren Azerbaycan Cumhuriyeti yanında Osmanlı Devletinin yardımlarını bulurken Almanya Devleti Rusya ile gizli anlaşmalar imzalayarak, enerji kaynaklarında belli oranlarda pay almak karşılığında Rusya'nın yanında olmuştur. Rusya yanında yer alması karşılığında Almanya'ya Bakü petrolünün %25'ini vermeyi vaat etmiş ve iki devlet bu çerçevede gizli anlaşma imzalamışlardır.¹⁵⁹ Petrolün değer kazanmasıyla karşılaşılan bu zor günlerde Osmanlı Devleti ve devamında Türkiye Cumhuriyeti Geçmişten günümüze kadar Azerbaycan'ın yanında olmaya devam etmiştir.

Elçibey hükümeti zamanında Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ilişkiler çok farklı bir boyut kazanmış, Elçibey iki ülke arasındaki duygusal, kültürel ve askeri birliktelikleri ekonomi alanına da taşıyarak daha da sağlamlaşması için adımlar atmıştır. Ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi için atılan adımların en önemlisini enerji alanındaki işbirlikleri oluşturmuştur. Elçibey hükümeti başa gelmesiyle birlikte Rusya ve İran ile olan anlaşmalar sert bir dil ile iptal edilmiş onların yerine ülkenin yüzü batıya ve Türkiye'ye doğru çevrilmiştir. Elçibey enerji alanında yapılacak olan tüm anlaşmalara Türkiye'yi katmak istemiş ve bunun karşılığında darbeye maruz kalmak dâhil ağır bedeller ödemiştir. Elçibey'in Türkiye'ye yönelik bu iyi niyetleri iki ülkenin enerji alanındaki işbirlikleri de somut bir yapıya kavuşturulması için yeterli olmamıştır. Ancak Türkiye ile işbirliğinin hayata geçirilebilmesi için meselenin fikri alt yapısını oluşturmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyetlerinin enerji alanındaki işbirlikleri Haydar Aliyev zamanında somut ve uygulanabilir bir yapıya ulaşmıştır. Haydar Aliyev de

¹⁵⁹ Bal, a.g.e., s. 205.

başına geldiğinde yapılmış olan tüm enerji anlaşmalarını iptal etmiş ancak anlaşmalara taraf olan devletleri ve şirketleri yatıştırmak adına yakın zamanda anlaşmaların tekrar yapılacağını duyurmuştur. Haydar Aliyev Rusya'yı yatıştırma politikalarının ve Rusya'dan Karabağ konusunda beklediği desteği bulamamın ardından Türkiye ile ilişkilerini komşu devletlerin tepkisini çekmeden geliştirmeye çalışmıştır. Haydar Aliyev Azerbaycan Cumhuriyetinin yeni yapmakta olduğu enerji anlaşmalarına Türkiye'nin de katılmasını sağlayarak ilk defa iki devlet arasında enerji alanında gerçekleştirilmiş somut bir projenin hayata geçmesini sağlamıştır.

“Azerbaycan'ın Enerji Politikaları” başlığı altında Azerbaycan'ın yaptığı projeler daha geniş bir bakış açısı ile açıklanacaktır. Ancak burada Türkiye ile Azerbaycan'ın TANAP öncesi enerji birlikteliklerini anlama adına kısaca değinilecektir.

TANAP dışındaki Türkiye ile Azerbaycan arasında gerçekleştirilen projelerin tamamı Haydar Aliyev döneminde ilk adımları atılmıştır. Türkiye Azerbaycan'da arama, üretim ve geliştirme projeleri olan Azeri-Çıralı-Güneşli (ACG) (%6,75), Şah Deniz (%9) ve Alov (%10) projelerine katılmıştır. Ayrıca Azerbaycan'dan çıkan enerji kaynaklarını pazarlara taşıyan Bakü-Tiflis-Ceyhan Ana İhraç Ham petrol Boru Hattı Projesinde %6,53, Şah Deniz gazını Gürcistan-Türkiye sınırına taşıyan Güney Kafkasya Doğal Gaz Boru Hattı Projesinde ise %9 hisseyle ortak olmuştur.¹⁶⁰

Azeri-Çıralı-Güneşli projesinin ruhsat alanı Bakü'nün 110-130 km doğusunda 160-420 metre arasındaki derinlikte 432,4 km² alanı kapsamaktadır.¹⁶¹ Haydar Aliyev öncesi ayrı ayrı şirketler tarafından üstlenilmiş olan Azeri, Çıralı ve Güneşli sahaları, Haydar Aliyev'in iktidara gelmesi ile birleştirilmiş ve hisse dağılımının yeniden yapılması kararlaştırılmış. 20 Eylül 1994'te 30 yıllık süreliğine bu üç sahayı da kapsayacak ve “Asrın Anlaşması” olarak ifade edilen Üretim Paylaşım Anlaşması imzalanmıştır.¹⁶² Azerbaycan “Asrın Anlaşmasının” imzalanmasıyla ekonomik sıkıntılarla boğuştuğu bir dönemde ülkenin enerji kaynaklarının uluslararası pazarlara ulaştırma fırsatı yakalayarak siyasi ve ekonomik bağımsızlığını

¹⁶⁰ “Yurtdışı Arama ve Üretim Faaliyetleri”, Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı, <http://www.tpao.gov.tr/tp5/?tp=m&id=29>, 26 Ağustos 2014.

¹⁶¹ “Azeri Chirag Deep Water Gunashli”, State Oil Company of Azerbaijan Republic, <http://new.socar.az/socar/en/info/printable/activities/production/azeri-chirag-deep-water-gunashli>, 26 Ağustos 2014.

¹⁶² Necdet Pamir, “Bakü-Tiflis-Ceyhan Boruhattı'nda Son Durum”, <http://www.emreozgur.com/petrol.pdf>, 26 Ağustos 2014.

koruyarak, ülkenin kalkınması ve halkının refah seviyesini yükseltmesi için çok önemli bir fırsat yakalamıştır.

Harita 1: Azerbaycan'ın Önemli Petrol ve Doğalgaz Yatakları

Kaynak: U.S. Energy Information Agency

Asrın anlaşmasının imzalanmasının ardından 1995'in Şubat ayında 9 tane hissedar şirket adına Azerbaijan International Operating Company (AIOC) şirketi kurulmuş ve çalışmalar bu şirket tarafında yürütülmüştür.¹⁶³ En büyük hissedar olan BP 1999 yılında itibaren AIOC'nin yerine alanın yönetimini gerçekleştirmektedir.¹⁶⁴ Zaman içinde hisseleri değişimler gösteren projenin en son hisse dağılımı şöyledir;

¹⁶³ "Azeri-Chirag-Deepwater Gunashli - 20 years", British Petroleum, http://www.bp.com/en_az/caspian/operationsprojects/ACG.html, 26 Ağustos 2014.

¹⁶⁴ "Yurtdışı Arama ve Üretim Faaliyetleri", Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı, <http://www.tpao.gov.tr/tp5/?tp=m&id=29>, 26 Ağustos 2014.

Tablo 4: Azeri-Çıralı-Güneşli Projesi Ortakları ve Payları

Şirket	Hissesi
Azerbaijan (ACG) Limited	11.6461
BP Exploration (Caspian Sea) Limited	35.7828
Statoil Absheron a.s.	8.5633
INPEX Southwest Caspian Sea, Ltd	10.9644
Turkish Petrol S.C	6.75
Exxon Azerbaijan Limited – Exxon Mobil	8.0006
ITOCU Oil Exploration (Azerbaijan) Limited	4.2986
Chevron Texaco	11.2729
Amerada Hess	2.7213

Kaynak: SOCAR Resmi Sitesindeki bilgilerden Yararlanılarak Hazırlanmıştır.

Projede ilk petrol Çıralı Sahasından Erken Üretim Projesi kapsamında Kasım 1997’de üretilmeye başlanmış, 2012 yılına kadar ise alandan toplamda 2,15 milyar varil ham petrol üretimi gerçekleştirilmiş, 2013 yılında ise 239 milyon varil¹⁶⁵ olarak gerçekleştirilmiştir.¹⁶⁶

Azerbaycan’ın gerçekleştirdiği bir diğer önemli proje Şah Deniz Projesi’dir. Şahdeniz alanındaki araştırma, geliştirme ve üretim paylaşımı için geliştirilen Şahdeniz Projesi 4 Haziran 1996’da imzalandı ve 17 Ekim 1996 tarihinde yürürlüğe girdi. Şahdeniz Bakü’nün 55 km güney doğusunda 50 ile 500 metre derinlikteki 859,8 km²’lik alanı kapsamaktadır. 30 yıllığına geçerli olan anlaşma 5 yıllık uzatma seçeneği mevcuttur. ACG’de olduğu gibi projenin yürütülmesini BP üstlenmiştir.¹⁶⁷ Projedeki şirketlerin en son hisse dağılımları şöyledir;

¹⁶⁵ “Azeri-Chirag-Deepwater Guneshli (ACG)”, British Petroleum, http://www.bp.com/en_az/caspian/press/businessupdates/businessupdates.html, 26 Ağustos 2014.

¹⁶⁶ “Yurtdışı Arama ve Üretim Faaliyetleri”, Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı, <http://www.tpao.gov.tr/tp5/?tp=m&id=29>, 26 Ağustos 2014

¹⁶⁷ “Shah Deniz”, State Oil Company of Azerbaijan Republic, <http://new.socar.az/socar/en/activities/production/shah-deniz>, 26 Ağustos 2014

Tablo 5: Şah Deniz Projesi Ortakları ve Payları

Şirket	Hissesi
Statoil (Norway)	26
BP (Great Britain)	25
SOCAR	10
LUKAcip (Russia-Italy)	10
NİKO (Iran)	10
Total (France)	10
TPAO (Turkey)	9

Kaynak: SOCAR Resmi Sitesindeki bilgilerden Yararlanılarak Hazırlanmıştır.

Ortak şirketler tarafından 6 milyar dolar yatırım ile gerçekleştirilen Şahdeniz Projesinde üretime başlanan 2006 yılının sonlarından 2014’ün ilk çeyreğine kadar 50,3 milyar metreküp gaz ve 13 milyon ton kondensat üretilmiştir.¹⁶⁸ Yıllık üretimi 8,6 milyar m³ olarak planlanmış olan projede üretilen gazın 6,6 milyar m³’ü 15 yıl boyunca Türkiye’ye satılması konusunda anlaşmalar yapılmıştır.¹⁶⁹

Azerbaycan’ın geliştirdiği bir diğer önemli proje Araz Alov Sharg Projesi’dir. Araz Alov Sharg Projesi Güney Hazar Denizi’nin orta kesiminde yer alan 3 ayrı alandan oluşmaktadır. Projenin ruhsat alanı Bakü’nün 500 km güneydoğusunda, 400-1.000 m su derinliklerini kapsamaktadır. Arama, Geliştirme ve Üretim Paylaşımı Anlaşması imzalanan projeye Türkiye Cumhuriyeti Turkish Petroleum Overseas Company (TPOC) ile 29 Temmuz 1998 tarihinde imzaladığı Katılım Anlaşması ile katılmış ve 21 Aralık 2011 tarihinde projeye operatör olmuştur.¹⁷⁰

Projeye katılan Amerika’dan ENCANA, EXXON, Norveç’ten STATOIL, İngiltere’den BP, Türkiye’den TPOC ve Azerbaycan’dan SOCAR şirketlerin hisse dağılımları tablo 6’da görüldüğü gibidir.

¹⁶⁸ “Shah Deniz Stage 1”, British Petroleum, http://www.bp.com/en_az/caspian/operationsprojects/Shahdeniz/SDstage1.html, 26 Ağustos 2014.

¹⁶⁹ “Yurtdışı Arama ve Üretim Faaliyetleri”, Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı, <http://www.tpao.gov.tr/tp5/?tp=m&id=29>, 26 Ağustos 2014

¹⁷⁰ A.g.e.

Tablo 6: Araz Alov Sharg Projesi Ortakları ve Payları

ENCANA	40
SOCAR, SOA	15
BP	15
Turkish Petroleum Overseas Company	15
Statoil	10
Exxon	5

Kaynak: SOCAR Resmi Sitesindeki bilgilerden Yararlanılarak Hazırlanmıştır.

Proje için 1.400 km² 3B sismik etüt çalışmaları tamamlanmıştır. 3 yıllık arama çalışmaları 2002 yılında tamamlanmış ancak Hazar'ın statüsü ile ilgili belirsizlik ve Azerbaycan ile İran arasındaki anlaşmazlıktan dolayı henüz arama kuyuları açılamamıştır. Projenin devamı için Hazar'ın statüsündeki belirsizliklerin giderilmesi beklenmektedir.¹⁷¹

¹⁷¹ “Yurtdışı Arama ve Üretim Faaliyetleri”, Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı, <http://www.tpao.gov.tr/tp5/?tp=m&id=29>, 26 Ağustos 2014.

B. Bakü Tiflis Ceyhan (BTC) Ham Petrol Boru Hattı (4 Haziran 2006)

BTC Boru Hattı Projesinin fikri alt yapısı ilk olarak Sovyetler Birliğinin dağılmasının ardından ortaya atılmıştır. Başlangıçta Bakü-Ceyhan adını ile anılan projede Azerbaycan petrolünün Türkiye'nin Ceyhan terminalinden uluslararası pazarlara ulaştırılması hedeflenmiştir. Bu proje öncesi Azerbaycan sadece Rusya Federasyonu topraklarını ve boru hatlarını kullanarak enerji kaynaklarını uluslararası pazarlara ulaştırabiliyordu. Böylece Azerbaycan hem Rusya'nın tekeline bağlı kalmak durumunda kalıyor hem de uluslararası piyasaların altında bir değerle enerji kaynaklarını pazarlamak durumunda kalıyordu. Proje için Elçibey döneminde Türkiye ile Azerbaycan arasında ilk anlaşmalar gerçekleştirildi. Türkiye üzerinden geçmesi kararlaştırılan projede Türkiye içindeki alternatif güzergâhların çalışmaları yapılıyordu. Projenin mecliste onaylanması aşamasında Elçibey'e karşı Albay Suret Hüseyinov tarafından darbe girişiminde bulunulmuş ve Elçibey iktidardan uzaklaştırılmıştır. Daha sonraki dönemde iktidara gelen Haydar Aliyev ACG ile ilgili anlaşmaları iptal etmiş ve ileriki bir tarihte tekrardan gözden geçirileceğini ifade etmiştir. Boru hattı projesine kaynak sağlayacak olan ACG'nin projesini ertelenmesi üzerine Bakü-Ceyhan Boru hattı projesi de ertelenmiştir.¹⁷²

Sovyet Birliği dağılmadan önce bölgedeki enerji kaynaklarının üretim ve dağıtım kaynaklarının tamamı Rusya'nın elinde bulunuyordu. Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla birlikte Rusya elindeki bu gücü kaybetmiştir. Enerji kaynaklarının elinden çıkmasına rağmen Rusya dağıtım kaynaklarının elinden çıkmaması adına stratejiler izlemiş, bu çerçevede Azerbaycan'da üretilen enerji kaynaklarının Rusya üzerinden geçen boru hatları ile uluslararası pazarlara ulaşmasını istemiştir. Böylece bölge ülkeleri üzerinde siyasi nüfuz elde etmek ve onların Avrupa ve ABD ile ilişkilerini geliştirip kendi ekseninden uzaklaşmalarına engel olmak istemiştir.¹⁷³

Azerbaycan'ın kendi ekseninden uzaklaşmasını istemeyen Rusya ACG'den üretilecek petrol için Bakü-Ceyhan'ın yerine Bakü-Novorossiysk boru hattı önermiştir. Azerbaycan'da Sovyetler Birliği döneminden kalma, Bakü'deki petrol yataklarını Rusya'daki boru hattı sistemi ile bağlantısını oluşturuyordu. Böylece Rusya'nın Novorossiysk Limanından uluslararası pazara ulaştırılabilirdi. Uzunluğu 1.347 km ve yıllık kapasitesi 6 milyon ton olan

¹⁷² Necdet Pamir, "Bakü-Tiflis-Ceyhan Boruhattı'nda Son Durum", <http://www.emreozgur.com/petrol.pdf>, 26 Ağustos 2014

¹⁷³ Gökhan Özkan, "Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkasya'daki Bölgesel Politikasında Enerji Güvenliği", *Akademik Bakış*, Cilt 4, No:7, Kış 2010, s. 30.

Bakü-Novorossiysk petrol boru hattı ile petrol Karadeniz'den deniz yolu ile Akdeniz'e taşınacaktı.¹⁷⁴

ACG'de üretilecek erken petrolün taşınmasında kullanılacak güzergâh tam kapasite üretime geçilmesi öncesi yatırımcılar için küçük ölçekli bir deneme olacaktı. Erken petrolün taşınmasındaki başarı veya başarısızlık ana ihraç boru hattı güzergâhının seçiminde etkili olacaktı. Bu süreçte Türkiye Bakü-Ceyhan'ın gerçekleşebilmesi için Gürcistan üzerinden taşınmayı desteklemiş Rusya ise Bakü-Grozni-Novorossiysk hattını savunuyordu. Sonuç olarak iki ayrı hattan erken petrolün taşınması kararlaştırılmış. Böylece hem Bakü-Grozni-Novorossiysk (Kuzey hattı: Rusya üzerinden) hem de Bakü-Tiflis-Batum (Batı hattı: Gürcistan üzerinden) hatları kullanılmıştır.¹⁷⁵

Azerbaycan 2005 yılından itibaren yıllık 20 milyon ton petrol ihraç edebilme kapasitesine ulaşacaktı. Oysaki Bakü-Supsa ve Bakü-Novorossiysk boru hatlarının taşıma kapasiteleri toplam 11 milyon tondur. Rusya kuzey güzergâhı olan Bakü-Novorossiysk boru hattının kapasitesinin geliştirilmesi taraftarı idi. Böylece Azerbaycan'ı etki alanında tutmayı da başaracaktı. Azerbaycan'ın kalkınma planlamasında enerji kaynaklarından elde edilecek gelirler önemli bir yer tuttuğundan dolayı, bu durumda Azerbaycan'ın Rusya'ya bağımlılığı kalıcı olacaktı. Ancak politik sebeplerin dışında uygulanabilirliği de çok makul olmayan Bakü-Novorossiysk'den vazgeçildi yerine Bakü-Tiflis-Ceyhan projesi uygulandı. Çünkü Novorossiysk Limanı'ndan taşınan petrolün uluslararası pazara ulaştırılabilmesi için deniz yolu ile Karadeniz'den Akdeniz'e ulaştırılması gerekiyor. Bu güzergâhta Türkiye'nin boğazlarının kullanılması gerekiyor. Oysaki Boğazların genişliği kimi yerlerde 600 metre kadar düşmekte ve toplam taşıma kapasitesi yıllık yaklaşık 200 milyon ton civarındadır. Özellikle Azerbaycan'ın enerji kaynaklarının tam kapasite çıkarılması ve uluslararası pazara bu güzergâh ile taşınmasıyla beraber boğazlar bu yoğunluğu taşımakta zorlanacaktır. Rusya bu güzergâhta kendi enerji kaynakları ile beraber Kazakistan'ın da enerji kaynaklarını taşımaktadır. Azerbaycan'ın da enerji kaynaklarının eklenmesi ile boğazın taşıma sınırları iyice zorlanmış olacaktır. Boğazlarda 1 Mayıs 1982 ile 18 Eylül 1994 tarihleri arasında meydana gelen 210'a yakın farklı ağırlıklarda kaza bu durumu teyit etmektedir. Ayrıca boğazlarda gerçekleşecek kazalar sonrasında yaşanması muhtemel çevre felaketleri de Türkiye'nin boğazlarının üzerindeki yoğunluğun azaltılması gerektiğinin en önemli

¹⁷⁴ Rovshan İbrahimov, "Azerbaycan Enerji Politikası: Alternatif Enerji Nakil Hatları Arayışları", **OAKA**, C.VII, No:14, 2012, s.134

¹⁷⁵ Necdet Pamir, "Bakü-Tiflis-Ceyhan Boruhattı'nda Son Durum", <http://www.emreozgur.com/petrol.pdf>, 26 Ağustos 2014.

sebeplerindendir. Sonuç olarak, Akdeniz’e direkt olarak uzanacak olan Bakü-Tiflis-Ceyhan söz konusu boru hattının kurulması kararı alındı.¹⁷⁶

Harita 2: Azerbaycan Uluslararası Enerji Nakil Hatları

Kaynak: SOCAR

BTC’nin en önemli özelliği Rusya üzerinden geçen enerji nakil yollarına önemli bir alternatif olmasıdır. BTC’nin başarı göstermesi ile birlikte Orta Asya Cumhuriyetleri için Türkiye üzerinden enerji kaynaklarının taşınabilme ihtimali daha makul bir konuma gelmiştir. BTC’nin ve Türkiye üzerinden geçebilecek diğer muhtemel enerji nakil yollarının bölge ülkeleri için önemli bir alternatif olmasından çekinen devletler proje bitimine kadar devamlı bir şekilde projenin uygulanabilirliği tartışmıştır. Projenin başarılı bir şekilde gerçekleşmesiyle birlikte bu ülkeler için Türkiye ile enerji alanındaki ortaklıklar çok daha makul bir görünüm kazanmıştır. Dolayısıyla BTC’nin en önemli başarısı, Doğu-Batı Enerji Koridorunun oluşturulmasında önemli bir aşamayı gerçekleştirmiş olmasıdır. Doğu ile Batı arasında köprü olma iddiasında bulunan Türkiye en somut haliyle bu projede uluslararası arenada görünürlük kazanmıştır.¹⁷⁷

BTC’nin en önemli sonuçlarından biri de Türkiye ile Kafkasya ve Orta Asya Devletleri arasındaki ilişkileri daha somut bir yapıya kavuşturmasıdır. Bu proje öncesinde ülkeler arasındaki daha çok duygusal olan bağlar daha sürdürülebilir duruma gelmiştir. BTC’nin bir diğer önemli özelliği de bölgedeki Türkiye-Gürcistan-Azerbaycan arasındaki

¹⁷⁶ İbrahimov, **a.g.m.**, s.136.

¹⁷⁷ Sedat Laçiner, “Hazar Enerji Kaynakları ve Enerji-Siyaset İlişkisi”, **OAKA**, Cilt 1, No:1, 2006, s. 58.

ilişkilere de katkıda bulunması, bu ülkeler arasında doğal bir şekilde kurulan birlikteliği kalıcı hale getirmesidir. Bu hattın yapımı esnasında Ermenistan'ın da devre dışı bırakılması önemli bir konudur. Bu proje ile birlikte Azerbaycan Karabağ meselesinden dolayı sorunlu olduğu Ermenistan'ı cezalandırmış, Gürcistan da Rusya ile olan sorunlu ilişkilerinden dolayı bölgede Rusya'nın uydusu konumunda olan Ermenistan petrol projelerinden dışlanarak ciddi bir bedel ödeyerek cezalandırılmış oldu. BTC'nin gelişimindeki önemli noktalardan biride Amerika Birleşik Devletleri projenin gerçekleşebilmesi için etkin oynadığı aktif roldür. Amerikan Hükümeti'ne bağlı TDA kuruluşu, projede danışmanlık hizmetlerinde kullanılması için Türkiye'ye 1.323.000 dolarlık hibe gerçekleştirmiştir. BTC projeye yatırım yapan ABD ve İngiltere başta olmak üzere Batı Devletleri Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan arasındaki ilişkilere de önemli katkıda bulunmuştur. Bu hat sayesinde doğal müttefik konumuna gelen bu devletlerden Azerbaycan ve Gürcistan Rusya karşısında güç kazanmakta ve siyasi bağımsızlıklarını gerçek anlamda kazanmalarına katkı sağlamaktadır.¹⁷⁸

Türkiye BTC projesinde boru hattının inşaatı esnasında malzeme tedariki ve ek istihdam imkânları nedeniyle yararlanmıştır. Projede istihdam edilen 12.074 kişi Türkiye ekonomisine önemli katkıda bulunmuştur. Boru hatları inşaatlarında maliyetlerin ortalama olarak %40'ı boru ve malzeme giderleri, %60'ı inşaat ve personel giderleri oluşturmaktadır. BTC'nin Türkiye kısmının inşasını BOTAS yürütmüş ayrıca Azerbaycan ve Gürcistan'da da Türk şirketleri kısmi olarak projelerde yer alarak Türkiye'nin ekonomisine katkı sağlamıştır.¹⁷⁹ Türkiye projede dolaylı kazançlarının yanında doğrudan elde ettiği önemli gelirleri vardır. BTC'den petrol taşınmasına başlanmasıyla beraber alınacak olan geçiş vergisi ve işletmecilik hizmetleri karşılığında taşınacak miktara göre değişmekle birlikte yaklaşık olarak 1-16 yıllar arasında 140-200 Milyon \$, 17-40 yılları arasında 200-300 Milyon \$ civarlarında yıllık gelir elde etmesi tahmin edilmektedir.¹⁸⁰

BTC'nin Türkiye'ye bir diğer olumlu etkisi ithal edilen petrolün rafinerilere ulaşma süresindeki yaşanacak olan kısalmadır. Ortadoğu'dan ithal edilen petrol yaklaşık olarak 15 gün içinde rafinerilere ulaşırken BTC ile bu süre 2 güne inmiştir. Ayrıca BTC Hattı içinde ve Ceyhan terminalinde depolanan 2 milyon varillik ham petrol kriz zamanlarında Türkiye'nin

¹⁷⁸ Laçiner, **a.g.m.**, s. 58.

¹⁷⁹ Harun Bal, Ali Eren Alper, "Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı ve Türkiye Ekonomisine Etkileri", **Çankırı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 19, No:3, 2010, s. 352.

¹⁸⁰ "Proje'nin Türkiye İçin Önemi", Bakü-Tiflis-Ceyhan HPMH Proje Direktörlüğü <http://www.btc.com.tr/proje.html>, 26 Ağustao 2014.

arz esnekliğini sağlamaktadır. Türkiye 2014 yılı fiyatları ile yaklaşık 200 Milyon \$ dolara oluşturabileceği stoku ücretsiz bir şekilde elde etmiştir.¹⁸¹

BTC projesi 1992-1997 yılları arasında yapılan muhtelif görüşmeler ile fikri alt yapısı hazırlanmış, Mayıs 1998'deki İstanbul Mutabakat Zaptı, Ekim 1998'deki Ankara Deklarasyonu, Nisan 1999'deki İstanbul Protokolü, Kasım 1999'deki İstanbul Deklarasyonu, Ekim 2000'deki BTC Hükümet Garantisi'nin imzalanması ile somut bir yapıya kavuşmuştur. BTC projesinde arazi temin ve inşaat çalışmalarının resmi başlangıç tarihi ise 10 Eylül 2002 tarihidir. Projenin Bakü'deki temel atama töreni 18 Eylül 2002, Ceyhan'daki temel atma töreni ise 26 Eylül 2002 tarihinde gerçekleştirilmiştir. BTC ile sınırlarımızdan ilk petrol girişi 17 Kasım 2005 tarihinde gerçekleşmiştir. Azerbaycan'dan yola çıkan petrol nihayetinde 28 Mayıs 2006'da Ceyhan limanına ulaşmıştır. Batı piyasalarına 4 Haziran 2006 tarihinden itibaren petrol ihraç edilmeye başlanan projenin 13 Temmuz 2006 tarihinde resmi açılışı yapılmıştır.¹⁸²

Günlük petrol taşıma kapasitesi 1 milyon varil olan, 1768 km uzunluğundaki BTC projesinde 46 inç 22 km, 42 inç 929 km, 34 inç 125 km boru döşenmiştir.¹⁸³ 2,4 milyar dolara gerçekleştirilmesi hesaplanan projenin maliyeti 3 milyar doları geçmiştir. Projenin Türkiye'den geçen bölümüyle ilgili olarak maliyeti yaklaşık 1,4 Milyar \$ olarak gerçekleşmiştir. BTC'ye ortak olan şirketler inşaat ve işletme faaliyetlerini yürütmek amacıyla "BTC Co." ve finansman işlerini yürütmek üzere ise "BTC Invest" şirketlerini kurmuşlardır.

Projenin ortaklık dağılımı tablo 7'de belirtildiği gibi 11 tane uluslararası şirketin birlikteliği ile gerçekleştirilmiştir. Amerikan Unocal, Conoco Phillips, Amerada Hess, İngiliz BP, İtalyan ENİ, Fransız Total, Norveçli Statoil ve Japon Itochu, Inpex ve Türk TPAO şirketlerinin katılımı ile projeye hem Amerika'nın hem Avrupa ülkelerinin hem Japonya'nın hem de Türkiye'nin desteğini alarak hem siyasi olarak hem de ekonomik olarak güçlü bir yapı kavuşmuştur.

¹⁸¹ Bal, Ali Eren Alper, **a.g.m.**, s. 353.

¹⁸² "Proje'nin Türkiye İçin Önemi", Bakü-Tiflis-Ceyhan HPMH Proje Direktörlüğü <http://www.btc.com.tr/proje.html>, 26 Ağustos 2014.

¹⁸³ "Baku-Tbilisi-Ceyhan (BTC) Main Export Oil Pipeline", State Oil Company of Azerbaijan Republic, <http://new.socar.az/socar/en/activities/transportation/baku-tbilisi-ceyhan-btc-main-export-oil-pipeline>, 26 Ağustos 2014.

Tablo 7: Bakü Tiflis Ceyhan (BTC) Ham Petrol Boru Hattı Projesi Ortakları ve Payları

BP	30.1
SOCAR	25.00
Unocal	8.90
Statoil	8.71
TPAO	6.53
Eni	5.00
Total	5.00
Itochu	3.40
INPEX	2.50
Conoco Phillips	2.50
Amerada Hess	2.36

Kaynak: SOCAR Resmi Sitesindeki bilgilerden Yararlanılarak Hazırlanmıştır.

BTC Projesinin gerçekleştirilmesinde maliyetin %30'u katılımcı şirketler tarafından, %70'inin ise uluslararası finans kuruluşları ve ticari bankalarca karşılanması kararlaştırılmış ve Dünya Bankası, IFC, ABD Exim Bank ve EBRD'nin de aralarında bulunduğu yaklaşık 20 uluslararası kredi kuruluşu BTC projesine kredi vermesiyle proje hayata geçirilmiştir.¹⁸⁴

Tablo 8: 2004-2013 Yılları Arası Azerbaycan Petrol Üretimi (Milyon Ton)

Yıl	Petrol Üretimi
2013	43,483
2012	43,389
2011	45,625
2010	50,795
2009	50,419
2008	44,527
2007	42,604
2006	32,273
2005	22,22
2004	15,548

Kaynak: SOCAR Resmi Sitesindeki bilgilerden Yararlanılarak Hazırlanmıştır.

¹⁸⁴ Necdet Pamir, "Bakü-Tiflis-Ceyhan Boruhattı'nda Son Durum", <http://www.emreozgur.com/petrol.pdf>, 26 Ağustos 2014

2002 yılında BTC'nin temelini atılmasıyla birlikte Azerbaycan'da petrol üretimi ivme kazanmıştır. Bundaki en önemli etken Azerbaycan'ın bağımsız olarak kendi petrolünü uluslararası pazarlara ulaştırma imkânı elde edecek olmasıdır. Tablo 8'de de görüleceği üzere 2004 yılında projenin hayata geçtiği 2006 yılına kadar petrol üretimi 15 milyon tondan 32 milyona çıkarak %115 civarına, BTC'nin faaliyete geçmesiyle 3 sene içinde 2009 yılında 50 milyon tona ulaşarak yaklaşık olarak %56'lık artış göstermiştir.

Azerbaycan Cumhuriyeti BTC Boru Hattı ile 2014'ün Haziran ayında 2 milyon 343 bin 834 ton, Ocak-Haziran arası dönemde ise 14 milyon 543 bin 140 ton petrol ihracatı gerçekleştirmiştir. 4 Haziran 2006'de ihracata başlamasından itibaren 1 Temmuz 2014 tarihine kadar BTC Boru hattı ile toplamda 249 milyon 684 bin 733 ton petrol ihracatı gerçekleştirilmiştir. Ayrıca BTC ile 2014 Haziran ayında 301 bin 587 ton Türkmen ve Kazak petrolü taşınmıştır.¹⁸⁵

Azerbaycan toplam petrol ihracatının yaklaşık 340 milyon ton olduğu süre zarfında bunun 242 milyon tonunu BTC, 67 milyon tonunu Bakü-Süpsa, 11 milyon tonunu Bakü-Novorossiysk, 20 milyon tonunu ise demiryolu hattı ile gerçekleştirmiştir.¹⁸⁶ Bu rakamlarda göstermektedir ki BTC Azerbaycan'ın enerji arzında hayati öneme sahiptir.

BTC'yi analiz ederken üzerinde durmamız gereken önemli konuların başında projenin çevreye olacak etkilerinin araştırılması gelmektedir. Öncelikli olarak BTC ile birlikte Karadeniz, Marmara ve Ege Denizi güzergâhı kullanılarak taşınan yıllık yaklaşık 50 milyon metreküp petrolün denizlere verdiği zarardan ve gerçekleşebilecek muhtemel kazalardan korunulmuştur. Ancak BTC ile Ceyhan bölgesinin ağır çevre sorunları ile karşılaşması beklenmektedir. Türkiye'den 600 suyolundan geçen BTC herhangi bir sızıntı durumunda güzergâh üzerindeki su kaynaklarının ve toprağın kirlenmesine sebep olacaktır. Günümüzde bile endemik bitkiler ve balıkçılık alanında bölgede sorunlar yaşanmakta etkileri hem çevreyi etkilemekte hem de bu alanlardan geçimini sağlayan halkın ekonomik ve sosyal düzenlerini bozmaktadır.¹⁸⁷

Türkiye ile Azerbaycan birlikteliğinde önemli bir yer tutan BTC Boru Hattı projesinin birçok stratejik öneminin yanında eleştirilen bazı durumları da olmuştur. Projenin

¹⁸⁵ “2.3 million tons of Azerbaijani oil transported via BTC in June 2014”, State Oil Company of Azerbaijan Republic, <http://new.socar.az/socar/en/news-and-media/news-archives/news-archives/id/7497>, 26 Ağustos 2014.

¹⁸⁶ “Tanap'ın Transfer Kapasitesi Artırılacak”, <http://www.haberler.com/tanap-in-transfer-kapasitesi-artirilacak-5941333-haberi/>, 26 Ağustos 2014.

¹⁸⁷ Eyüp Zengin, Aqil Esedov, “Türkiye Ve Azerbaycan Örneğinde Boru Hatları Ulaştırmasının Çevre Üzerindeki Etkileri”, **Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.V, No: 9, 2009, s. 103.

güzergâhının belirlenmesinde hükümetlerin ve uluslararası şirketlerin son sözü söylerin olması tepki çeken önemli noktalardandır.¹⁸⁸ Projenin çevresel ve sosyal etkilerinin titiz bir şekilde hazırlanmamış olduğu ifade edilmiştir. Ancak asıl eleştiriler yapılan anlaşmaların 2003 yılında kamuya duyurulmasıyla ortaya çıkmıştır. Eleştirilerin büyük kısmı anlaşmaya katılan BP gibi uluslararası şirketler üzerinde yoğunlaşmıştır. İnsan haklarının, devletlerin egemenliklerinin ve çevrenin korunması gibi değerlerin yerine yapılan hukuki anlaşmalarla uluslararası şirketlerin ticarî menfaatlerinin korunması ve ayrıcalıklı bir konuma getirilmeleri BTC'nin yoğun bir şekilde eleştirilmesine sebep olmuştur. Çevre, insan hakları ve sosyal haklarla ilgili hususlar da dâhil olmak üzere, BTC'nin daha az kârlı duruma getiren hukukî düzenlemelerin gerçekleşmesi durumunda imzacı devletlerin taraf olan şirketlere tazminat ödemesinin gerekliliğinin belirtilmesi birçok kişi ve kurum tarafında eleştirilmiş ve “sömürgeci bir anlayış” olarak tanımlanmıştır.¹⁸⁹

Proje yer alan devletlerin uluslararası şirketlere verdiği önemli tavizlerden biride; “hukukî uyuşmazlıkların ulusal yargı organları yerine 17. madde gereği uluslararası tahkime götürülecek olması, tahkim dilinin İngilizce olarak kabul edilmesi ve burada İngiliz hukukunun maddî hükümlerinin uygulanmasının öngörülmesidir (mad. 17.12). Ayrıca Uluslararası Ticaret Odası Tahkimi (ICC) bakımından alınacak olan tahkim kararlarının iptali veya bunlara ihtiyati tedbir uygulanması veyahut bu kararlardan vazgeçilmesine yönelik olarak yetkili herhangi bir ulusal mahkemenin karar alma hakkından imzacı devletlerin feragat etmiş olmalarıdır. (mad. 17.10.)”¹⁹⁰ Bu hükümlerle taraf devletler hem ulusal egemenlik yetkilerini devretmektedirler hem de İngiliz dilinin ve hukukunun geçerli sayarak kendilerini hukuki olarak dezavantajlı bir duruma düşürmektedirler. BTC her ne kadar taraf devlet için stratejik olarak çok değerli bir proje olsa bile verilmiş olan bu kadar taviz devletleri ilerideki süreçlerde zor durumda bırakacaktır.

BTC’de yapılan anlaşmalar hukuki kuralların öngördüğünün çok daha ötesinde taraf olan devletleri yükümlülük altına koymuş, kendilerini aşırı derecede bağlayan anlaşmaları imzalamışlardır. Ancak taraf devletler için siyasi, ekonomik olarak hayati önemde olan bu projenin gerçekleşebilmesi adına taraf olan devletlerin verdiği tavizlerin makuliyeti de bulunmaktadır. Bu proje Doğu-Batı enerji güzergâhının hayata geçmesi adına önemli bir adım

¹⁸⁸ Ronald Anderson, “A Decade of Environmental and Social Impact Assessment of Pipelines in the Caspian Sea Lessons and Challenges”, *Oil and Gas Pipelines Social and Environmental Impact Assessment-State of the Art*, (Ed. Robert Goodland), Virginia, 2005, s.110

¹⁸⁹ Mehmet Merdan Hekimoğlu, “Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı Projesinin Hukuki Boyutları”, *Bilig*, Güz 2012, No: 63, s.81

¹⁹⁰ Hekimoğlu, *a.g.m.*, s. 82.

olarak görülmüş ve tavizler verilmiştir. Başarılı bir şekilde gerçekleştirilen BTC projesinin ardından taraf devletlerin öngördükleri gibi Doğu-Batı enerji güzergâhı işlerlik kazanmış ve BTE gerçekleştirilmiş, TANAP'ın anlaşmaları imzalanmış, inşaatının 2018'de bitirilmesi hedeflenmekte ve Doğu-Batı güzergâhında daha birçok projenin uygulanabilirliği tartışılmaktadır. Ancak yine de taraf devletler bundan sonraki süreçte imzalayacakları anlaşmalar ile stratejik çıkarları ve temel meşru hakları arasında uygun bir denge belirlemesi daha makul olmalıdır.¹⁹¹

¹⁹¹ Hekimoğlu, **a.g.m.**, s. 88.

C. Bakü Tiflis-Erzurum (BTE) Doğalgaz Boru Hattı (3 Temmuz 2007)

Azerbaycan Devleti Şahdeniz Sahasındaki doğalgaz yataklarında araştırma, geliştirme ve üretim paylaşımı için aralarında Statoil (Norway), BP (Great Britain), SOCAR, LUKAcip (Russia-Italy), NİKO (Iran), Total (France), TPAO (Turkey) olduğu ortakları ile Şahdeniz Projesini 4 Haziran 1996’da imzalandı. Bakü’nün güney-batı istikametinde 70 km uzaklıkta bulunan ve toplam alanı 860 km² olan bir yatakta büyük bir doğalgaz rezervi bulununca, üretilecek olan doğalgazın uluslararası pazarlara ulaştırılması için gerekli boru hattının inşasının ihtiyacı oluştu. Böylece Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) doğalgaz boru hattı projesi ortaya atıldı.

South Caucasus Pipeline (SCP) olarak da anılan BTE projesi Şah Deniz Sahasındaki doğalgazın Gürcistan’dan geçerek Türkiye-Gürcistan sınırına getirilmesi için tasarlanmıştır. BTC ile aynı güzergâhı takip eden BTE Erzurum’da Türkiye doğalgaz dağıtım sistemine bağlanmıştır. 2004 yılında inşasına başlanan projede Gürcistan kısmı 2006 yılından itibaren çalışmaya başlamış, Türkiye’deki inşaatın bitmesiyle birlikte 7 Mart 2007 tarihinden itibaren sürekli gaz sevkine başlanmış ve 3 Temmuz 2007’de Erzurum’a doğal gaz ulaşmıştır.¹⁹² 691 km uzunluğundaki BTE’nin 443 km’si Azerbaycan, 248 km’si Gürcistan sınırlarından geçmektedir. İnşaat sorumluluğu BOTAŞ’a¹⁹³ ait olan 280 km’lik Türkiye’deki kısmı ile beraber proje Şah deniz sahasından çıkan gazın Erzurum’a ulaşması için yaklaşık olarak 980 km’lik 42 inçlik borular döşenmiştir. Yıllık 9 milyar metre küplük gaz taşıma kapasitesine sahip BTE’nin kapasitesi 24 milyar metre küpe çıkarılabilmesi mümkündür.¹⁹⁴ Projenin çevresel ve sosyal zararlarını azaltmak için BTE Projesinde BTC ile aynı güzergâh kullanılmıştır. Projenin inşası ve yönetimi için 7 ortaklı South Caucasus Pipeline Company (SCPC) şirketi kurulmuş. Ayrıca yönetimi ortaklardan olan iki şirket tarafından üstlenilmiştir. Teknik operatör olan BP, projenin teknik olarak hem yapımından hem de yönetiminden sorumludur. Ticari operatör olan Statoil ise projenin işletmesinden sorumludur.¹⁹⁵

Maliyeti 2,3 milyar dolar olan BTE boru hattı projesi taraf devletler için son derece stratejik önemi olan bir projedir.¹⁹⁶ Bu projenin de katkısıyla komşu olan üç devlet ve

¹⁹² “Boru Hattı Projelerimiz”, Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı, <http://www.tpa.gov.tr/tp5/?tp=m&id=30>, 26 Ağustos 2014.

¹⁹³ Laçiner, a.g.m., s. 60

¹⁹⁴ “Boru Hattı Projelerimiz”, Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı, <http://www.tpa.gov.tr/tp5/?tp=m&id=30>, 26 Ağustos 2014.

¹⁹⁵ “South Caucasus Pipeline”, British Petroleum,

http://www.bp.com/en_az/caspian/operationsprojects/pipelines/SCP.html, 26 Ağustos 2014.

¹⁹⁶ Elçin Süleymanov, Fahri Hasanov, “Azerbaycan’ın Türkiye’nin Enerji Sektörüne Yatırımlarının Azerbaycan-Türkiye ekonomik ilişkilerindeki Rolü”, *Avrasya Strateji Dergisi*, Cilt 2, No:2, 2013, s. 93.

yatırımcı şirketleri arasındaki ilişkilerde birçok alanda iyileşmeler yaşanmaktadır. 22.000 kişinin istihdam edildiği proje taraf ülkelerin ekonomilerine doğrudan katkıda bulunmaktadır.¹⁹⁷ Proje ayrıca bölgenin bütünleşmesine önemli oranda katkı sağlamaktadır. Bölgeye uluslararası yatırımları çekmekte önemli bir yer tutan proje sayesinde Türkiye bölgeye BTC'den sonra önemli ikinci bir bağ ile bağlanmıştır. Türkiye enerji talebinden dolayı, Azerbaycan ise enerji kaynaklarını ihraç talebinden dolayı proje öncesinde Rusya'ya bağlanmış durumda idiler. Bu proje ile bu bağımlılık hayati boyutta olmasa da bir miktar azalmıştır. Enerji kaynakları bakımından zengin olan Türkmenistan ve Kazakistan'ın da projenin gerçekleşmesiyle birlikte bölge ülkeleri arasında gerçekleşebilecek bir sonraki projelere daha olumlu bakmaya başlamışlardır.¹⁹⁸

2014'ün ilk çeyreğinde günlük 18,14 milyon metreküplük gaz taşıyan BTE¹⁹⁹ boru hattı aynı esnada Türkiye'nin doğalgazı İran ve Rusya'dan daha ucuza ithal etme olanağı sunmuştur.

¹⁹⁷ “South Caucasus Pipeline”, British Petroleum, http://www.bp.com/en_az/caspian/operationsprojects/pipelines/SCP.html, 26 Ağustos 2014.

¹⁹⁸ Laçiner, a.g.m., s. 60.

¹⁹⁹ “South Caucasus Pipeline”, British Petroleum, http://www.bp.com/en_az/caspian/operationsprojects/pipelines/SCP.html, 26 Ağustos 2014.

III. TÜRKİYE AZERBAYCAN ENERJİ BİRLİKTELİĞİ'NDE TANAP

A. TANAP ve Türkiye

Türkiye Azerbaycan birlikteliğinde önemli rol oynayacak olan TANAP projesi Türkiye'ye birçok alanda önemli katkılar sağlayacaktır. TANAP projesi Türkiye katkı sağlayacağı alanların başında %74 oranında enerjide, %99 oranında da doğalgazda olan ithalatının dost ve kardeş ülke olan Azerbaycan'dan gerçekleştirerek enerji güvenliğini sağlamasıdır. TANAP projesinin Türkiye için bir diğer önemi ekonomisine yapacağı katkıdır.

1) Türkiye'nin Enerji Politikaları

a) Türkiye'nin Genel Enerji Politikaları

Türkiye Cumhuriyeti enerji talebi artışı bakımından dünyada ön sıralarda yer almaktadır. International Energy Agency (IEA)'a göre Türkiye'de enerji tüketiminin artışı sürecektir ve 2015 yılları ile 2030 yılları arasında bu oran yaklaşık olarak %4,5 olarak sürerek 2030 yılında yaklaşık olarak %67,5 artmış olması beklenmektedir. Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomik ve sosyal hedefleri doğrultusunda artış gösteren enerji talebi Türkiye'yi enerjide ithalata bağlı bir duruma getirmiştir. Türkiye toplam enerji talebinin %26'sını yerli kaynaklardan karşılarken geriye kalan %74'lük kısmını ithal etmektedir. Türkiye Dışişleri Bakanlığı açıklamalarında ifade ettiği gibi Türkiye Cumhuriyeti bu bağımlılıktan kurtulmak için çeşitli stratejiler geliştirmiştir. Bu stratejiler çerçevesinde Türk hükümeti politika yapıcıları aşağıdaki hedefler doğrultusunda planlamalar yapmaktadır.

- “Kaynak ülke ve güzergâh çeşitliliğine gidilmesi
- Enerji karışımında yenilenebilir enerjinin payını arttırırken, nükleer enerjiden de yararlanılmaya başlanması
- Enerji verimliliğinin arttırılmasına yönelik çalışmalarda bulunulması
- Avrupa'nın enerji güvenliğine katkıda bulunulması”²⁰⁰

UEA yaptığı tahminlerde, üye ülkeler arasında Türkiye'nin enerji artışında en hızlı artış gösterecek ülke olacağını bildirmektedir. 2020 yılında ise Türkiye'deki enerji ihtiyacının önemli artış göstererek aşağıdaki gibi olmaları beklenmektedir;

- Toplam nihai enerji talebi; 170,3

²⁰⁰ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Resmi Sitesi, “Türkiye'nin Enerji Stratesjisi”, http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-enerji-stratesjisi.tr.mfa

- Toplam birinci enerji talebi; 222,4 MTEP
- Elektrik; 398-434 milyar kW's
- Doğal gaz; 59 milyar metreküp
- Petrol; 59 milyon ton

Türkiye Hükümeti artan enerji ihtiyacının karşılanmasında gerekli olan yatırımların özel sektör tarafından gerçekleştirilmesini arzulamakta ve bu çerçevede yatırım şartlarının iyileştirilmesini hedeflemektedir. Ancak gerçekleştirilen projelerde kamu şirketleri de aktif olarak rol almaktadırlar. Fosil kaynaklar yönünden fakir olan Türkiye ithalata olan bağımlılığın azaltılması ve iklim değişikliği ile çevre kirliliğine önlem almak için enerji üretiminde yenilenebilir enerji kaynaklarının payını artırmayı ve nükleer enerjiden yararlanmayı hedeflemektedir. Türkiye 26 Ocak 2009 tarihinde imzaladığı anlaşma ile IRENA'nın kurucu üyeleri arasında yer almış ve böylece yenilenebilir enerji kaynaklarına verdiği önemi göstermiştir. Enerji sepetine nükleer enerjiyi de eklemek isteyen Türkiye 2030 yılına kadar 10 MW'lık nükleer enerji santrallerine sahip olmayı hedeflemektedir. Bu hedef çerçevesinde Türkiye ile Rusya arasında 12 Mayıs 2010 tarihinde Akkuyu'da kurulacak nükleer güç santrali için Hükümetlerarası Anlaşma imzalanmıştır. İkinci santral olarak Sinop'ta yapılması planlanan nükleer santral için 3 Mayıs 2013 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Japonya Hükümeti arasında nükleer güç santrali tesisine ve işletimine dair anlaşma imzalanmıştır. Türkiye ayrıca üçüncü bir nükleer santralin de kurulması da hedeflenmektedir ancak henüz somut bir adım atılmamıştır.²⁰¹

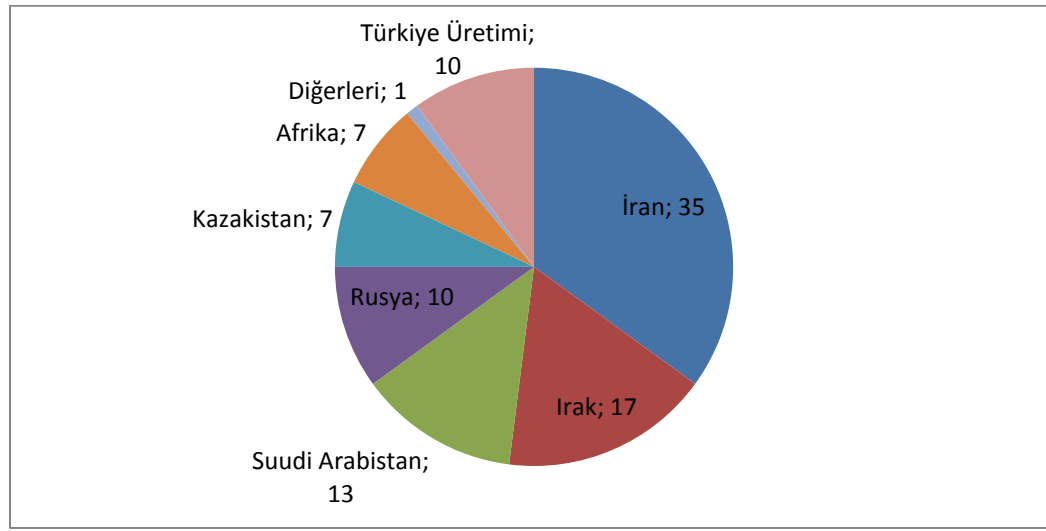
Dünyanın 86 milyon varil olan günlük petrol tüketiminin yaklaşık 43 milyon varili uluslararası pazarlarda taşınarak tüketici ülkelere ulaşmaktadır.²⁰² Türkiye dünyanın petrol ve doğal gaz rezervlerinin yaklaşık olarak dörtte üçüne sahip bölgesindeki ülkeler ile dünya enerji tüketiminde önemli yer tutan Avrupa arasında köprü konumundadır. Türkiye'nin sahip olduğu bu konum Türkiye'ye birçok fırsatlara olanak sağlamaktadır. Türkiye üretici ülkeler ile tüketici ülkeler arasında köprü vazifesi görerek, Rusya, Norveç ve Cezayir'in ardında Avrupa'nın dördüncü ana arteri olmayı hedeflemekte, bu çerçevede Doğu-Batı ve Kuzey-Güney eksenlerinde oluşturulacak enerji güzergâhlarında kilit rol oynamak istemektedir. Türkiye'nin bu hedefleri doğrultusunda gerçekleştirdiği hedeflerin başında Bakü-Tiflis-

²⁰¹ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Resmi Sitesi, "Türkiye'nin Enerji Stratesjisi", http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-enerji-stratejisi.tr.mfa

²⁰² Necdet Pamir, "Turkey: A Case of a Transit State", **Energy Security Challenges for the 21st Century**, (Ed. Gal Luft, Anne Korin), ABC CLIO, 2009, s. 250.

Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Projesi (BTC) gelmektedir. BTC ile Azerbaycan'ın Azeri-Çırac-Güneşli (ACG) sahasından çıkarılan petrol Gürcistan'dan geçerek Türkiye'nin Akdeniz kıyısındaki Ceyhan terminaline ulaşmaktadır. 1.760 km'lik boru hattı ile yıllık 50 milyon ton petrol taşıma kapasitesindedir. Gerçekleştirilen bir diğer önemli proje Irak-Türkiye (Kerkük-Ceyhan/Yumurtalık) Ham Petrol Boru Hattı'dır. Proje kapsamında Kerkük'te üretilen petrolün Türkiye'nin Ceyhan Terminaline taşınması gerçekleştirilmektedir. 1976 yılında gerçekleştirilen proje 986 km ve 890 km uzunluğunda birbirine paralel iki boru hattından oluşmakta ve yıllık olarak 70,9 milyon ton petrol taşıma kapasitelidir.²⁰³

Grafik 4: Türkiye Ham Petrol İthal Ettiği Ülkeler ve Oranları (2012)

Kaynak: U.S. Energy Information Administration (EIA)

Ülkemizin topraklarından boru hatlarının geçişinin sağlanması vasıtasıyla ülkemizin enerji kaynaklarının taşınmasında hayati öneme sahip bir konuma gelmesi özellikle doğalgaz boru hatları vasıtasıyla gerçekleşmektedir. Doğalgazın boru hatları vasıtasıyla taşınmasında maliyetinin etkisi önemli bir yer tutmaktadır. Türkiye özellikle doğalgazın uluslararası pazara ulaştırılmasında coğrafi konumu nedeniyle önemli bir güzergâhtır.²⁰⁴ Bu güzergâhın oluşturulması adına gerçekleştirilen projeler bir sonraki bölüm olan “Türkiye'nin Enerji Politikalarında Doğalgaz” başlığı altında ayrıntılı bir şekilde incelenecektir.

Türk Boğazları enerji kaynakları taşımacılığında önemli bir yere sahiptir. İstanbul boğazından 1996 yılında 60 milyon taşınan petrol miktarı 2008 yılında 150 milyon tona

²⁰³ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Resmi Sitesi, “Türkiye'nin Enerji Stratejisi”, http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-enerji-stratejisi.tr.mfa

²⁰⁴ M.Melih Başdemir, Mithat Çelik Pala, “Türkiye’de Petrol ve Doğal Gaz Boru Hatlarının Güvenliği: Uygulanan Politikalar ve Öneriler”, **Stratejik Araştırmalar**, Cilt 8, No:14, Ocak 2010, s. 102

ulaşmıştır. Hazar Havzasından her geçen gün çıkarılan yeni enerji kaynaklarının da Karadeniz üzerinden taşınmasıyla beraber bu rakamın çok daha fazla artacağı tahmin edilmektedir. Yoğun tanker trafiğinden kaynaklı kazalar nedeniyle Türkiye boğazları by-pass geçecek projeleri desteklemektedir. Bu çerçevede Türkiye Samsun-Ceyhan by-pass boru hattı projesini desteklemektedir. Gerçekleşecek muhtemel kazalar sonucunda oluşacak çevresel etkilerinin yanında dünya pazarlarına ulaştırılacak enerji kaynaklarında önemli bir oranda kesintiler oluşacaktır. 1 Mayıs 1982 ile 18 Eylül 1994 tarihleri arasında boğazlarda gerçekleşen 210’a yakın kaza durumun vahametini ortaya koymaktadır.²⁰⁵

Türkiye planlanmakta olan diğer enerji projelerinin de gerçekleştirilmesiyle birlikte dünya petrol sevkiyatının yaklaşık %6-7’sini gerçekleştirmeyi ve kuracağı terminal ve rafineriler ile Doğu Akdeniz’in en büyük petrol terminaline dönüşmeyi ve doğalgazda da Avrupa’nın ihtiyacını karşılamayı hedeflemektedir.²⁰⁶

Türkiye ayrıca Doğu-Batı güzergâhında gerçekleştirilen enerji nakil hatlarındaki payını artırarak dış politikasında kendisine alan açmaya çalışmaktadır. Türkiye gerçekleştirilen boru hatları sayesinde, özellikle enerji konusunda Rusya’ya bağımlı olan, AB ile ilişkilerinde elini güçlendirmektedir. Türkiye gerçekleştirdiği bu projelerle AB’nin enerji güvenliğini sağlamanın yanında Orta Doğu, Orta Asya ve Kafkasya ülkelerinin istikrarını güçlendirmeyi hedeflemektedir.²⁰⁷

²⁰⁵ İbrahimov, **a.g.m.**, s.136.

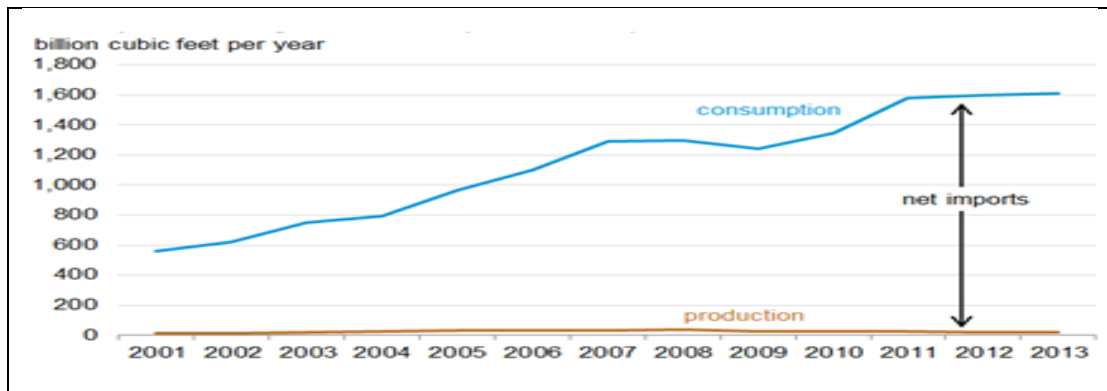
²⁰⁶ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Resmi Sitesi, “Türkiye’nin Enerji Stratesjisi”, http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-enerji-stratejisi.tr.mfa

²⁰⁷ Veysel Ayhan, “Avrupa’nın Enerji Arz Güvenliğinde Türkiye: Petrol, Doğal Gaz ve Entegrasyon,” **Uluslararası İlişkiler**, Cilt 5, No: 20, Kış 2009, s. 173-174.

b) Türkiye'nin Enerji Politikalarında Doğalgaz

Türkiye'de doğalgaz ilk olarak Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO) tarafından 1970 yılında Hamitabat ve Kumrular doğalgaz sahalarında doğalgazın bulunmuş ve 1976 yılında Pınarhisar Çimento fabrikasında kullanılmaya başlanmıştır. Türkiye'nin artan enerji ihtiyacını karşılamak, aynı zamanda çevre kirliliğine de önlem almak adına 1984 yılında Türkiye ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) arasında doğalgaz sevkiyatına ilişkin anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmanın ardından 1986 yılında Türkiye adına Boru Hatları ile Petrol Taşıma Anonim Şirketi (BOTAŞ) ve SSCB adına Soyuzgaz Export'un yetkili olduğu iki taraf arasında 25 yıl süreli ve yıllık 6 milyar metre küp doğalgaz alım-satım anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma çerçevesinde 1986 yılında 842 km uzunluğundaki Rusya Federasyonu-Türkiye Doğalgaz Boru Hattı, Bulgaristan sınırındaki Malkoçlar'dan Türkiye'ye girmiş ve 1987 yılında Hamitabat'a ulaşmıştır. Rusya Federasyonu-Türkiye Doğalgaz Boru Hattı Ambarlı, İstanbul, İzmit, Bursa ve Eskişehir güzergâhlarından geçerek 1988 yılında Ankara'ya ulaşmış, doğalgazın konut ve ticari sektörde kullanılmaya başlanması 1988'de Ankara'da, 1992'de İstanbul'da, 1992'de Bursa'da, 1996'da İzmit'te, 1996'da Eskişehir'de gerçekleşmiştir. Türkiye'de doğalgazın kullanılmaya başlandığı 1976 yılından Rusya Federasyonu-Türkiye Doğalgaz Boru Hattı'nın Türkiye'ye ulaştığı 1987 yılına kadarki süredeki doğalgaz tüketimi toplamda 747 milyon metreküp civarında olmuştur. Bu miktar sadece 2013 yılı itibari ile 45,6 milyar metre küpe ulaşmıştır. Aşağıdaki grafikte yıllara göre Türkiye'nin doğalgaz tüketim miktarındaki artış görülmektedir.²⁰⁸

Grafik 5: 2001-2013 Yılları Arası Türkiye Doğalgaz Tüketimi ve Üretimi Rakamları (2001-13)

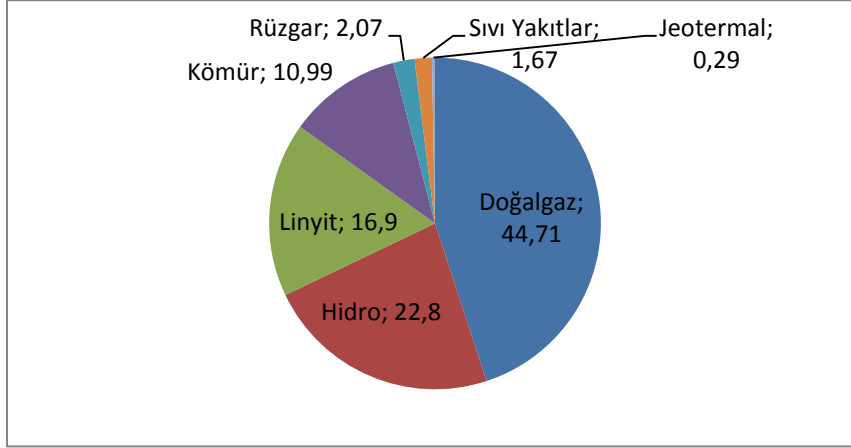

Kaynak: U.S. Energy Information Administration (EIA)

²⁰⁸ “Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı (TANAP) Projesi Çevresel Etki Değerlendirmesi Başvuru Dosyası”, (Çevrimiçi) <http://www.tanap.com/wp-content/uploads/2013/03/TANAP-%C3%87ED-Ba%C5%9Fvuru-Dosyas%C4%B1-Final.pdf>, 26 Ağustos 2014.

Türkiye’de elektrik üretiminde doğalgazın payı, 1976-1987 yılları arasında ihmal edilebilir oranlarda iken günümüzde elektrik üretiminde ağırlıklı olarak doğalgaz kullanılmaktadır. Aşağıdaki grafik 6’de de görüleceği gibi Türkiye’deki elektrik üretiminde doğalgazdan payı % 44,71’e ulaşmıştır.

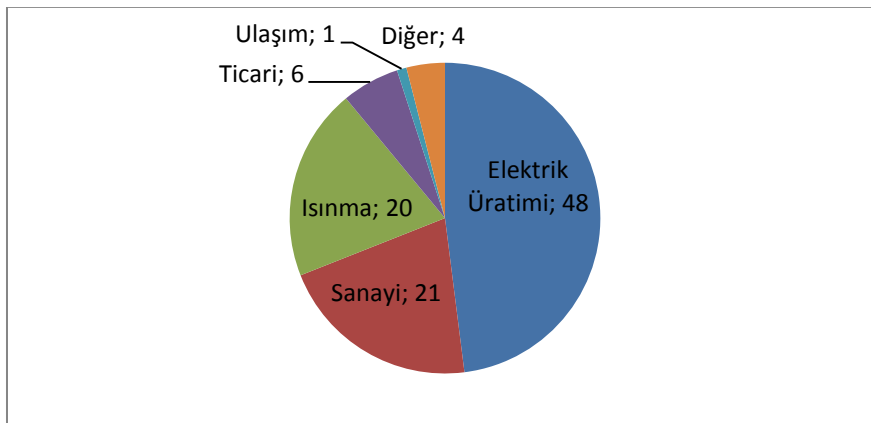
Grafik 6: Türkiye’nin Elektrik Üretiminde Kullanılan Enerji Kaynaklarının Oranları

Kaynak: Türkiye Elektrik İletim A.Ş.

Türkiye’de doğalgaz tüketiminde elektrik üretimi önemli bir yer tutmaktadır. Aşağıdaki grafikte de görüldüğü gibi elektrik üretiminde kullanılan doğalgaz miktarı Türkiye’de tüketilen doğalgaz miktarının % 48’ne denk gelmektedir. Türkiye’de doğalgaz kaynakları elektrik üretiminden sonra en çok % 21 ile sanayide ve % 20 ile konutlarda tüketilmektedir.

Grafik 7: Türkiye’deki Doğalgaz Tüketiminin Dağılımı (2011)

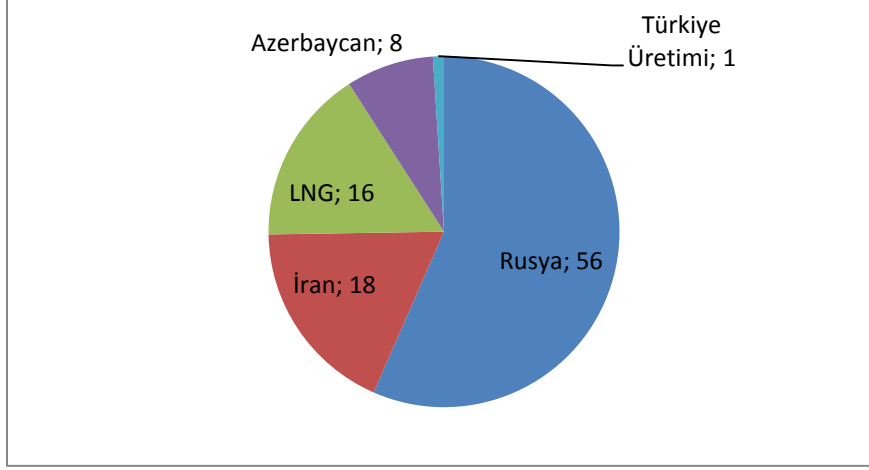

Kaynak: U.S. Energy Information Administration (EIA)

Enerji kaynakları bakımından fakir olan Türkiye doğalgaz açığını ithalat ile karşılamaktadır. Türkiye ihtiyacı olan doğalgazın %16’sını deniz yolu ile sıvı doğalgaz

(LNG) ithal ederek gerçekleştirmektedir. Geriye kalan ithalatının büyük kısmını boru hatları ile gerçekleştirmektedir. Türkiye'nin ithalat gerçekleştirdiği ülkelerin başında %56 ile Rusya gelmektedir, sonrasında %18 ile İran ve %8 ile Azerbaycan gelmektedir.

Grafik 8: Türkiye Doğalgaz İthalatı Dağılımı (2012)

Kaynak: U.S. Energy Information Administration (EIA)

Ülkelerin enerji güvenliği sadece ihtiyacı olan enerji kaynaklarının yeterince sağlayabilmesini garanti altına alması olarak anlaşılmaması gerekir. Enerji güvenliği sağlanarak bir ülkenin hem iç hem de dış güvenliği sağlamlaştırılmış olur.²⁰⁹ Türkiye'nin enerji güvenliğini sağlamasındaki en kırılgan noktası yukarıdaki doğalgaz grafiğinde de görüldüğü gibi %99 oranında ithalata olan bağımlılığıdır. Türkiye bu kırılganlığını bölgenin enerji nakil üssü haline gelerek aşmayı hedeflemektedir. Türkiye bu doğrultuda topraklarından geçecek tüm boru hatları projelerini desteklenmekte, böylelikle hem enerji güvenliğinin sağlanmasını hem de bölgesindeki jeopolitik öneminin artmasını amaçlanmaktadır. Türkiye'nin enerji kaynaklarının uluslararası pazara ulaştırılmasında kilit konuma gelmesi daha çok doğal gaz boru hatları sayesinde gerçekleşmektedir. Doğalgazın boru hatları vasıtasıyla taşınmasında etkin olan sebeplerin başında maliyeti gelmektedir. Enerji kaynaklarının pazarlara ulaştırılmasında önemli bir kalem olan navlun bedellerinden tasarruf yapılacak olması boru hattı projelerini cazip kılmaktadır. Boru hatlarının Türkiye'nin enerji güvenliğine bir diğer önemli katkısı enerji kaynaklarının stoklanmasından kaynaklanan masraflardan bir miktar da olsa azaltılmasını sağlamasıdır. Örneğin Türkiye BTC ile 2 milyon varillik petrol stokuna sahip olmuş,²¹⁰ 2014 yılı Ağustos ayı ortalama petrol fiyatlarıyla bu stoku kurmanın maliyeti yaklaşık olarak 184 milyon dolardır. Coğrafi olarak da üretici ülkeler

²⁰⁹ Sanam S Haghighi, **Energy Security - The External Legal Relations of the European Union with Major Oil and Gas Supplying Countries**, Portland, Hart Publishing, 2007, s.17

²¹⁰ Bal, Ali Eren Alper, **a.g.m.**, s. 353.

ile tüketici ülkeler arasında önemli bir yerde olan Türkiye, gerçekleştirdiği ve gerçekleştirmeyi planladığı projelerle yakın zamanda bölgenin enerji güvenliğinde önemli bir konum elde edecektir.²¹¹

Türkiye'nin doğal gaz taşınmasında gerçekleştirdiği önemli projelerden biri olan Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) Doğal Gaz Boru Hattı 2007 yılında hizmete girmiştir. BTE ile Azerbaycan'ın Şah Deniz sahasından çıkarılan doğal gazı Gürcistan üzerinde Türkiye'nin Erzurum şehrine sevki gerçekleştirilmektedir. Türkiye BTE ile taşınan gazın yıllık 6,6 milyar metreküplük kısmını ithal etmektedir.²¹² Türkiye'nin gerçekleştirdiği bir diğer doğalgaz boru hattı projesi Mavi Akım doğal gaz boru hattı olarak da bilinen Karadeniz Geçişli Doğal Gaz Boru Hattıdır. Mavi Akım kapsamında Rusya topraklarında İzobilnoye-Djubga arasında 372 km, Karadeniz geçişi olarak Djubga-Samsun arasında 392 km 2 ayrı paralel hat ve Türkiye topraklarında Samsun-Ankara arasında 501 km uzunluğunda boru hattı sistemi döşenmiştir. Anlaşma gereği 2003 yılından itibaren yıllık 16 milyar metreküp doğalgaz taşıyan boru hattının resmi açılışı 17 Kasım 2005 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Türkiye'nin gerçekleştirdiği bir diğer doğalgaz boru hattı projesi Doğu Anadolu (Türk-İran) Doğal Gaz Boru Hattıdır. 8 Ağustos 1996 tarihinde imzalanan anlaşma çerçevesinde yıllık 3 milyar metre küp ile başlayıp 10 milyar metre küp kadar doğalgaz alımı hedeflenmiş ve 2001 yılı itibarıyla İran'dan gaz alımına başlanılmıştır. 1.491 km uzunluğundaki boru hattı Türkiye'ye Doğubayazıt'tan girip, Erzurum, Sivas ve Kayseri üzerinden Ankara'ya uzanmakta, ayrıca Kayseri, Konya üzerinden Seydişehir'e ulaşmaktadır.²¹³

Türkiye'nin bölgenin enerji taşımacılığında kilit rol oynamasındaki en önemli payı TANAP projesi ile gerçekleştirecektir. İlk aşamada yıllık 16 milyar metreküplük kapasite ile kullanıma geçecek olan TANAP projenin tamamlanması ile beraber kapasitesi 31 milyar metreküpe ulaşacaktır. Bu hat üzerinden Türkiye ithal edeceği doğalgaz ile hem kendi enerji güvenliğini sağlayacak, hem de Avrupa'ya doğalgaz ulaştırarak Avrupa'nın enerji güvenliğine katkı sağlayacaktır. Özellikle 2014 yılında Ukrayna'da yaşananlardan sonra bölgede TANAP'ın önemi daha da artmıştır. Bu bölümde TANAP ile ilgili bu kadarla yetinilecek ve sonraki bölümlerde ayrıntılı bir şekilde analiz edilecektir.

²¹¹ Başdemir, Pala, **a.g.m.**, s. 102.

²¹² Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Resmi Sitesi, "Türkiye'nin Enerji Stratesjisi", http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-enerji-stratejisi.tr.mfa

²¹³ Boru Hatları ile Petrol Taşıma Anonim Şirketi Resmi Sitesi, "Doğal Gaz İletim Ve Dağıtım Hatları", <http://www.botas.gov.tr/icerik/tur/projeler/yatirimbiten.asp>

1. TANAP'ın Türkiye Enerji Güvenliğine Etkisi

Türkiye'de ilk olarak 1976 yılında Pınarhisar Çimento fabrikasında kullanılmaya başlanan doğalgaz 2013 yılı itibari ile yıllık olarak 45,6 milyar metreküpe ulaşmıştır. Tüketilen doğalgazın %48'i elektrik üretiminde, %21'i sanayide, %20'si ısınmada kullanılmaktadır. Son derece hayati alanlarda tüketilmekte olan doğalgazın ülkemizdeki üretim oranı ise sadece %1'dir. 2012 yılı rakamlarına göre Türkiye tükettiği doğalgazın %56'sını Rusya'dan, %18'ini İran'dan, %8'ini Azerbaycan'dan, %16'sını ise LNG olarak çeşitli ülkelere ithal etmiştir.

Doğalgaz tüketiminde %99 oranında dışarıya bağımlı olan Türkiye'nin doğalgaz tedarikinde yaşayabileceği herhangi bir sıkıntı ülkeyi hem ekonomik hem de siyasi olarak oldukça sıkıntılı durumlara sokacaktır. Bu sebepten dolayı Türkiye'nin doğalgaz açısından enerji güvenliğinin sağlanmasına son derece önem vermesi gerekmektedir. Türkiye'nin doğalgaz ithal ettiği ülkelere incelendiğinde %56'sını karşıladığı Rusya'nın enerji kaynaklarını uluslararası arenada aktif bir silah olarak kullandığı görülmektedir. Ukrayna ve Gürcistan'ın ve daha birçok Doğu Avrupa ülkesinin yaşadıkları Rusya'nın cezalandırmak istediği ülkelere karşı enerji kaynaklarını ne kadar etkin olarak kullandığının örnekleridir. Rusya'nın yaptığı hamleler sonrasında ülkelerdeki ekonomiler ve siyasi istikrarlar ciddi bir şekilde etkilenmişler. Bu sebepten dolayı Türkiye'nin enerji güvenliği açısından doğalgaz konusunda Rusya'ya olan bağımlılığını azaltacak projeler gerçekleştirmesi gerekmektedir.

Türkiye'nin doğalgaz ithalatı konusunda ikinci büyük ortağı ithalatın %18'ini karşıladığı İran'dır. Türkiye'nin enerji güvenliğini sağlamak adına İran ile olan ticaretinde en fazla bu oran korunabilir. Bu oranın daha da üstüne çıkacak rakamlar Türkiye'yi enerji güvenliği açısından zor durumda bırakacaktır. İran ekonomisine Batı ülkeleri tarafından yaptırımlar uygulanmaktadır. Gelecekte ise İran'ın durumunun ne olacağı belirsizliğini korumaktadır. Bu sebepten dolayı Türkiye enerji güvenliği adına İran ile olan ticaretinde dengeleri gözeterek hareket etmesi gerekmektedir. Kendi enerji güvenliğinin sağlanması adına İran uzun soluklu bir müttefik olarak görülmemelidir.

Türkiye'nin doğalgaz ithalatı konusunda üçüncü büyük ortağı, tüketiminin %8'ini tedarik ettiği Azerbaycan'dır. BTE'nin hayata geçmesi ile iki ülke arasındaki doğalgaz ticareti başlamış ve TANAP ile bu birliktelik güçlenerek devam edecektir. BTE ile yıllık 6,6 milyar metreküplük doğalgaz ithalatını öngören anlaşma yapılmıştır. TANAP'ın faaliyete geçmesi ile ilk aşamada taşınacak olan 16 milyar metreküplük doğalgazın 6 milyar metreküpü Türkiye

ithal edecektir. Böylelikle Türkiye Azerbaycan'dan ithal ettiği doğalgaz toplam tüketiminin yaklaşık %16'sını karşılayacaktır. 31 milyar metreküpe kadar arttırılması planlanan TANAP'ın kapasitesi ile ilerideki aşamalarda Türkiye'nin ithal edeceği oran daha da arttırılabilir. Aslında %8 gibi ideal bir oran olan Türkiye'nin Azerbaycan'dan ithal ettiği oran, iki devletin birbirlerini bir millet olarak görmelerinden dolayı arttırılması ülkenin enerji güvenliğine herhangi bir zarar vermeyecektir. Hatta Rusya ile İran'a olan bağımlılığı azaltacağından dolayı Azerbaycan ile yapılacak olan doğalgaz alım anlaşmaları Türkiye'nin enerji güvenliğine önemli katkılar sağlayacaktır.

TANAP ile Azerbaycan'dan doğalgaz tüketiminin yaklaşık %16'lık miktarını karşılayacak olan Türkiye ayrıca TANAP vasıta ile taşınması öngörülen Türkmen gazı ile enerji ithalatını çeşitlendirmiş olacaktır. Doğalgaz kaynakları bakımından zengin olan Türkmenistan ile görüşmeler devam etmektedir ancak henüz somut anlaşmalar yapılmamıştır. TANAP'ın inşasına başlanması ile projeye doğalgaz sağlayabilecek ülkelerin somut adımlar atması da muhtemeldir. Çünkü TANAP'ta Azerbaycan dışındaki kaynaklara ilk aşamadan sonraki kapasite artırımında gerek olacaktır. Bu süreçte de Türkmen gazının TANAP'a bağlantısını gerçekleştirilecek projeler hayata geçirilebilir.

Sonuç olarak TANAP vasıtası ile Türkiye Rusya ve İran'a olan doğalgaz bağımlılığında bir nebze rahatlamış olacak, Azerbaycan doğalgazının Türkiye'nin ithalatındaki oranı en azından %16 gibi bir oranlara ulaşacak ve Türkmenistan gibi doğalgaz kaynakları bakımından zengin, Türkiye ile dost ve kardeş bir ülke ile Türkiye'nin doğalgaz ithalatı çeşitlendirilmiş olacaktır. Böylece TANAP Türkiye'nin enerji güvenliğinin sağlanmasına önemli katkısı olacaktır.

2. TANAP'ın Türkiye Ekonomisine Etkisi

TANAP projesi stratejik, siyasi öneminin yanında Türkiye ekonomisine sağlayacağı katkılardan dolayı çok önemli bir projedir. Türk ekonomisine sağlayacağı katkı öncelikli olarak TANAP'ta taşıma ücretinde sağlanacak doğrudan gelir ve oluşacak istihdam, projelerde Türk firmaların yer alması ve inşaat esnasında Türk firmaların sağlayacağı malzemeler ile gerçekleşecek olan dolaylı katkılardır.

Türkiye TANAP'a %30 oranında Boru Hatları ile Petrol Taşıma AŞ (BOTAŞ) ile ortaklıdır. Birinci aşamada 16 milyar metreküp ve son aşamasında 31 milyar metreküp doğalgaz taşınması planlanan TANAP ile elde edilecek gelirden Türkiye %30 oranında doğrudan gelir elde edecektir. Ancak TANAP ile Türkiye'nin gelir elde etmesinde önemli bir açmazı bulunmaktadır. Türkiye hem TANAP'a %30 oranında ortaklıdır hem de TANAP'ta taşınacak olan doğalgazın üretildiği Şahdeniz doğalgaz sahasına %19 oranında ortaklıdır. Gazın satışında veya taşınmasında yapılacak herhangi bir indirim veya zam Türkiye için hem olumlu hem de olumsuz etkisi olacaktır. Bu durum Türkiye'yi indirim isteme hakkını zorlaştırmaktadır. Türkiye Gürcistan sınırından girip, Eskişehir'e ulaşacak bin metreküp doğalgaz için TANAP'a 85\$, Trakya'ya kadar taşınacak doğalgaz için ise 110\$ taşıma ücreti ödeyecektir. Avrupa'ya taşınacak olan doğalgazın taşınması için alınacak olan fiyat henüz belli olmamıştır ancak TANAP 2026 yılında tam kapasite ile çalışmaya hedefini tutturup yıllık 31 milyar metreküp gaz taşıyabildiği takdirde Türkiye'nin 2045 yılına kadar 17 milyar dolar civarında doğrudan gelir elde etmesi beklenmektedir.²¹⁴ TANAP projesinin dolaylı olarak Türkiye ekonomisine sağlayacağı katkılardan biride ithal edilen doğalgazda gerçekleşecek indirimdir. TANAP ile gerçekleştirilecek olan ek 6 milyar metreküp doğalgaz ithalatı sayesinde Türkiye'nin toplam ithal ettiği doğalgazın bin metreküpünde ortalama 38-57 dolar arasında bir indirim elde edeceği beklenmektedir. Bu indirim Türkiye'ye 2018 yılından itibaren toplamda yıllık 1,8-3,3 milyar dolarlık ek indirim sağlayacaktır. 2045 yılına kadar sağlanacak olan toplam indirimin ise 94,8 milyar dolara ulaşması beklenmektedir.²¹⁵

TANAP'ın Türkiye ekonomisine sağlayacağı ikinci önemli etki istihdam alanında sağlayacağı katkıdır. BTC'de istihdam edilen kişi sayısı resmi rakamlara 12.074 kişi olmuştur. Uzmanlar BTC'den çok daha büyük bir proje olan TANAP projesinin 15 bin

²¹⁴ "TPAO'nun üreteceği doğalgaz Botaş'a pahalıya mal olacak", Zaman Gazetesi, http://www.zaman.com.tr/ekonomi_tpaonun-uretecegi-dogalgaz-botasa-pahaliya-mal-olacak_2222598.html, 6 Haziran 2014.

²¹⁵ Mübariz Hasanov, "Some Remarks of Economic Benefits of TANAP for Turkey", **Caspian Report**, Spring 2014, 126.

civarında kişinin doğrudan, 10 binlerce kişinin de dolaylı olarak istihdamına katkı sağlayacağını beklemektedirler. Ayrıca uzun vadede TANAP'ın Türkiye'de 279.914 kişiye kalıcı iş imkânı oluşturacağı hesaplanmıştır.²¹⁶

TANAP'ın Türkiye ekonomisi üçüncü önemli katkısı projelerde yer alacak yerli firmaların olmasıdır. 12 milyar dolara tamamlanması tahmin edilen TANAP projesinde Türk firmalar malzeme tedariki ve inşaat aşamasında yer alarak yaklaşık olarak 5-6 milyar dolar civarında gelir elde etmesi beklenmektedir. Yerli firmaların elde edeceği gelir hem bölgenin kalkınmasına hem de bölge halkının istihdamına önemli katkı sağlayacaktır.²¹⁷

TANAP'ın Türkiye ekonomisine sağlayacağı dördüncü önemli katkısı proje esnasında kullanılacak malzemeleri belli bir kısmının yerli malzemelerden sağlanacak olmasıdır. 2014 yılı ilk üç ayı itibari ile bir milyon tona ulaşan Türk çelik boru üreticileri TANAP'ta kullanılacak çelik boruların satışına taliptir. TANAP'la birlikte özellikle çelik boru üretiminde ve diğer birçok inşaat malzemesi üretiminde artış sağlanması beklenmektedir. TANAP projesi yukarıda sayılan etkenlerin yanında daha birçok sebepten dolayı Türkiye ekonomisine önemli katkısı olması beklenmektedir.

Sonuç olarak TANAP projesiyle doğrudan ve dolaylı yoldan Türkiye ekonomisine önemli katkılarda bulunacaktır. Bu katkıların başında TANAP ile taşınacak doğalgazdan elde edilecek gelir, ithal edilen doğalgazın şu anda geçerli olan fiyatlara yapacağı olumlu etki, doğrudan ve dolaylı yoldan istihdama yapacağı etki, projelerde yer alacak yerli firmalara oluşturulacak iş olanakları ve projede kullanılacak ham maddelerin Türk firmalardan sağlanarak ekonomiye yapacağı olumlu etkiler gelmektedir.

²¹⁶ Mübariz Hasanov, "Some Remarks of Economic Benefits of TANAP for Turkey", **Caspian Report**, Spring 2014, 125.

²¹⁷ A.g.e.

B.TANAP ve Azerbaycan

1. Azerbaycan'ın Enerji Politikaları

Azerbaycan halkının ve devletin varlığını sürdürmesinde ve geleceğe doğru yürüyüşünde önemli bir yer tutan enerji kaynaklarının keşfi ve kullanılması oldukça eski tarihlere dayanmaktadır. Rusya üzerine yazan Charles Thomas Marvin 1877 yılındaki yazılarında Bakü'nün yakınlarındaki Abşeron yarımadasından çıkarılan petrolün 2500 yıl önce Hindistan, İran, Irak ve diğer ülkelere ihraç edildiğine dair delillerin varlığından bahsetmiştir. Azerbaycan'ın enerji kaynakları hakkında Pontius Prisk (5.y.y), Abu-İstakhri (8.y.y), Mahsudi (10.y.y), Marco Polo (13-14 y.y) ve O'leanus (17.y.y) gibi ünlü tarihçi ve seyyahlar eserlerinde bahsetmişlerdir.²¹⁸

Azerbaycan 1848 yılında Bakü yakınlarındaki Bibiheybet bölgesinde modern usuller ile petrol kuyusu açarak dünyada bir ilki gerçekleştirmiştir. Bu tarihten 11 yıl sonra Amerika'nın Pensilvanya eyaletinde dünyanın ikinci modern petrol kuyusu açılmıştır. 1870'ler itibari ile petrol kuyuları Azerbaycan'ın birçok bölgesinde açılmaya başlanmış, 1878 yılında Azerbaycan'daki petrol kuyusu sayısı 150 civarına ulaşmıştır. Azerbaycan'da petrol alanında yaşanan bu gelişmeler yabancı sermayeyi Azerbaycan'a çekmiştir. 1880'lerde Fransızlar, 1890'larda ise İngilizler Azerbaycan'a enerji alanında yatırım yapmak için Azerbaycan'a gelmişlerdir. Azerbaycan'da enerji alanında 1873 yılında 12 şirket mevcut iken, yabancı şirketlerinde gelmesiyle birlikte bu rakam 1899 yılında 41'e ulaşmış, 1916 da ise 100'ü aşmıştır. 1900'lerin başında dünyanın en büyük petrol üretici ülkesi olan Azerbaycan dünya petrolünün %50'sinin üretimini gerçekleştirmekteydi. Azerbaycan ayrıca 1949 sanayide kullanmak üzere, denizin dibinden ilk petrol üretimini gerçekleştiren ülke olmuştur.²¹⁹

Azerbaycan'da çıkarılan enerji kaynakları görece sakin olan coğrafyaya dünya devletlerinin ilgisinin oluşmasına neden olmuştur. Dünya devletlerinin de ilgisiyle birlikte enerji ile ilgili projeler, tartışmalar Azerbaycan'ın hem iç hem de dış siyasetini önemli oranda etkileyemeye başlamıştır. 1918'lerde bağımsızlığını kazanmaya çalışan Almanya'nın petrol kaynaklarında pay alma karşılığında Rusya'nın yanında yer alması bunun ilk örneklerindendir. Bu tarihlerden itibaren enerji kaynakları ile ilgili gerçekleştirilen projelerin

²¹⁸ Meliha Ener, Orhan Ahmedov, "Türkiye-Azerbaycan Petrol-Doğalgaz Boru Hattı Projelerinin Ülke Ekonomileri Ve Avrupa Birliği Açısından Önemi", (Çevrimiçi),

http://www.deu.edu.tr/userweb/iibf_kongre/dosyalar/ener.pdf, 26 Ağustos 2014.

²¹⁹ A.g.e.

başlangıç aşamalarında ülkede yabancı devletler iç politikada müdahil olmaya çalışmaktadırlar. Ülkede imzalanması planlanan petrol anlaşmalarının hemen öncesinde gerçekleştirilmeye çalışılan darbe girişimlerini bu durumu açıklayan en açık örneklerdir.

1991 yılında ikinci defa bağımsızlığını kazanan Azerbaycan Cumhuriyeti'nin karşı karşıya kaldığı problemlerin aşılmasında enerji kaynaklarından elde edilen gelirlerin etkisi önemli olmuştur. Enerji kaynaklarının çıkarılması ve uluslararası pazara ulaştırılmasında yabancı devletler ile girişilen ortaklıklar sayesinde siyasi olarak bağımsızlığını kazanan ülke ekonomik bağımsızlığını da kazanmıştır. Azerbaycan'ın bağımsızlığını devam ettirebilmesi, sahip olduğu enerji kaynaklarını verimli bir şekilde kullanması ile doğrudan orantılıdır. Azerbaycan'ın bağımsızlığına önem verdiği sürece Batı Azerbaycan için nemli bir müttefik olarak kalması gerekecektir. Bölgesel güçlerden olan İran ve Rusya Hazar'daki sınır anlaşmazlığında dolayı Azerbaycan'ın kıyılarından petrol ve doğalgaz aramalarında sıkıntı çıkarmakta ve bu süreçte Azerbaycan ile savaş durumunda olan Ermenistan ile yakınlaşmalarını arttırmaktalar. Bölgesel güçlere karşı bağımsızlığını korumak ve enerji kaynaklarını verimli bir şekilde kullanmak isteyen Azerbaycan zorunlu olarak Batının ile müttefik olmak durumundadır.²²⁰

1980'lerin sonlarına doğru Azerbaycan'a iş fırsatları aramak için gelen yabancı enerji şirketleri hem Azerbaycanlı yetkililer hem de Sovyet yetkililer tarafından sıcak karşılanmışlardır. Sovyet yetkilileri misafirperverliğinin altında petrol üretimin arttırılması için Sovyetlerin ihtiyaç duydukları batının teknolojisi ve parası, Azerbaycanlı yetkililerin misafirperverliğinin altında ise Azerbaycanlı ulusunun yeniden inşasında petrol gelirlerinden yararlanmak güdüsü yatmaktaydı.²²¹ Azerbaycan Sovyetler Birliği dağılmadan keşfedilen enerji kaynaklarının işletilmesi için British Petroleum, Statoil, Amoco ve Unocal gibi şirketler ile görüşerek Batı şirketlerini davet etmiştir. Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonrada bu yatakların işletilmesinde ve uluslararası pazara ulaştırılmasında yoğunluklu olarak batı şirketlerinin olduğu ancak bölge ülkelerinin de katıldığı ortaklıklar etkili olmuştur.²²² Hazar bölgesi enerji kaynakları Batılı Devletler için hayati öneme sahip olmalarına rağmen

²²⁰ Ariel Cohen, "Energy Security in the Caspian Basin", **Energy Security Challenges for the 21st Century**, (Ed. Gal Luft, Anne Korin), ABC CLIO, 2009, s. 115.

²²¹ Willy Olsen, "The role of oil in the development of Azerbaijan", **The Caspian- Politics, Energy And Security**, (Ed. Shirin Akiner), Oxfordshire, Taylor & Francis, 2005, s. 113.

²²² İbrahimov, **a.g.m.**, s. 131-132.

Azerbaycan'ın dışındaki ülkelerde Batılı Devletler ile işbirliklerinde önemli bir başarı sağlanamamıştır.²²³

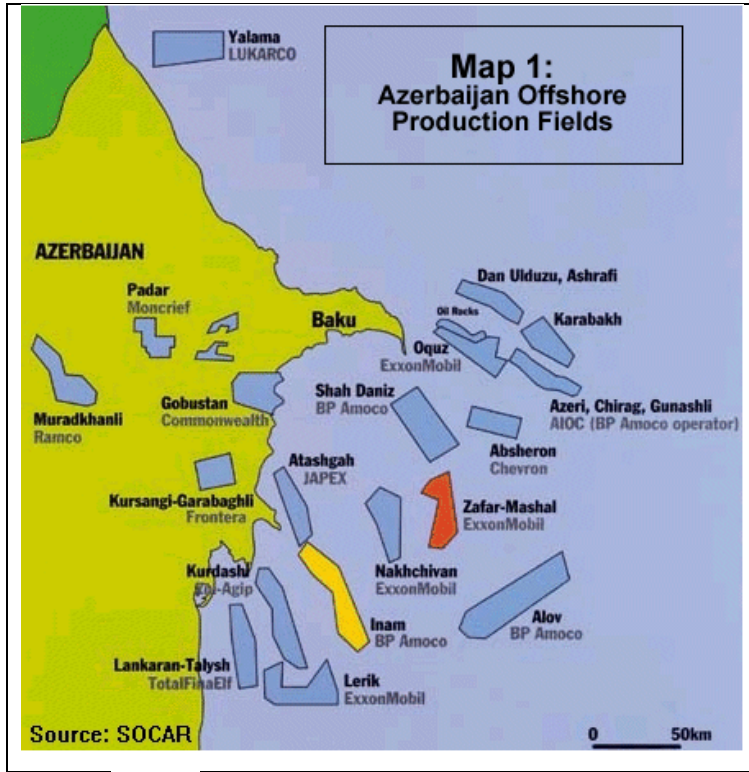
Azerbaycan Devleti Halk Cephesi iktidarı zamanında Azerbaycan Devlet Petrol Şirketini (SOCAR) kurarak enerji alanındaki anlaşmaları bu şirket vasıtasıyla gerçekleştirmeye başlamıştır. Azerbaycan Devleti ticari olarak öneminin artması için Azeri, Çırak ve Güneşli yataklarını birleştirme kararı almış ve çıkarılmasında Türkiye'nin de TPAO şirketi ile katılacağı batılı şirketlerden oluşan bir birlikteliğe verilmesini planlamıştır. Rusya ve İran'ın devre dışı bırakıldığı bu proje Savunma Bakanı Suret Hüseyinov'un gerçekleştirdiği darbeden dolayı iptal edilmiştir. Ancak sonraki dönemde iktidara gelen Haydar Aliyev zamanında bölgede etkin olan ülkeler yatıştırıldıktan sonra proje tekrardan gerçekleştirildi. Elçibey döneminin aksine Aliyev projelerde bölge ülkelerinin de yer almasını isteyerek daha gerçekçi bir adım atmıştır. Elçibey gibi kendisine karşı da darbe girişiminde bulunan Suret Hüseyinov'u başarılı bir şekilde etkisiz hale getiren Aliyev, Rusya'yı da projeye dâhil etmiş ancak İran'ı ABD'nin tepkisinden dolayı projeye dâhil etmemiştir. Ancak tecrübeli siyasetçi Aliyev diğer enerji yataklarında İran'ın katılmasını vaat ederek, 20 Eylül 1994 tarihinde "Asrın Antlaşması" olarak bilinen anlaşmanın imzalanmasını sağlamıştır. Asrın Antlaşması imzalanmasıyla birlikte Azerbaycan Batı Devletlerinin ilgisini ülkesine çekmiş oldu, bu da enerji kaynaklarını kullanarak kurmak isteği denge projesinin gerçekleşmesine yardımcı olmuş, ekonomik katkı yaparak Azerbaycan'ın kalkınmasında ve bağımsızlığını sürdürmesine önemli derecede yardımcı olmuştur.²²⁴

Harita 3'te görüleceği gibi "Asrın Antlaşması"ndan günümüze kadar Azerbaycan'da birçok enerji yatağı işletilmeye açılmıştır.

²²³ Jeffrey Mankoff, **Eurasian Energy Security**, http://www.cfr.org/world/eurasian-energy-security/p18418_s.22.

²²⁴ İbrahimov, **a.g.m.**, s. 132.

Harita 3: Azerbaycan Enerji Kaynakları Yatakları

Kaynak: SOCAR

Enerji yataklarının işletilmesinin Batılı şirketlerle işbirliği ile gerçekleştirilmesinin ardında Azerbaycan'ın enerji politikalarındaki en önemli konu üretilecek enerji kaynaklarının uluslararası pazara ulaştırılması meselesi olmuştur. Oluşturulacak güzergâh hem siyasi, hem de ekonomik olarak güvenilir olması gerekiyordu. Rusya enerji yataklarının işletilmesindeki etkinliğini kaybettikten sonra bu alanda etkin rol alarak yeniden Azerbaycan siyasetinde önemli bir yer elde etmek istemiştir. Bu doğrultuda ilk olarak Azeri, Çırak ve Güneşli yataklarından üretilecek petrolün taşınmasının kendi üzerinden gerçekleştirilmesini hedeflemiştir. Rusya bu projede sadece erken petrolün taşınmasında Bakü-Novorossyisk Brou Hattı ile rol alabilmiş ancak ACG'den taşınacak ana boru hattının Rusya topraklarından geçişini sağlayamamıştır. Buradan üretilen petrol Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan topraklarından geçen Bakü Tiflis Ceyhan (BTC) Ham Petrol Boru Hattı ile taşınmıştır. Bu proje hem taraf ülkelerin arasındaki ekonomik, kültürel ve siyasi ilişkilerin geliştirilmesine katkı sağlamış hem de Azerbaycan'da siyasi istikrarın sağlanmasına katkı sağlamış ve enerji kaynaklarından elde edilen gelirler ile ülkede var olan ekonomik problemlerin çözülmesine önemli katkı sağlamıştır.²²⁵

²²⁵ İbrahimov, a.g.m., s.127.

Günümüze kadar Azerbaycan enerji ihracatını demir yolu, Kulevi ve Dubendi Terminalleri ve hayata geçirilmiş aşağıdaki boru hattı projeleri ile gerçekleştirmiştir.

- Baku-Novorossiysk Oil Pipeline
- Baku-Supsa Western Export Pipeline
- Bakü Tiflis Ceyhan (BTC) Ham Petrol Boru Hattı
- Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) Doğalgaz Boru Hattı

Dünyada ülkelerin enerji kaynaklarını keşfetmesi her zaman o ülke halkının refahı, demokрасisi için olumlu sonuçlar doğurmamıştır. Ortadoğu devletlerinde yaşananlar bu durumu gözler önüne sermektedir. Uluslararası şirketlerin tek bir otoriter güç ile anlaşma imzalaması, halkın çoğunun onayını almasından daha kolay bir şekilde gerçekleşmektedir. Bu sebepten dolayı küresel anlamda söz sahibi olan devletler bu ülkelerdeki otoriter yapıların demokрасilere dönüşmesine çok da fazla yatırım yapmamaktadırlar ve yaşananlara göz yummaktadırlar. Azerbaycan’da enerji kaynaklarının üretiminin ve ihracatının gerçekleştirilmesi de Azerbaycan halkı için iki farklı sonuç doğurabilir. Bunun ilki olarak Orta Doğu devletlerindeki gibi daha da otoriterleşen bir yönetim şekli olabilir. Ancak Azerbaycan’ın Ortadoğu devletlerinde ayıran önemli özellikleri mevcuttur. Bunların başında yetişmiş iş gücü ve enerji kaynaklarını destekleyecek sektörlerin altyapılarının mevcudiyetidir. Bu durum enerji kaynaklarından elde edilen gelirin ülkenin ekonomisine ve istikrarın sağlanmasına önemli katkı sağlayacağı manasına gelmektedir. Azerbaycan’ın GDP’sinde gerçekleşen artış bu durumu göstermektedir.²²⁶ Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı Dış İlişkiler Daire Başkanı Büyükelçi Novruz Mammadov yaptığı bir açıklamada Azerbaycan’ın enerjiden kazandığı paranın üç istikameti olduğu belirtmiş ve asıl hedefinin “petrole bağımlılıktan kurtarmak” olduğunu ifade etmiştir. Bunu da “Petrol gelirleri insan kaynaklarına, eğitime aşılanıyor” diyerek enerji kaynakları gelirlerin ilk istikametini ifade etmiştir. Azerbaycan’ın ikinci hedefini ise “Azerbaycan’ı modernleştirmek ve bölgenin kalkınmış kültürel ve ekonomik merkezine dönüştürmek” olarak açıklayan Mammadov son hedeflerinin ise dünyanın çeşitli ülkelerinde yaptıkları yatırımlar olduğunu ifade etmiştir. Son on yılda sadece Türkiye’de 17 milyar dolar tutarında yatırım yapmış olan Azerbaycan’ın bu hedefleri doğrultusunda ilerlediği görülmektedir. Ayrıca Başbakan Yardımcısı Ali Hasanov’da petrolden elden edilen gelirlerle 2020 yılına kadar petrole bağımlılığı asgariye indirmeyi planladıklarını ve 2020 yılında da yoksulluğu ortadan kaldırmak istediklerini ifade

²²⁶ Laçiner, **a.g.m.**, s. 68.

etmiştir. Hasanov ayrıca 2003 yılında yüzde 45 olan yoksulluk oranı yüzde 5,6'ya düşürdüklerini ve 2020 yılında BM standartlarında kalkınmış bir ülke olma hedefleri olduğunu ifade etmiştir. Azerbaycan ayrıca petrol gelirlerinin yönetimi için Devlet Petrol Fonu da kurmuş, günümüzde 36 milyar dolar olan birikmiş olan fonun ve önümüzdeki 10-15 yıl içinde 150 milyar doları aşması hedeflenmektedirler. Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Elman Abdüllayev de Azerbaycan'ın hedeflerini şöyle açıklamaktadır; “Azerbaycan Avrupa'nın enerji güvenliğinde aktif rol oynamak istiyor ve istikrarlı bir enerji kaynağı olmak niyetinde. Bir kilit oyuncu olmak istiyor. Hedefimiz istikrarlı oyuncu olarak güvenilir ortak haline gelmek.”²²⁷

Yukarıdaki Azerbaycan yetkililerinin yaptıkları açıklamalarda ve izledikleri politikalarda görüldüğü gibi Azerbaycan'ın enerji politikaları Azerbaycan'ı otoriterleşen Ortadoğu devletlerine benzetmek yerine bölgesinde söz sahibi, kendi kültürünü muhafaza edebilen ve halkının refah seviyesini yükselten bir ülke konumuna taşıyacaktır.

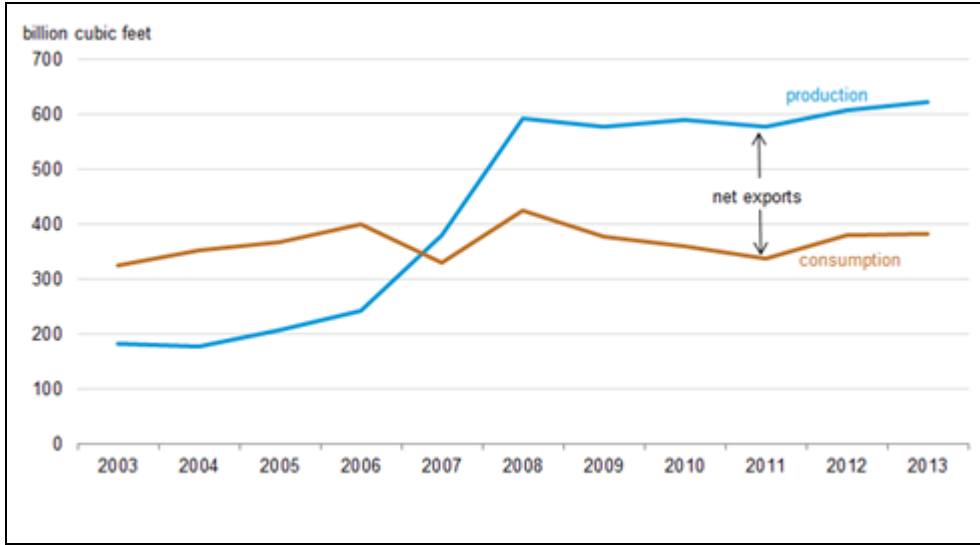
²²⁷ “Azerbaycan: Enerjinin yeni adresi”, Deutsche Welle, <http://www.dw.de/azerbaycan-enerjinin-yeni-adresi/a-17626537?maca=tur-rss-tur-all-1495-rdf>, 10 Mayıs 2014.

a) Azerbaycan'ın Enerji Politikalarında Doğalgaz

Doğalgaz günümüzde Azerbaycan'ın enerji kaynaklarında en önemli kalemi oluşturmaktadır. Azerbaycan'da ilk olarak 1902 yılında üretilmeye başlanan doğalgaz, Sovyetler Birliği döneminde petrol sektörünün gerisinde, ikinci planda kalmıştır. Doğalgazın Azerbaycan'da üretilmeye başlanmasından sonra en fazla üretim 17 milyar metre küp ile 1981 yılında gerçekleştirilmiştir. Doğalgaz üretimi 1980'lerden itibaren düzenli olarak 10 milyar metre küpün üstünde gerçekleştirilmiş ancak 1990'lardan itibaren 2008 yılına kadar üretim tekrardan 10 milyar metre küpün altına düşmüştür. Aşağıdaki grafik 9'da da görüleceği gibi 2005 yılından itibaren üretimde düzenli bir şekilde artış sağlanmış ve 2005 yılında 5,2 milyar metre küp olan üretim 2013 yılında 16,2 milyar metre küp olarak gerçekleştirilmiş. Yine aşağıdaki tablodan da görüleceği üzere 1985 yılından 2006 yılına kadar geçen sürede 1996-1999 yılları dışında ülkede üretilen doğalgaz tüketimi karşılamada yetersiz olmuş, ülkenin doğalgaz ihtiyacı ithalat ile gerçekleştirilmiştir. 1990'lar öncesi Ermenistan ve Gürcistan'a doğalgaz ihracatı gerçekleştiren Azerbaycan, 1990'larda üretimde gerçekleşen düşüş nedeni ile çeşitli ülkelerden doğalgaz ithalatına başlamış ve 1990'larda ilk olarak Türkmenistan ve İran'dan gerçekleştirilen ithalat 1995 yılında durdurulmuş. Grafik 9'da da görüldüğü gibi 1996-1999 yılları arasında ülkede üretilen doğalgaz ile tüketilen miktarları aynı seviyededir. Yani Azerbaycan sadece ürettiği doğalgazı tüketmiş, ülkede ne doğalgaz ithalatı ne de ihracatı gerçekleştirilmiştir. 2000 yılında Rusya ile Azerbaycan arasında yapılan anlaşmalar çerçevesinde, Rusya'dan 2006 yılına kadar doğalgaz ithal edilmeye başlanmış. 2007 yılında Şahdeniz sahasında üretilen doğalgazın uluslararası pazara ulaştırmak için inşa edilen BTE'nin hayata geçmesi ile birlikte Azerbaycan doğalgaz ihracatı eden ülke konumuna gelmiş.²²⁸

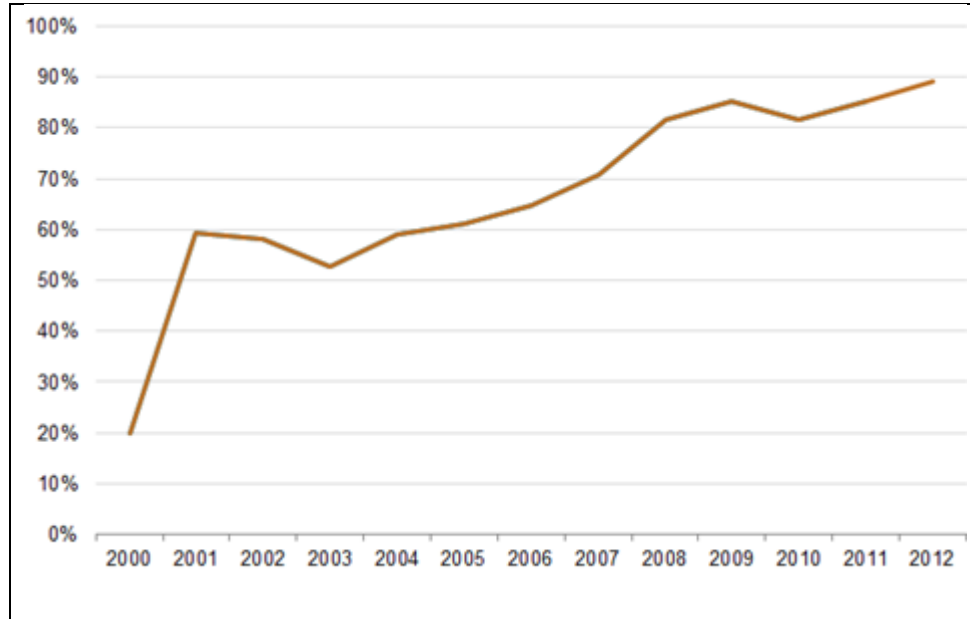
²²⁸ Süleymanov, **a.g.m.**, s. 79.

Grafik 9: 2003-2013 Yılları Arası Azerbaycan Doğalgaz Tüketimi ve Üretimi Rakamları

Kaynak: U.S. Energy Information Administration (EIA)

Grafik 10: 2000-2012 Yılları Arası Azerbaycan'da Elektrik Üretiminde Doğalgazın Pay Oranları

Kaynak: U.S. Energy Information Administration (EIA)

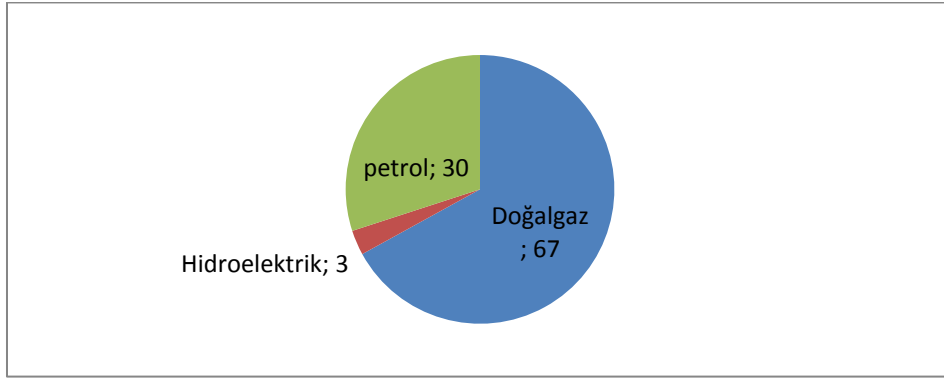
Doğalgaz birincil enerji kaynaklarından dünyada tüketimi en hızlı artan enerji kaynağıdır. Doğalgazın kullanımındaki bu hızlı artışın nedeni taşınmasındaki kolaylığı, verimliliği ve bunların yanında daha az oran sülfür dioksit ve karbondioksit salımı ile çevreye daha duyarlı bir enerji kaynağı olmasıdır.²²⁹ Doğalgazın en önemli tüketim alanlarının başında

²²⁹ Özkan, **a.g.m.**, s. 22.

ise elektrik üretimi gelmektedir. Yapılan öngörülere göre doğalgazın elektrik üretimindeki payı artarak devam edecektir ve tahminlere göre 2020 yılında doğalgaz tüketiminin %33'üne yakın bir kısmının elektrik enerjisi üretiminde kullanılması beklenmektedir. Yukarıdaki grafik 10'da da görüldüğü gibi Azerbaycan'da da doğalgazın elektrik üretimindeki oranı önemli artış göstermiştir. 2000 yılında elektrik üretiminde doğalgazın oranı %20'lerde iken 2012'de bu oran %90'lara ulaşmıştır.²³⁰

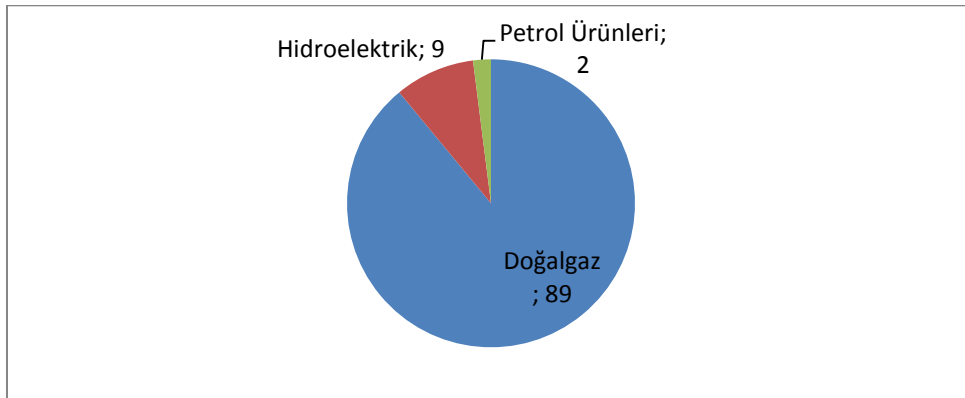
Aşağıdaki grafikte de görüldüğü gibi Azerbaycan'daki birincil enerji kaynaklarından tüketimi en fazla %67 ile doğalgaz olmuştur. Doğalgazın Azerbaycan en önemli kullanım alanlarının başında elektrik üretimi gelmektedir. Aşağıdaki şekilde de görüleceği gibi Azerbaycan'ın elektrik üretiminde doğalgazın payı 2000'lerin başında %20'lerde iken bu oran hızlı bir artış göstererek 2012 yılında %89'a ulaşmıştır.

Grafik 11: 2012 Yılı Azerbaycan Birincil Enerji Kaynakları Tüketimi Oranları

Kaynak: U.S. Energy Information Administration (EIA)

Grafik 12: 2012 Yılı Azerbaycan Elektrik Üretiminde Enerji Kaynaklarının Oranları

Kaynak: U.S. Energy Information Administration (EIA)

²³⁰ Süleymanov, a.g.m., s. 80.

Şahdeniz sahasının faaliyete geçmesi ile birlikte doğalgaz ihracatına tekrardan başlayan Azerbaycan 27 Mart 2009 yılında Rusya ile imzaladığı anlaşma çerçevesinde 2010 Ocak ayından itibaren Rusya'ya doğalgaz ihraç etmeye başlamış, ilk aşamada 500 milyon metre küp olan doğalgaz ihracı kademeli olarak 3 milyar metre küpe çıkarılmıştır. Azerbaycan ayrıca 2011 Ocak ayında İran ile imzaladığı anlaşma ile İran'a yıllık 1 milyar metre küp gaz ihraç etme kararı almış ve yapılan anlaşma ile bu miktarın da kademeli olarak arttırılabileceği belirtilmiştir. Azerbaycan'ın İran ile yaptığı doğalgaz anlaşması ekonomik önemden ziyade jeopolitik önem taşımaktadır. Nahçıvan ile kara bağlantısı olmayan Azerbaycan bu anlaşma vasıtası ile ihraç ettiği doğalgaz karşılığında Nahçıvan'a doğalgaz ulaştırılmasını sağlamaktadır. Yıllık 4 milyar metre küp gerçekleştirilen doğalgaz ihracatına rağmen Azerbaycan bu ülkeler ile ilişkilerini belli bir seviyenin üstünde çıkarmayı ülkenin menfaatine olmadığı kanaatinde. Bunun en önemli nedeni bağımsızlığını yeni kazanmış genç bir devlet olan Azerbaycan özellikle Rusya'ya olan bağımlılığını azaltma isteğidir ayrıca İran ile gerçekleştirilecek projelere Batı devletlerinin sıcak bakmaması da önemli bir etkidir.²³¹

Azerbaycan'ın günümüzde enerji ihracatındaki en önemli ortağı Türkiye'dir. Ve gerçekleştirilmesi planlanan TANAP projesi ile iki ülke arasındaki doğalgaz alanındaki bağımlılık daha da artacaktır. Tek bir güzergâh ülke üzerinden doğalgaz ticaretinin gerçekleştirilmesi Azerbaycan'ın doğalgaz alanındaki enerji politikalarının kırılgan noktasını oluşturuyor. Azerbaycan yönetimi kardeşlik duyguları ile bağlı bulunduğu Türkiye'ye karşı ekonomik olarak halkının menfaatlerinin korunması için alternatif güzergâhlar arayışı içine girebilir. Ancak TANAP projesinin imzalanması ve inşaatına başlanmak üzere olması Azerbaycan'ın kardeş ülke Türkiye ile bu yolda beraber yürüyerek kardeşliklerini, ilişkilerini arttırmak için karşılaşılabilecek sıkıntıları da göze aldığını göstermektedir. Bölgesinde önemli bir güç olan, gerçekleştirdiği atılımlar ile güçlü ekonomisi olan ve Türkiye istikrarlı yapısı ile Azerbaycan'ın kendisine olan güveni yeterince hak ediyor ve Azerbaycan'a enerji alanında önemli bir ortak olabileceği izlenimi vermektedir.

²³¹ İbrahimov, **a.g.m.**, s. 140-141.

b) Azerbaycan'ın Enerji İhracatı İhtiyacı

Enerji kaynaklarının üretimi ve uluslararası pazarlara ulaştırılması Azerbaycan'ın bağımsızlığı, istikrarı ve ekonomisi için son derece hayati öneme sahiptir. Ekonomik bağımsızlığını kazanamamış olan bir devletin siyasi bağımsızlığını ve ülkenin istikrarını uzun süre sürdürmesi çok zordur. Bunu en iyi tecrübe etmiş devletlerin başında Azerbaycan gelmektedir. 1991'de siyasi bağımsızlığını kazanmış olan Azerbaycan, Haydar Aliyev döneminde ekonomik bağımsızlığını kazanabildiği ana kadar ülkede istikrarı sağlayamamıştır. Haydar Aliyev döneminde enerji alanında imzaladığı “Asrın Anlaşması” ile birlikte Azerbaycan kendi enerji kaynaklarını üretmeye ve uluslararası pazarlama ulaştırmaya başlamıştır. Böylelikle Azerbaycan ekonomik bağımsızlığını elde etmiş oldu. Ekonomik bağımsızlığın elde edilmesiyle birlikte Haydar Aliyev döneminde ülkenin istikrarı sağlanmış, her alanda hızlı bir kalkınmaya başlanmıştır. Bu sebepten dolayı Azerbaycan'ın enerji kaynaklarının ihracatlarını istikrarlı bir şekilde gerçekleştirmesi hayati öneme sahiptir.

2013 yılı itibari ile gayrisafi yurt içi hasılası 102,7 milyar dolar olan Azerbaycan'ın 34,46 milyar dolarlık ihracatının yaklaşık %90'ını petrol ve doğalgaz ihracatı oluşturmaktadır. Azerbaycan ekonomisinin bel kemiğini oluşturan enerji kaynaklarının üretimi ve uluslararası pazarlara ulaştırılması Azerbaycan'ın geleceği için çok önemlidir. Bu sebepten dolayı Azerbaycan ilk olarak var olan enerji kaynaklarının üretime geçebilmesi adına gerekli yatırımları yapıp bunları ülke ekonomisine kazandırması gerekmektedir. Azerbaycan gibi açık denizlere sınırı olmayan bir devlet için enerji kaynaklarının üretiminin sağlanması ekonomiye kazandırılmasına yeterli olmamaktadır. Daha sonrasında bu kaynakların pazarlanması adına boru hatlarının inşası için gerekli projelerin hazırlanması şarttır. Aksi takdirde enerji kaynakları uluslararası fiyatların çok altına bölgesel güçlere satılmak zorunda kalınmaktadır. Orta Asya devletlerinin yıllardır enerji kaynaklarını pazarlama yöntemi böyle gerçekleşmiştir. Ancak Azerbaycan bu durumu değiştirmek adına projelere girişmiş ve bunda başarılı olmuştur. BTC-BTE bunun en önemli örnekleridir ve TANAP projesi de gerçekleştiği takdirde Azerbaycan enerji kaynaklarının pazarlanmasında olan bağımsızlığını tamamen kanıtlamış olacaktır.

Enerji kaynaklarından elde edeceği sıcak paranın ülkenin kalkınması için gerçekleştirilecek yatırımlara harcaması çok önemlidir. Bu sebepten dolayı Azerbaycan Hükümeti 1999 yılında Devlet Petrol Fonu oluşturmuş, bu fonun fakirlikle mücadele, eğitim

ve diğ er sosyal ve kalkınma alanlarında harcanması kararlaştırılmıştır.²³² Azerbaycan ayrıca bu gelirler ile birçok finansal yatırımlar gerçekleştirmiştir. Bakü-Tiflis-Kars demiryolu hattının inş asında Türkiye ve Azerbaycan bölgelerindeki hat inş asını kendileri karşı larken, Azerbaycan, Gürcistan’a hattın inş ası için 400 milyon dolar borç vermiştir.²³³ Azerbaycan’ın Türkiye’de gerçekleşt iirdiğı 17 milyar dolar civarındaki yatırımları, Devlet Petrol Fonunda birikmiş olan 36 milyar dolar ve 10-15 yıllık süreçte birikmesi beklenen 150 milyar dolar civarındaki paralar Azerbaycan’ın enerji kaynaklarından elde ettiğı gelirlerden sağ lanmaktadır. Bu sebeplerden dolayı Azerbaycan’ın bağımsızlığı, istikrarı ve geliş imi için enerji kaynaklarının ihracatı hayati öneme sahiptir.²³⁴

²³² Laçiner, **a.g.m.**, s. 41.

²³³ Süleymanov, **a.g.m.**, s. 94.

²³⁴ “Azerbaycan: Enerjinin yeni adresi”, Deutsche Welle, <http://www.dw.de/azerbaycan-enerjinin-yeni-adresi/a-17626537?maca=tur-rss-tur-all-1495-rdf>, 10 Mayıs 2014.

c) Azerbaycan'ın Enerji Politikalarında Ulusal ve Uluslararası Enerji Şirketleri ve Faaliyetleri

Azerbaycan enerji politikalarında etkin olan en önemli ulusal kurum The State Oil Company of the Azerbaijan Republic (SOCAR)'dır. Azerbaycan'ın 1991 yılında bağımsızlığını kazanmasıyla birlikte yeniden kurulan “Azerineft State Concern”, 13 Eylül 1992 tarihinde yapılandırılarak SOCAR'a dönüştürülmüştür. Azerineft State Concern ve Azneftkimya Production Association şirketlerinin temelleri üzerine kurulan SOCAR'ın hedefleri milli politika ekseninde petrol kaynaklarının kullanımını, petrol endüstrisinin yönetimini ve enerji sanayisinin gelişimini sağlamaktır. 10 Ocak 1994 tarihinde “Kara Ve Açık Deniz Petrol Ve Doğalgaz Üretim Birliği” kurulmuş, 2003 yılında SOCAR'ın yapısında gerçekleştirilecek geliştirmeler çerçevesinde “Kara Ve Açık Deniz Petrol Ve Doğalgaz Üretim Birliği” Azneft üretim birliğini kurmak amacıyla birleşime gidilmiştir.²³⁵

Azerbaycan'ın en büyük şirketi olan ve petrol endüstrisinde birçok farklı alanında iş yapan SOCAR'ın Gürcistan, Türkiye, Romanya, Avusturya, Kazakistan, İngiltere, İran, Almanya ve Ukrayna'da temsilci ofisleri, İsviçre, Singapur, Vietnam, Nijerya ve daha başka ülkelerde ticari şirketleri bulunmaktadır.²³⁶ 70 binden fazla çalışanı olan SOCAR'ın Türkiye'de 4 bin çalışanı vardır.²³⁷ Bu rakamın 2018'de 5 bini bulması beklenmektedir. Ayrıca 2016 yılında kontratlı geçici çalışan sayısının ise 14 bin olması beklenmektedir.²³⁸

SOCAR'ın önemli hedeflerinden biride enerji kaynaklarının son kullanıcıya ulaştırılmasında aktif rol almaktır. Bu doğrultuda SOCAR Türkiye yetkilileri İGDAŞ'ın özelleştirilmesi durumunda talep olabileceklerini açıklamış, ayrıca SOCAR markası ile Türkiye de akaryakıt dağıtımına girmeyi planlamaktadırlar. SOCAR akaryakıt dağıtım sektörüne Gürcistan'da 70 tane, Romanya'da 11 ve Ukrayna'da 9 tane akaryakıt istasyonu açarak girmiştir.²³⁹

Azerbaycan'ın enerji kaynaklarının ekonomiye kazandırılmasında en etkin olan kurumlar uluslararası enerji şirketleridir. Günümüzde devletleri de aşacak sevide güçlenmiş

²³⁵ History of SOCAR, <http://new.socar.az/socar/en/company/about-socar/history-of-socar>

²³⁶ The State Oil Company of the Azerbaijan Republic, <http://new.socar.az/socar/en/company/about-socar/discover-socar>

²³⁷ Mutlu Baloglu, “Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi (Socar) Yatırımlarının Türkiye Ekonomisine Etkilerinin Değerlendirilmesi “ (Çevrimiçi) http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2257961, 20 Ağustos 2014.

²³⁸ “Rafineriye ortak alırsak ama %10-15'i geçmez”, Milliyet Gazetesi, <http://www.milliyet.com.tr/rafineriye-ortak-aliriz-ama/ekonomi/ynetay/1907938/default.htm>, 20 Ağustos 2014.

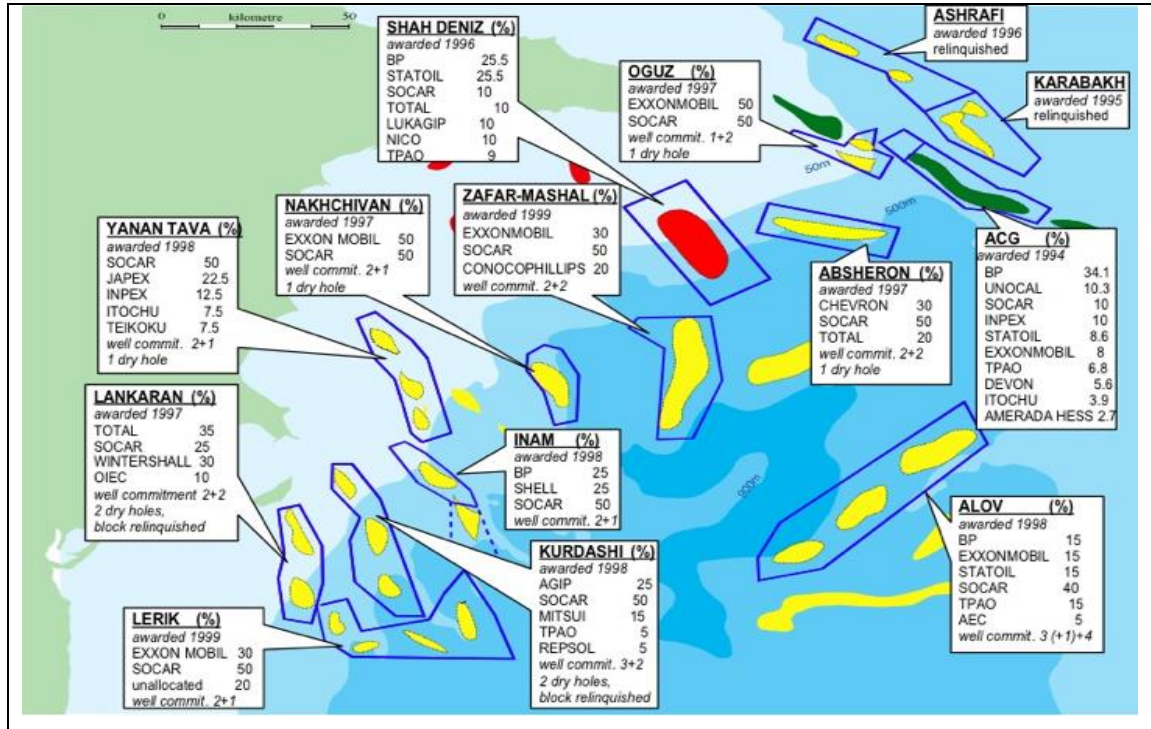
²³⁹ Baloglu, a.g.e.

olan uluslararası şirketlerin en güçlülerinin başında enerji şirketleri gelmektedir. Enerji kaynaklarının stratejik öneminin her geçen gün artarak devam etmesi bu şirketlerin önemini daha da arttırmaktadır. Bu sebepten dolayı birçok devlet enerji şirketlerini dolaylı veya doğrudan destekleyerek enerji politikalarını güvence altına almaya çalışmakta, sektörde kendi kontrolleri dışında gerçekleştirilecek durumlara karşı önlem almaya çalışmaktadırlar.

Günümüzde enerji şirketleri gerçekleştirilecek olan büyük çaplı küresel projelerde devletlerden daha etkin olmaktadır ve karar alıcı mekanizmaları etkileme gücüne sahiptirler. Bu sebepten dolayı birçok ülke enerji alanında gerçekleştirmek istediği projelerin hayata geçirilebilmesi adına uluslararası enerji şirketlerini projelere ortak etmektedirler. Aksi takdirde projelerin hayata geçmesi adına başta siyasi olmak üzere birçok alanda sorunlar yaşanmakta hatta belli oranda gelişmesini tamamlayamamış ülkelerde darbeler bile meydana gelebilmektedir.

Enerji kaynaklarının ekonomiye kazandırılmasında uluslararası şirketlerin önemini aşağıdaki haritaya bakarak daha iyi bir şekilde anlayabiliriz. Aşağıdaki harita yer alan Azerbaycan'ın enerji yataklarının hiçbirinde SOCAR şirketi %50'nin üzerinde paya sahip değildir. Bu harita bizlere enerji kaynaklarının ekonomiye kazandırılmasında uluslararası enerji şirketlerinin önemini gözler önüne sermektedir

Harita 4: Azerbaycan Enerji Kaynakları Yatakları

Kaynak: <http://bittooth.blogspot.com.tr/2011/12/ogpss-looking-at-azerbaijan-future-fuel.html>

2. TANAP'ın Azerbaycan'ın Enerji Arzına Etkisi

Azerbaycan Cumhuriyeti gerçekleştirdiği 34,46 milyar dolarlık ihracatın %90'ını petrol ve doğalgaz ihracatı oluşturmaktadır. Azerbaycan ekonomisi için hayati önem taşıyan petrol ve doğalgaz kaynaklarından günümüzde öne çıkan doğalgaz kaynaklarıdır. 900 milyar metre küplük kanıtlanmış doğalgaz rezervleri ve çok daha fazla olan tahmini rezervleri ile doğalgaz üretimi ve ihracatı Azerbaycan'ın günümüzdeki en önemli enerji kaynağıdır.

Azerbaycan'ın doğalgaz ihracatını etkileyecek iki tane önemli faktör mevcuttur. Bunların ilki var olan doğalgaz kaynaklarının üretimini gerçekleştirmek ve yeni doğalgaz yataklarının keşfini sağlamak, ikincisi ise üretimi gerçekleştirilen doğalgazın uluslararası pazarlara, ülkenin milli politikaları çerçevesinde ve menfaatlerini koruyarak ulaştırılmasını sağlamak.

TANAP'ın hayata geçmesiyle birlikte, projeye gaz tedariki için ülkedeki doğalgaz yataklarında üretim oranları ve yeni yatakların keşfi için çalışmalar artacaktır. Buradaki en önemli nokta TANAP'ın hayata geçmesiyle birlikte doğalgazın uluslararası pazarlara ulaştırılmasındaki engeller ortadan kalkacak ve doğalgaz kaynakları açısından fakir olan Türkiye ve Avrupa devletlerine ihracat gerçekleştirilecektir.

2013 yılında 16,2 milyar metreküp doğalgaz üretimi gerçekleştiren Azerbaycan 2026 yılında TANAP ile 31 milyar metreküp doğalgaz ihraç etmeyi planlamaktadır. Bunun içine yurt içinde kullanılan ve BTE ile taşınan doğalgazda eklenince Azerbaycan yaklaşık olarak 50 milyar metreküp doğalgaz üretimi gerçekleştirmesi gerekmektedir veya bölge ülkelerinden ithal edip TANAP ile ihraç etmesi gerekmektedir. Her iki durumda da Azerbaycan ekonomisi bu ticaretten önemli gelirler elde edecektir.

3. TANAP'ın Azerbaycan Ekonomisine Etkisi

Enerji kaynakları Azerbaycan ekonomisinin lokomotifi konumundadır. Ülkede sağlanan ekonomik kalkınmanın altında yatan en önemli etken enerji kaynaklarının üretiminin sağlanması, uluslararası pazarlara ihracatının gerçekleştirilmesi ve buradan elde edilen gelirlerin ülkenin diğer sektörlerinde yatırıma dönüştürülmesiyle gerçekleşmiştir.

TANAP projesinin Azerbaycan ekonomisine üç önemli alanda katkısı olması beklenmektedir. Birinci olarak enerji sektörü sayesinde ülkede sağlanan istihdamdır. Azerbaycan'da günümüzde yaklaşık olarak 80 bin kişi doğrudan enerji sektöründe çalışmaktadır. Bununla beraber bu rakamdan çok daha fazla kişi enerji sektörleri ile ilgili yan

işlerde istihdam edilmektedir. 2003 yılında yüzde 45 olan yoksulluk oranı bugün yüzde 5,6 düzeyinde olmasında enerji sektörünün önemli katkısı vardır.²⁴⁰ TANAP projesinde Azerbaycan ekonomisine sağlayacağı katkıların başında istihdamda olacak katkısı olacaktır.

TANAP'ın Azerbaycan ekonomisine sağlayacağı ikinci önemli katkı doğalgaz ihracatından ve TANAP'ta taşımadan dolayı alınacak olan ücrettir. Doğrudan sıcak para olarak ülke ekonomisine kazandırılacak bu para Azerbaycan ekonomisinin lokomotifi konumunda olacaktır. Azerbaycan'da petrol gelirlerinin yönetimi için kurulmuş olan Devlet Petrol Fonunda birikmiş olan 36 milyar dolar ile ülkede yoksulluğun azaltılmasında kullanılmaktadır. TANAP'tan da elde edilecek doğrudan gelirler ile ülke ekonomisine önemli katkısı olan enerji kaynaklarına önemli bir kalem daha eklenmiş olacaktır.

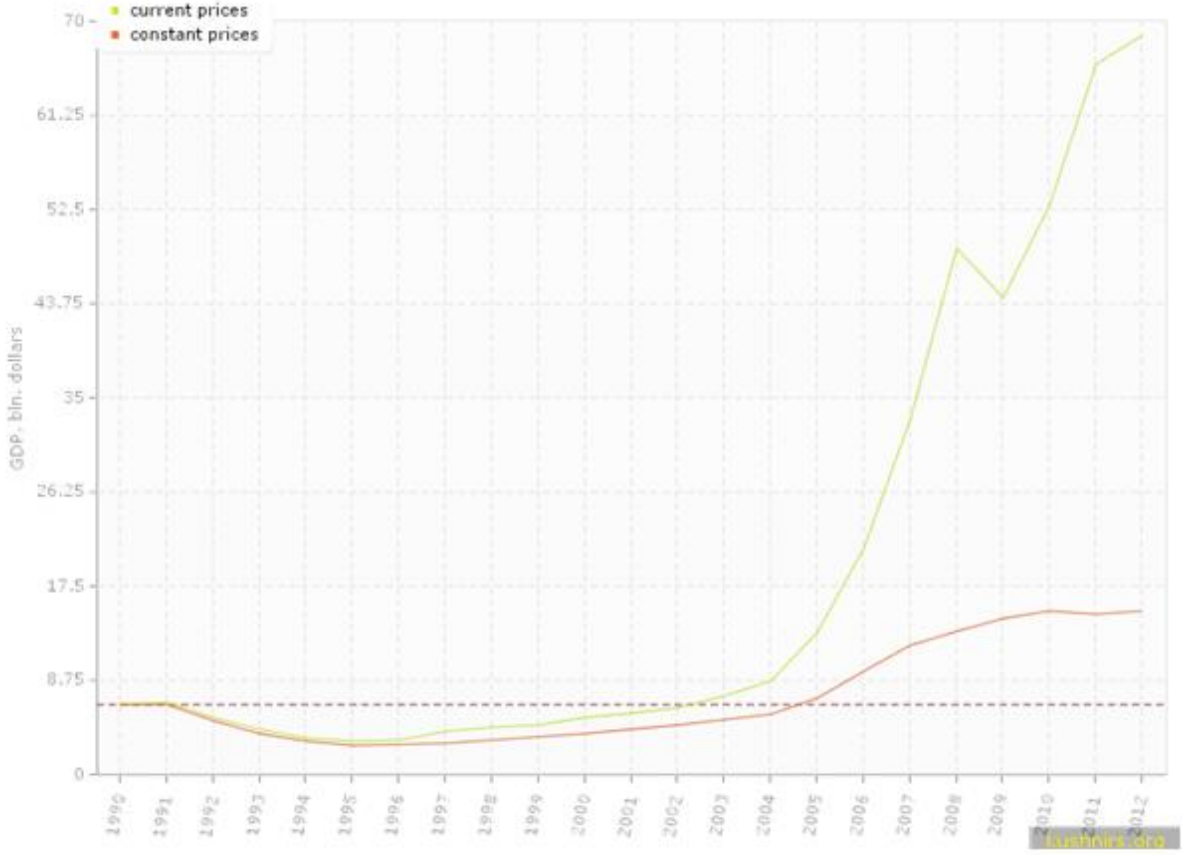
TANAP'ın Azerbaycan ekonomisine sağlayacağı üçüncü önemli katkı TANAP'tan elde edilecek gelirlerin ülkedeki diğer sektörlerde ve uluslararası projelerde yatırımlara dönüşecek olmasıdır. Azerbaycan günümüzde birçok uluslararası projeye yatırım yapmıştır. Bakü-Tiflis-Kars demiryolu hattının inşası esnasında Azerbaycan'ın Gürcistan'da inşa edilecek hatta 400 milyon dolar borç vermesi, Kore, Ukrayna, Romanya gibi birçok ülkede yatırımlar gerçekleştirmesinde enerji kaynaklarından elde edilen gelirlerin önemli katkısı olmuştur.²⁴¹ TANAP projesinin hayata geçmesiyle birlikte Azerbaycan yurt içinde ve yurt dışında gerçekleştireceği birçok yatırım için kullanabileceği mali kaynağa sahip olacaktır.

Grafik 13'te de görüldüğü gibi 2006 yılında BTC, 2007 yılın BTE'nin hayata geçmesiyle birlikte 20 milyar dolar civarlarında olan Azerbaycan Gayrisafi Yurtiçi Hasılası 2008 yılı itibari ile 50 milyar dolar, 2013 yılı itibari ile de 70 milyar dolar civarlara ulaşmıştır. TANAP'ın hayata geçmesi ile birlikte Azerbaycan ekonomisinde gerçekleşen bu hızlı büyüme daha da ivme kazanacaktır.

²⁴⁰ Süleymanov, **a.g.m.**, s. 83.

²⁴¹ **A.g.m.**, s. 94.

Grafik 13: 1990-2012 Yılları Arası Azerbaycan Gayrisafi Yurt İçi Hasılası

Kaynak: http://kushnirs.org/macroeconomics/gdp/gdp_azerbaijan.html#main

C. TANAP'ın Gelişimini Etkileyen Faktörler

Hem bölgesel planda hem de küresel planda çok önemli ve stratejik bir proje olan TANAP projesinin gelişimini etkileyen birçok olumlu ve olumsuz etken mevcuttur. TANAP'ın gerçekleşmesi ile birlikte Hazar enerji kaynaklarının batıya açılmasında önemli bir güzergâh oluşturulmuş olacak. Böylece Hazar Bölgesindeki enerji kaynakları yönünden zengin ülkeler için alternatif pazarlar oluşmuş olacak. Alternatifsizlikten dolayı zorunlu olarak bölgesel güçler ile yapılan enerji anlaşmalarının yerine alternatiflerin oluşması bölgesel güçlerin TANAP'tan rahatsız olmasına sebep olabilir ve projenin gerçekleşmemesi adına adımlar atılabilir. Bu bölümde bölgesel ve küresel devletlerin TANAP projesinin gerçekleşmesine olan etkileri analiz edilecektir.

1. TANAP'a Rusya'nın Etkisi

TANAP projesinin hayata geçişinde ve geleceğinin şekillenmesinde en aktif rol alacak ülke Rusya'dır. Sovyet Birliği sonrasında enerji yataklarının önemli kısmını kaybeden Rusya bölge ülkeleri ile gerçekleştirdiği anlaşmalar ve var olan nakil hatları ile enerji alanındaki üstünlüğünü korumayı başarmıştır. Rusya bölge ülkelerindeki enerji kaynaklarını satın alarak kendi üzerinden uluslararası pazarlara ulaştırarak hem bu ülkelerin kendi ekseninden çıkmasına engel olmuş hem de enerji alanındaki etkinliğini korumuştur. Bölge ülkeleri Rusya'ya olan bağımlılıklarından dolayı enerji kaynaklarını fiyatını belirlenmesinde Rusya etkindir. Rusya uluslararası piyasaların çok altında elde ettiği bölge enerji kaynaklarından hem ekonomik olarak yararlanmakta hem de dış politikasında aktif olarak kullanmaktadır.

Rusya yıllık 604 milyar metreküp ile 3369 milyar metreküplük dünyadaki toplam doğalgaz üretiminde 687 milyar metreküp üretim gerçekleştiren ABD'den sonra en büyük ikinci doğalgaz üreticidir. Avrupa doğalgaz ithalatında %32 oranında Rusya'ya bağımlı durumdadır. Her ne kadar doğalgaz kaynakları bakımından zengin olan Hazar ve Orta Doğu Bölgesi Avrupa yakın olsa bile Avrupa'nın bölge ülkeleri ile olan doğalgaz ticareti son derece kısıtlıdır. Bundaki en önemli faktör şu ana kadar bölge ülkelerinden Avrupa'ya ulaşan herhangi bir makul güzergâhın oluşmamış olmasıdır.

Rusya 2013 yılı itibari ile 16,2 milyar metreküp üretim gerçekleştiren Azerbaycan'ın enerji politikalarını çok da önemsemediği imajı vermektedir. Rusya yıllık yaklaşık 500 milyar metreküp doğalgaz tüketimi ve bunun yaklaşık % 65'ini ithalattan karşılayan Avrupa devletlerinin gözünde TANAP'ın değerini küçültmek ve kendisine olan bağımlılıklarına ters bir şekilde hareket etmemelerini istemektedir. Bu çerçevede Rus Gazprom Şirketi yöneticisi

verdiği mülakatta TANAP'ın taşıyacağı gaz için ifade ettiği “just about enough for a barbeque”²⁴² ifadesi Rusya'nın hem TANAP'a bakış açısını ifade etmekte hem de Avrupa'yı kendisine olan bağımlılığına sadık olmaya davet etmektedir.²⁴³

Rus yetkililer TANAP'ı ve Azerbaycan doğalgazı ile ilgili açıklamaları aslında gerçekten uzak politik açıklamalardır. Çünkü TANAP'ın en büyük önemi ilk aşamada taşıyacağı doğalgaz miktarından ziyade Hazar ve Orta Doğu kaynaklarının Avrupa'ya ulaştırılması için oluşturacağı güzergâh olmasıdır. TANAP Azerbaycan gazının yanında Türkmenistan, İran, Irak, İsrail ve diğer bölge ülkelerinin doğalgaz kaynaklarının Avrupa'ya taşınmasına talip olan bir projedir ve bu çerçevede taraf olan ülkelerle görüşmeler sürmektedir. TANAP'ın gerçekleşmesiyle bölge ülkelerinin Rusya'dan bağımsız olarak uluslararası piyasalar değerinde enerji kaynaklarını satabilmesi gerçekleştirebilecek birçok projeye ilham kaynağı olacaktır. Bu durumun farkında olan ve TANAP'ı destekleyen Avrupa enerji tedarikinde Rusya'nın dışındaki alternatiflere daha sıcak bakmaktadır. Avrupa Komisyonu'nun Enerjiden Sorumlu Üyesi Günther Oettinger yaptığı “Gazprom'a ayrıcalık tanımak önceliklerim arasında değil” şeklindeki açıklama Avrupa'nın Rusya'ya olan bakışını ifade etmektedir. Rusya'yı devre dışı bırakarak gerçekleşecek olan TANAP projesi Avrupa'nın enerji güvenliği adına önem taşımaktadır. Oettinger 2012 Haziran ayında Reuters'e verdiği röportajda “Türkiye'nin doğusundan itibaren Avrupa'ya güzergâhı nasıl olursa olsun kesin olan şey Azerbaycan gazının Avrupa'ya geleceğidir” diyerek TANAP projesine Avrupa'nın verdiği önemi belirtmiştir.²⁴⁴ Ancak Rusya Avrupa'ya karşı elinde olan enerji silahının gücünü kaybetmemesi adına TANAP'a sıcak bakmamaktadır ve projenin hayata geçmemesi adına birçok hamle yapmaktadır. Rusya'nın 2008 yılında Azerbaycan'a Şahdeniz sahasından üretilecek ve TANAP'ın taşıyacağı gazı Avrupa fiyatlarından satın alma teklifine bu açıdan da bakabiliriz. Eğer Azerbaycan bu teklifi kabul etmiş olsa idi TANAP projesi hayata geçirilemeyecekti.²⁴⁵

TANAP projesindeki önemli sorulardan biri de Rusya TANAP ile kendi doğalgazını Avrupa'ya satmak isteyip istemeyeceğidir. Rusya Enerji Bakanı Aleksandr Novak ile yapacakları görüşme öncesinde açıklama yapan Türkiye Enerji Bakanı Taner Yıldız'ın

²⁴² Sadece bir barbekü için yeterli olabilecek kadar yeterli

²⁴³ “Azerbaijan key factor in EU energy diversification: Reality or Ambitions“, Panorama Armenian News, <http://www.panorama.am/en/politics/2014/04/17/eu-azerbaijan/>, 17 Nisan 2014.

²⁴⁴ Azerbaijan Oil & Gas Report Includes 5-Year Forecasts to 2017, **Business Monitor International**, London, Şubat 2013, s.22

²⁴⁵ “Open Questions for Caspian Natural Gas Supply to Europe”, **Perspectives on Caspian Oil and Gas Development**, International Energy Agency Working Paper Series (IEA), December 2008

"Rusya gazının TANAP'a getirilmesi söz konusu değil. Ne böyle bir talep var ne de böyle bir arz var" şeklindeki açıklaması Rusya'nın projeye katılarak projenin güçlenmesi yönünde bir hedefinin olmadığını göstermektedir.²⁴⁶ Türkiye ve Azerbaycan TANAP'ın Rusya'nın enerji projelerine karşı rakip ve birbirlerine engel projeler olarak algılanmasını istememektedirler. Hatta gerçekleştirilen projelerin birbirini tamamlayıcı olduğunu ifade edilmiştir. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakan Yardımcısı Murat Mercan'ın "Güney Akım Boru Hattı Projesi, Güney Gaz Koridorunun bir parçası olan TANAP için bir zorluk teşkil etmemektedir. Bizler tüm bu projeleri birbirini tamamlayıcı bir hale getirebiliriz" ve herhangi bir boru hattı projesinin başka bir boru hattına rakip olmadığına inandığını ifade eden açıklamaları Türkiye'nin başta Rusya olmak üzere alternatif boru hattı projelerine bakışını göstermektedir.²⁴⁷

Sonuç olarak Rusya Hazar ve Orta Doğu kaynaklarının uluslararası pazarlara ulaştırılmasında kendisinin etkin olmadığı projeler sıcak bakmamaktadır. Bu açıdan da TANAP projesinin gerçekleşmesi Rusya'nın çıkarları ile ters olacaktır. Ancak Rusya'nın TANAP'ın hayata geçişini engellemek adına yaptığı küçümseyici açıklamalar, Şahdeniz gazını satın alma teklifi gibi hamleleri başarılı olamamıştır. Rusya'nın yapacağı hamleler henüz bitmiş değil, özellikle TANAP'a gaz tedarik edecek muhtemel ülkelere yapabileceği anlaşmalar projenin gelişiminde etkin olacaktır. Ancak bölge ülkelerinin Rusya'ya olan bağımlılıklarını azaltma istekleri, TANAP'ın gerçekleşmesine olumsuz etki edebilecek Rusya'nın hamlelerinin boşa çıkarılmasına katkı sağlayacaktır.

²⁴⁶ "Dünya Petrol Kongresi", (Çevrimiçi) Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Resmi Sitesi, <http://www2.enerji.gov.tr/tr-TR/Bakanlik-Haberleri/Dunya-Petrol-Kongresi>, 26 Ağustos 2014.

²⁴⁷ "Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakan Yardımcısı Mercan", Memleket Gazetesi, <http://www.memleket.com.tr/enerji-ve-tabii-kaynaklar-bakan-yardimcisi-mercan-395550h.htm>, 18 Haziran 2014.

2. TANAP'a İran'ın Etkisi

İran Rusya'dan sonra ikinci büyük doğalgaz rezervlerine sahip önemli bir ülkedir. İran'ın TANAP projesine olumlu ve olumsuz iki yönden de etkin olma ihtimali mevcuttur. İran kendi geliştireceği boru hattı projeleri ile TANAP'ın Türkiye ve Avrupa için önemi azaltarak projenin gelişimini olumsuz etkileyebilir. İran aynı zamanda TANAP ile taşınacak olan doğalgaza kaynak sağlayarak projeye olumlu yönde katkı sağlayabilir. Yapılan açıklamalar ve gerçekleştirilen resmi görüşmeler analiz edildiğinde İran'ın TANAP'a olumlu ve olumsuz etkilerini aynı anda sürdüreceği görülmektedir.

İran'ın TANAP'ın gelişimini olumsuz yönden etkileyebilecek en önemli projesi İran - Türkiye - Avrupa Doğal Gaz Boru Hattı Projesidir. 17 Kasım 2008 tarihinde "Mutabakat Tutanağı" imzalanan proje ile Türkmenistan ve İran doğalgazının Avrupa'ya taşınması hedeflenmektedir. 40 yıl işletme ömrü öngörülen projenin yıllık taşıma kapasitesi 35 milyar metreküp olarak planlanmaktadır. Toplamda 5000 km civarında olması planlanan boru hattının 1750 km'sinin Türkiye'den geçmesi öngörülmektedir ve Türkiye ihtiyaç duyması halinde boru hattından gaz alımı gerçekleştirebilecektir.²⁴⁸ Türkiye'nin 26 Ağustos 2010 tarihinde İran doğalgazını kendi toprakları üzerinden Avrupa'ya taşıyacak doğalgaz boru hattına Bakanlar Kurulu kararı ile izin vermesinin ardından boru hattının inşasını üstlenen Turang hızlı hareket ederek çalışmalara başladı.²⁴⁹ Yaklaşık olarak TANAP ile aynı kapasitede doğalgaz taşıyabilecek olan İran - Türkiye - Avrupa Doğal Gaz Boru Hattı TANAP'ın gelişimini ve önemini etkileyebilecek stratejik bir projedir. İran bu proje ile Türkmenistan'dan satın aldığı doğalgazını kendi tekelinde Avrupa'ya ulaştırabilecektir. İran - Türkiye - Avrupa Doğal Gaz Boru Hattı enerji ithalatında Rusya'ya olan bağımlılığını azaltmak isteyen Avrupa için önemli bir alternatif olarak gözüke bile İran'ın uluslararası arenadaki duruşu ve algılanışı projenin TANAP'a alternatif olmasına engel olmaktadır. Her ne kadar Ruhani ile birlikte batı dünyası ile sıcak ilişkilere girmiş olmasına rağmen İran halen bir tehdit olarak algılanmaktadır. Gelecekte bölgede nasıl bir rol ve tavır alacağı belli olmayan İran'ın geliştirdiği proje Azerbaycan gibi batı dünyası ile yakın ilişkiler kuran bir ülkenin gerçekleştirdiği TANAP'ın gelişimini olumsuz etkilemeyecektir. Ancak burada önemli olan husus TANAP'ın hayata geçiş sürecinin hızlandırılarak, projenin hayata geçirilebilmesidir. Avrupa TANAP sorunsuz bir şekilde faaliyete geçebildiği takdirde projeye olan desteğini sürdürecektir ve alternatif riskli projeler arayışına girmeyecektir.

²⁴⁸ İran - Türkiye - Avrupa Doğal Gaz Boru Hattı Resmi Sitesi <http://www.ite-pipeline.com/default.aspx>

²⁴⁹ "İran'a Boru Hattı Kıyağı", Zaman Gazetesi, http://www.zaman.com.tr/ekonomi/irana-boru-hatti-kiyagi_2203017.html, 4 Mart 2014.

TANAP'ın hayata geçirilmesinde etkisi olan faktörlerin başında TANAP'a sağlanacak olan yeterli miktardaki doğalgaz arzıdır. Bu sebepten dolayı TANAP'a doğalgaz verebilecek olan ülkeler projeye olumlu katkı sağlayacaklardır. Bundan dolayı İran TANAP'a doğalgaz sağlayarak projenin gelişimini olumlu yönden katkı sağlayabilir. İran Petrol Bakan Yardımcısı Ali Majedi'nin Fransa, İngiltere ve Almanya'ya boru hattı ile veya sıvılaştırılmış olarak doğalgaz temin etmeye hazır olduklarını açıklaması ve doğalgazı Türkiye'den geçmesi planlanan TANAP üzerinden taşımanın en uygun maliyetli seçenek olduğunu ifade etmesi İran'ın TANAP projesine olumlu baktığını göstermektedir. Majedi Avrupa'ya enerji kaynaklarını taşımak için taşımak için Ermenistan, Gürcistan ve Karadeniz üzerinden geçecek bir boru hattının da yapılabileceğini ifade etmesi ile İran'ın uygulanabilecek alternatifleri olduğunu da göstermek istemektedir. Avrupa ile yapılacak doğalgaz anlaşmalarının hem Avrupa hem de İran için kazançlı olacağını ifade eden İran Hükümet yetkilileri, Avrupa'ya gaz sevkiyatında kullanabilecekleri güzergâhlara sıcak bakmaktadır. Hayata geçirilmesi uzun yıllar alan, masraflı ve riskli olan yeni bir boru hattı inşa etmek yerine İran TANAP ile Avrupa'ya doğalgaz satması daha makul görmektedir ve İranlı yetkililer bu yönde açıklamalar yapmaktadırlar. Bu da TANAP'ın geleceği adına gaz arzında önemli bir katkı sağlayacaktır.²⁵⁰

İran İletişim ve Bilgi Teknolojileri Bakanı Mahmoud Vaezi SOCAR'ın Başkanı Rovnag Abdullayev ile yaptığı görüşmede Avrupa'ya gaz ve petrol ihracatında iki devletin birlikte işbirlikleri yapması gerektiğini ifade etmiştir. Görüşme sonunda İran'ın TANAP ile Avrupa'ya gaz ihracatına hazır olduğu ifade edilmiştir. Azerbaycan Nahçıvan ile bağlantısı olmamasından dolayı İran'la yapılan değiş-tokuş anlaşması ile Nahçıvan'ın enerji ihtiyacını karşılamaktadır. Enerji alanında Azerbaycan ile ortak menfaatleri olan İran TANAP'a sağlayacağı doğalgaz ile projenin gerçekleşmesine önemli katkı sağlayabilir.²⁵¹ Bu iyimser bakış açısının yanı sıra İran'ın TANAP ile Avrupa'ya doğalgaz satışını imkânsız gören görüşlerde mevcut. Özellikle ABD-İran arasındaki çatışmalar ve enerji alanında batıya karşı

²⁵⁰ "İran'dan Avrupa'ya gaz teklifi", Al Jazeera Turk, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/irandan-avrupaya-gaz-teklifi>, 7 Mayıs 2014.

²⁵¹ "Iran to consider possibility of transporting gas through TANAP", Cihan News Agency, <http://en.cihan.com.tr/news/Iran-to-consider-possibility-of-transporting-gas-through-TANAP> 6131-CHMTUxNjEzMS8z, 7 Ağustos 2014.

kurulan Rusya-İran müttefikliği İran'ın Avrupa'nın enerji kaynaklarını çeşitlendirmesine katkı sağlayacağı konusunda soru işaretleri oluşturmaktadır.²⁵²

Sonuç olarak İran TANAP projesine hem olumlu hem de olumsuz etkileri olabilecek önemli bir aktördür ve İran'ın yapacağı hamleler projenin gelişmesinde etkili olacaktır. TANAP'a sağlayabileceği doğalgaz ile oluşacak olumlu etkisi ve kurmayı planladığı alternatif boru hatları ile olacak olumsuz etkilerinin ikisi de ihtimal dâhilindedir. Ancak İran'ın batı dünyası tarafından önemli bir tehdit olarak algılanması TANAP'ın gelişimini olumsuz yönden etkileyecek hamlelerinin başarıya ulaşmasına engel olma ihtimali yüksektir.

²⁵² “Azerbaijan key factor in EU energy diversification: Reality or Ambitions“, Panorama Armenian News, <http://www.panorama.am/en/politics/2014/04/17/eu-azerbaijan/>, 17 Nisan 2014.

3. TANAP'a Irak'ın Etkisi

TANAP'ın doğalgaz arzına katkı sağlayabilecek önemli ülkelerin başında Irak gelmektedir. Azerbaycan'ın 0,9 trilyon metre küplük ispatlanmış doğalgaz rezervlerinin yanında Irak 3,6 trilyon metre küplük ispatlanmış doğalgaz rezervi ile projeye hayati derecede önemli katkıları olabilecek bir ülkedir. Ancak Irak'ın projeye yapacağı katkı uzun planda düşünülmelidir. Çünkü 1989'de yıllık 6,5 milyar metreküp doğalgaz üretebilen Irak 2013 yılında sadece 0,6 milyar metreküp doğalgaz üretebilmiştir. 2013 yılı itibari ile 16,2 milyar metreküp doğalgaz üretmiş olan Azerbaycan için Irak doğalgazı günümüzde önemsiz gibi görülebilir. Ancak 2026 yılı itibari ile yıllık 31 milyar metre küp doğalgaz taşıma kapasitesine ulaşacak olan TANAP için Irak doğalgazı önemli bir alternatif olabilir. İran ve Rusya'ya bağımlılığını azaltmak isteyen Azerbaycan, Hazar'ın tanımındaki belirsizlikten dolayı Orta Asya devletlerinden de TANAP'a doğalgaz bulmakta zorluk yaşayabilir. Bu sebepten dolayı Irak'ın doğalgaz kaynaklarının üretiminde ve TANAP'a aktarılmasında Türkiye-Azerbaycan ve Irak ortaklığında gerçekleştirilecek projeler önem taşımaktadır. Ancak bu projeler geliştirilirken Irak'ta var olan kargaşa ortamı ve parçalı yönetimden dolayı oluşabilecek aksaklıkları aşmak adına projeye uluslararası şirketler vasıtasıyla sözü geçen devletlerinde katılması önemlidir.²⁵³

Kuzey Irak'tan TANAP'a doğalgaz tedarikini etkileyen önemli olayların başında IŞİD'in sahneye çıkışı olmuştur. IŞİD projeye hem olumlu hem de olumsuz yönden etkiye bulunabilir. Olumlu katkısı merkezi yönetimden bağımsız hareket etmek isteyen Kuzey Irak Yönetimine daha çok özerklik elde etmesi adına ortam hazırlayabilir. Olumsuz etkisi ise bölgede huzursuzluğu arttırarak doğalgaz kaynaklarının üretilmesi için yapılacak yatırımları bölgeden kaçırabilir.²⁵⁴ IŞİD'in bölgede üstleneceği rol TANAP'ın da gelişimde önemli derecede etken olacaktır.

Türkiye 2013 Kasım ayında Kuzey Irak yönetimi ile doğalgaz alımı anlaşması imzalamıştır. Anlaşma 2017 yılında itibaren yıllık 4 milyar metreküp, 2020'den sonra 10 milyar metreküp ve sonraki yıllar adına 20 milyar metre küp doğalgazın satışını öngörmektedir. Güney Gaz Koridorunun hayata geçişi adına Kuzey Irak'tan ithal edilecek doğalgaz önem arz etmektedir. Merkezi Irak yönetiminden bağımsız bir şekilde hareket

²⁵³ BP Statistical Review of World Energy 2014, (Çevirmici) <http://www.bp.com/en/global/corporate/about-bp/energy-economics/statistical-review-of-world-energy.html>

²⁵⁴ Simone Tagliapietra, "The EU-Turkey Energy Relations After the 2014 Ukraina Crisis, Enhancing the Partnership in a Rapidly Changing Enviroment", <http://www.feem.it/userfiles/attach/201499948154NDL2014-075.pdf>, s. 8.

edebilmek isteyen Kuzey Irak yönetimi için ihracatı gerçekleştirilecek doğalgazın yönetimin ekonomik bağımsızlığını elde edebilmesi büyük önem taşımaktadır.²⁵⁵

Sonuç olarak Irak doğalgazının geleceği belirsizliğin korumaktadır. Ancak Irak doğalgazının TANAP ile ihracatının gerçekleştirilmesi durumunda hem TANAP'ın gaz tedarikine önemli katkı sağlayacak hem de Kuzey Irak yönetiminin ekonomik bağımsızlığını elde etmesine önemli bir kaynak olacaktır.

²⁵⁵ Simone Tagliapietra, “The EU-Turkey Energy Relations After the 2014 Ukraina Crisis, Enhancing the Partnership in a Rapidly Changing Enviroment”, <http://www.feem.it/userfiles/attach/201499948154NDL2014-075.pdf>, s. 14.

4. TANAP'a D. Akdeniz Etkisi

TANAP'ın hayatiyeti için önemli etkisi olabilecek bölgelerden biride D. Akdeniz'dir. 530 milyar metre küplük doğalgaz rezervi olduğu iddia edilen İsrail'in Hayfa şehrine 130 km uzaklıkta olan Leviathan sahasının ortakları Noble Energy (%39,66), Delek Drilling (%22.67), Ratio Oil Exploration (%15) ve Avner Oil and Gas (%22.67) şirketleridir. Leviathan çıkarılacak doğalgazın alımı için birçok teklif yapılmıştır. Ancak İsrailli finans gazetesi Globes'a göre en önemli teklif Hollandalı Vitol, Yunanlı birlik ve Azerbaycan'ın petrol şirketi SOCAR'ın öncülük ettiği gruptur. Ayrıca Leviathan sahası üretici şirketler çıkarılacak gazın uluslararası pazara ulaştırılmasında LNG yerine daha ucuz olan boru hattı ile taşınmasını hedeflemektedirler.²⁵⁶ Enerji kaynaklarında elde ettikleri gelirleri ülkenin enerjiye olan bağımlılığı azaltacak projelere yatırma hedefi olan Azerbaycan için Leviathan sahasındaki gazın satın alınması ve TANAP ile taşınmasına talip olmak oldukça makul bir projedir. Bu proje sayesinde Azerbaycan hem enerji alanında yaptığı yatırımları arttırarak gücünü arttırmış olacak hem de TANAP vasıtasıyla Avrupa pazarına satmak istediği doğalgazı tedarik etmiş olacaktır.

Türkiye'den Zorlu Holding'in Leviathan sahasından çıkarılacak doğalgazın Türkiye'ye getirmek için yıllık 10 milyar metreküp kapasiteli, 2,5 milyar dolara mal edilecek olan boru hattı projesi üzerinde çalışmaları vardır. Zorlu Holding'den sonra Turcas Petrol ve Sabancı grubu ile Alman dev E.ON'un ortak olduğu Enerjisa, Leviathan sahasında çıkarılacak doğalgazın satın alınmasına görüşmeler yapmaktadırlar. Zorlu Holdingin projesine göre denizin altından Ceyhan'a ulaştırılacak boru hattı ile Türkiye'ye yıllık 8 milyar metre küplük doğalgaz satışının gerçekleştirilmesi hedeflenmektedir.²⁵⁷ Ayrıca 2019 yılında Türkiye'ye ulaştırılması planlanan gazın Türkiye üzerinden TANAP vasıtasıyla Avrupa'ya satılması da öngörülmektedir.²⁵⁸

Leviathan sahasında üretilecek doğalgazın TANAP'ın gelişimine hem olumlu hem de olumsuz etkileri olabilecektir. Olumsuz etkisi TANAP'ın en önemli alıcılarından olan Türkiye'nin Azerbaycan'ı devre dışı bırakacak projelere destekleme ihtimalidir. Şu anda TANAP'tan gaz alımı anlaşması yapan tek ülke Türkiye'dir. İsrail, İran ve Rusya gibi devletle yapacağı alım anlaşmaları ile Azerbaycan'dan TANAP ile çok da ucuz olmayacak olan

²⁵⁶ "Partners in Israel's Leviathan field bid to sell gas to Cyprus", Reuters, (Çevrimiçi), <http://www.reuters.com/article/2014/04/17/israel-cyprus-natgas-idUSL6N0N90U620140417>, 17 Nisan 2014.

²⁵⁷ "İsrail gazını denizin altından Ceyhan'a getirecek", Dünya Gazetesi, (Çevrimiçi), <http://www.dunya.com/israil-gazini-denizin-altindan-ceyhana-getirecek-228612h.htm>, 22 Mayıs 2014.

²⁵⁸ "İsrail gazında Sabancı sürprizi" Milliyet Gazetesi, (Çevrimiçi), <http://www.milliyet.com.tr/israil-gazinda-sabanci-surprizi/ekonomi/detay/1872232/default.htm>, 25 Nisan 2014

alacağın gazın önemi azalabilir. Ama bu ihtimal düşük olarak gözükmemektedir. Çünkü Türkiye ilişkilerine “bir millet iki devlet” çerçevesinde baktığı Azerbaycan ile enerji projelerine ortak olmaya daha sıcak bakmaktadır. Ayrıca Filistin meselesinde dolayı İsrail ile ortak iş yapıyor görüntüsü vermekten kaçınacaktır. Özellikle İsrail ile yapacağı anlaşmalardan dolayı Azerbaycan’ı devre dışı bırakmaya kalkması durumunda birbirlerini kardeş millet olarak gören Türkiye halkına hükümetlerin bu durumu açıklayabilmesi imkânsızdır. Bu sebeplerden bu proje gerçekleşse bile Türkiye’nin en yakın müttefiki olan Azerbaycan ile olan enerji anlaşmalarını etkilemeyecektir. Olumlu etkisi ise TANAP ile Avrupa’ya taşınacak doğalgaz için kaynak teşkil edecektir. Bu da TANAP’ın geleceği adına çok önemlidir.

5. TANAP’a Türkmenistan’ın Etkisi

Türkmenistan kanıtlanmış doğalgaz rezervleri açısından bölgenin ve dünyanın en önemli ülkelerindendir. İran 33,8 trilyon metreküp kanıtlanmış doğalgaz rezervi ile dünyadaki toplam doğalgaz rezervinin %18,2’sine, Rusya 31,3 trilyon metreküp ile %16,8’sine, Katar 24,7 trilyon metreküp ile %13,3’sine sahiptir. Türkmenistan da bu üç ülkeden sonra 17,5 trilyon metreküp doğal gaz rezervi ile kanıtlanmış doğalgaz rezervlerinin %9,4’üne sahip olarak dünyada 4. sırada yer almaktadır.²⁵⁹

Tablo 9: Doğalgaz Rezervlerine Göre Ülkeler ve Dünyadaki Payları

Ülke	Toplam Rezervi (trilyon metreküp)	Oranı (%)
İran	33,8	18,2
Rusya	31,3	16,8
Katar	24,7	13,3
Türkmenistan	17,5	%9,4

Kaynak: BP-Statistical_Review_of_world_energy_2014_workbook’dan yararlanılarak hazırlanmıştır.

Türkmenistan sahip olduğu doğalgaz kaynaklarından aktif olarak yararlanan bir ülkedir. Ancak dünya doğalgaz rezervleri açısından 4. sırada olan ülke üretim açısından daha gerilerdedir. Türkmenistan’daki doğalgaz üretimi yıllara göre dalgalı bir seyir izlemiştir. 1989 yılında 81,4 milyar metreküp üretim yapan ülkede daha sonraki yıllarda üretim oldukça düşmüş, 1998 yılında 12 milyar metreküpe kadar gerilemiş ama daha sonraki yıllarda hızlı bir artış gerçekleşerek 2013 yılı itibari ile 62,3 milyar metreküp doğalgaz üretimi gerçekleştirilmiştir.²⁶⁰

TANAP projesi gaz tedariki için en uygun olan ülke Türkmenistan’dır. Kalkınması için enerji kaynaklarının uluslararası pazarlara ulaştırmasının önemli olduğu ülkede TANAP çok önemli bir alternatiftir. Rusya ve Çin ile önemli enerji anlaşmaları yapmış olan Türkmenistan’ın pazarını çeşitlendirmesi adına Avrupa hayati bir pazardır. Açık denizlere sınırı olmayan Türkmenistan için TANAP önemli bir pazarlama kanalıdır. Türkmen gazının TANAP’A bağlanması için Hazar’ın altından döşenmesi gereken boru hattının maliyetinin karşılanmasına Türkiye gibi enerji bağlantı noktası olmak isteyen Azerbaycan taliptir. Türkiye Cumhuriyeti 11. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül Türkmenistan Cumhurbaşkanı Kurbankulu

²⁵⁹ BP Statistical Review of World Energy 2014, (Çevrimiçi) <http://www.bp.com/en/global/corporate/about-bp/energy-economics/statistical-review-of-world-energy.html>

²⁶⁰ A.g.e.

Berdimuhamedov ile yaptığı basın açıklamasında bu projelerin bölgesel işbirliklerini arttıracığını belirtmiş ve Türkmen gazının TANAP ile Avrupa'ya taşımaya kararlı olduklarını ifade etmiştir.²⁶¹ Enerji bakanı Taner Yıldız da yaptığı açıklamalarda TANAP'a Türkmen gazının katılabileceğini bununla ilgili müzakerelerin yapıldığını ifade etmiştir.²⁶²

Türkmen gazının TANAP ile taşınmasına engel olan bir takım sebeplerde vardır. Bunların başında Rusya'nın Hazar'ın tanımındaki belirsizliğin sürdüğü bir dönemde Hazar'ın altından geçecek bir boru hattına göstereceği tepkidir. Ayrıca Türkmen gazı üzerindeki Rus etkisinin azalacağından dolayı Rusya yine bu projeye sıcak bakmayacaktır. Bununla birlikte Türkmenistan'ın Çin ile yaptığı yıllık 65 milyar metreküplük doğalgaz satış anlaşması Avrupa için önem taşıyabilecek büyük miktarda doğalgaz satışına engel olacaktır. Son olarak da Türkmenistan-Afganistan ve Hindistan arasında kurulması planlanan boru hattı da TANAP'a olan ilgiyi azaltabilir.²⁶³

TANAP'ın geleceği için önemli olan doğalgaz tedarikini aşmak için Türkmen gazı çok önemlidir. Türkmen gazının TANAP'a taşınması için engel olan sebepler stratejik çalışmalar ile aşılabilecek engellerdir. Öncelikle Türkmenistan enerji kaynaklarının uluslararası pazarlara ulaştırılması için bağımlı olduğu Rusya'ya bağımlılığını azaltmak için belli oranda düşük kazançlı projelere bile sıcak bakması gerekecektir. Hazar'ın belirsizliği konusunda Rusya'nın tepkisini aşabilmek adına öncelikle Türkmenistan ve Azerbaycan kendi aralarındaki anlaşmazlıkları aşabildikleri takdirde, uluslararası şirketleri projeye dâhil ederek batı devletlerinin desteklerini alabilirler. Afganistan ve Hindistan gibi bir bölgeye doğalgaz satmak yerine daha istikrarlı olan ve enerji kaynakları bakımından Rusya'ya olan bağımlılığını azaltmak isteyen Avrupa'ya satmak daha karlı ve istikrarlı bir proje olabilir. Son olarak da Çin'e satması gereken miktarın sonrasında yıllık üretim rakamlarından dolayı satacak gazı olmayacağı iddialarıdır. Ancak unutulmamalıdır ki Türkmenistan sahip olduğu doğalgaz kaynaklarının üretimini tam kapasite olarak gerçekleştirememektedir. Rezervler açısından dünyada 4. sırada yer almasına rağmen üretimde aynı sıralara da değildir. Türkmenistan günümüzde 1989 yılında elde ettiği üretim rakamlarından daha az miktarda üretim gerçekleştirmektedir. Bunun en önemli sebebi yatırımlarda olan eksikliklerdir. Enerji

²⁶¹ “Turkey, Turkmenistan beef up energy cooperation”, Global Post, (Çevrimiçi) <http://www.globalpost.com/dispatch/news/xinhua-news-agency/140603/turkey-turkmenistan-beef-energy-cooperation-0>, 3 Haziran 2014.

²⁶² “Türkmen gazı TANAP'a bağlanıyor”, Sabah Gazetesi, (Çevrimiçi), <http://www.sabah.com.tr/Ekonomi/2014/05/29/turkmen-gazi-tanapa-baglaniyor>, 29 Mayıs 2014.

²⁶³ “Azerbaijan key factor in EU energy diversification: Reality or Ambitions”, Panaroma, (Çevrimiçi) <http://www.panorama.am/en/politics/2014/04/17/eu-azerbaijan/>, 17 Nisan 2014

ihracatından elde ettiği geliri ülkenin ekonomisinin istikrarını sağlamak için yatırımlara dönüşmek isteyen Azerbaycan için Türkmenistan çok önemli bir ortak olabilir. Keşfedilen doğalgaz yataklarının üretime geçebilmesi için gereken maliyet Azerbaycan tarafından karşılanabilir böylece hem Türkmenistan'ın üretiminde artış sağlanır, hem Azerbaycan elde ettiği gelirleri ülkenin menfaatine uygun yatırımlara harcamış olur hem de TANAP'ın doğalgaz ihtiyacı karşılanmış olur. TANAP sürdürülebilirliği adına en hayati öneme sahip olan ülke Türkmenistan'dır. Türkmenistan ile gerçekleşecek projeler TANAP'ın geleceğine yön verecektir.

6. TANAP’a Avrupa’nın Enerji Güvenliği Politikalarının Etkisi

Avrupa Birliğinin oluşum sürecinde tetikleyici ana etken olan enerji birlikteliği günümüzde de Avrupa Birliğinin geleceğinin şekillenmesinde önemli bir rol üstlenmektedir. Enerji kaynakları bakımından fakir olan Avrupa Birliği gelişimini istikrarlı bir şekilde sürdürebilmesi adına enerji politikalarında yapılanmalara gitmiş ve çözüm adına yeni yol haritaları çıkarılmıştır. TANAP projesi Avrupa’nın yeni yol haritasındaki önemli projelerin başında gelmektedir. Bu bölümde Avrupa’nın doğalgaz ihtiyacının ve enerji güvenliğinin sağlama girişimlerinin TANAP’ın gelişimine olacak etkileri araştırılmıştır.

BP’nin 2014 yılı enerji raporuna²⁶⁴ göre Avrupa Birliği 2013 yılında 438,1 milyar metreküp doğalgaz tüketimi ile 3347,6 milyar metreküp olan dünyadaki toplam doğalgaz tüketiminin %13,08’ini gerçekleştirmiştir. Ancak Avrupa Birliği 146,8 milyar metreküp doğalgaz üretimi gerçekleştirerek, 3369,9 milyar metreküp olan dünyadaki toplam doğalgaz üretiminin sadece %4,35’ini gerçekleştirmiştir. Ayrıca Avrupa Birliği 1,6 trilyon metreküp doğalgaz rezervi ile 185,7 trilyon metreküp olan dünyadaki kanıtlanmış doğalgaz rezervlerinin sadece %0,86’sına sahiptir. Bununla beraber 2013 yılında 438,1 milyar metreküp doğalgaz tüketimi gerçekleştiren Avrupa Birliği bunun sadece 146,8 milyar metreküp kısmını kendi kaynaklarından karşılamıştır. Doğalgaz ihtiyacının %66,49’luk kısmını ithal etmekte olan Avrupa Birliği yıllık ortalama 146,8 milyar metreküp tüketimi ile 1,6 trilyon metreküp olan doğalgaz rezervini yeni rezervler keşfedilmemesi durumunda yaklaşık 11 yıl sonra tüketmesi beklenmektedir.

Avrupa Birliğinin doğalgazda enerji güvenliğinin sağlanması adına birkaç tane ana hedefi vardır. Bunların başında kesintisiz ve uygun fiyatlar ile doğalgaz kaynaklarına ulaşım, kaynak çeşitliliğine giderek az sayıdaki ülkeye bağımlılıktan kurtulma ve bağımlılıktan dolayı kaynak sahiplerinin ülkelerin istikrarlarını etkilemelerine engel olmak gelmektedir.

Doğal gaz tüketiminin önemli bir oranını ithalat ile karşılayan Avrupa Birliği 16 Temmuz 2009 tarihinde iç pazarındaki enerji tedarikinin güvenliğini sağlamak adına yeni düzenlemelere gitmiş, 2 Aralık 2010 tarihinde ise gerçekleştirilen düzenlemeler yürürlüğe girmiştir. Avrupa Birliğinin enerji güvenliğini sağlanmasında en önemli çalışmaları yasal düzenlemelerin gerçekleştirilmesi ve Rusya’ya olan bağımlılığın azaltılmasına yönelik politikaların geliştirilmesi gelmektedir.

²⁶⁴ European Commission,
http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Energy_production_and_imports#Imports

Rusya enerji kaynaklarını dış politikada aktif bir silah olarak kullanarak bölge ülkelerini tehdit etmektedir. Geçmişte bu durumun birçok örneği yaşanmıştır. Rusya Beyaz Rusya'ya 2006 yılında 46 dolara ihraç ettiği gazı 260 dolara çıkararak, Litvanya'ya 2006 yılında 145 dolara ihraç ettiği gazı 220 dolara çıkararak bu ülkelerin ekonomilerine önemli darbeler gerçekleştirmiştir. Ayrıca Ukrayna'nın ve Gürcistan'ın batı yanlısı politikalar izlemesi nedeniyle bu ülkelerde enerji kaynaklarında kesilmeler yaşanmıştır. Ukrayna 2011 yılında Rusya'dan ithal ettiği 45 milyar metreküp doğalgazı azaltarak 2013 yılında 28 milyar metreküpe düşürmesi ve 2020 yılı itibari ile tamamen sıfırlama politikası izlemekteydi.²⁶⁵ Ancak Rusya enerji politikaları adına önemli bir yer tutan Ukrayna'ya kendi ekseninde çıkmaya kalkışması sebebi 2014 yılında askeri müdahale etmekten dahi çekinmemiştir. Rusya'nın Ukrayna hamlesi üzerine Avrupa 10 Mart 2014'de Rusya ile yapacağı Güney Akımın yasal statüsü ile ilgili görüşmeyi ertelemiştir.²⁶⁶ Mavi Akım ile Rusya'dan yıllık 63 milyar metreküp doğalgaz ithal etmeyi planlayan Avrupa, güvenilir bir müttefik olarak görmediği Rusya'ya karşı alternatifler arayışına girmiştir. Özellikle Doğu Avrupa ülkelerinin bazılarının %100'e yakın oranlarda doğalgaz ithalatında Rusya'ya bağımlılığı düşünüldüğünde, bölgede istikrarın sağlanmasında Rusya'ya olan enerji bağımlılığın azaltılması etkili olacaktır.²⁶⁷

Avrupa Birliği enerji güvenliğini sağlayabilmek için, özellikle Rusya'ya olan bağımlılığını azaltmak adına yeni politikalar geliştirmeyi amaçlamaktadır. Rusya'nın Avrupa'nın doğalgaz ithalatındaki payı 2002 yılında %45,2 iken 2010 yılında %29,5'e düşürülmüş, ancak bu oran yeniden artış göstererek 2012 yılında %32'ye çıkmıştır. Avrupa'nın enerji güvenliğini sağlamak adına en önemli gelişme 12 Eylül 2011 tarihinde Avrupa Birliğinin Azerbaycan ve Türkmenistan ile birlikte imzaladığı Hazar Geçişli Boru Hattı projesine destek anlaşmasıdır. Bu anlaşma Avrupa Birliğinin bir alt yapı projesine yapmayı vaat ettiği ilk destek anlaşmasıdır ve Güney Gaz Koridorunun gerçekleştirilmesi için en önemli adımlardandır.²⁶⁸ Avrupa Komisyonu'nun enerjiden sorumlu üyesi Günther Oettinger Hazar Geçişli Boru Hattı projelerinin Avrupa'ya yeni doğalgaz kaynaklarının ulaştırılmasında rol alacak Koridoru projesinin temelini oluşturduğunu ve en kısa sürede bunun gerçekleştirilmesini planladıklarını ifade etmiştir. Güney Gaz Koridoru ile Hazar ve

²⁶⁵ NATO Resmi Sitesi, <http://www.nato.int/docu/review/2014/NATO-Energy-security-running-on-empty/Ukraine-energy-independence-gas-dependence-on-Russia/TR/index.htm>

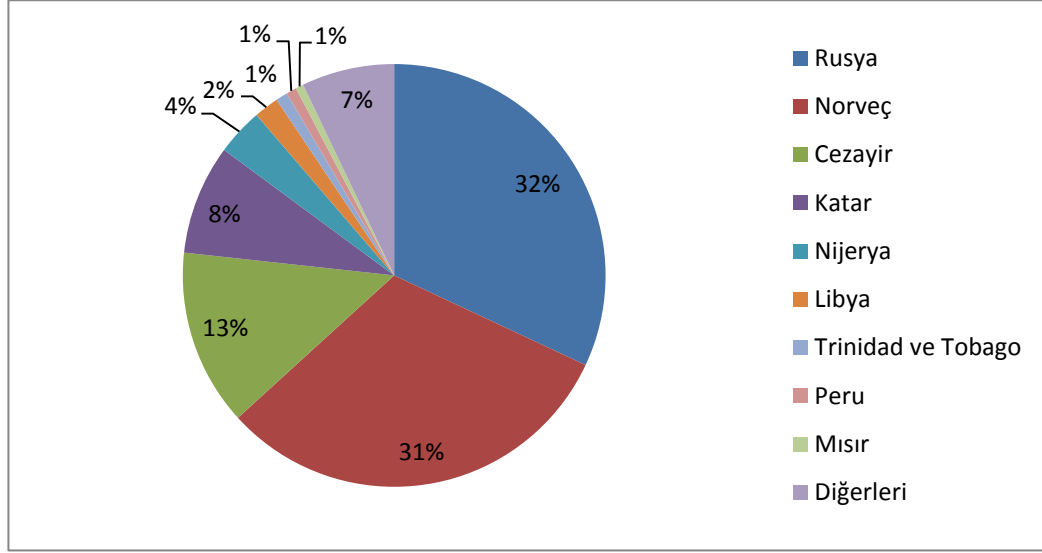
²⁶⁶ Simone Tagliapietra, "The EU-Turkey Energy Relations After the 2014 Ukraina Crisis, Enhancing the Partnership in a Rapidly Changing Environment", <http://www.feem.it/userfiles/attach/201499948154NDL2014-075.pdf>, s. 11.

²⁶⁷ Ayhan, **a.g.m.**, s. 161.

²⁶⁸ European Union, http://europa.eu/index_en.htm

Orta Doğu doğalgaz kaynaklarının doğrudan Avrupa'ya ulaştırılmasını, Avrupa'nın doğalgaz kaynaklarının ve güzergâhlarının çeşitlendirilmesini amaçlanmakta ayrıca az sayıdaki tedarikçi ülkeye olan bağımlılığı azaltarak muhtemel gaz kesintilerine karşı önlem alınması hedeflenmektedir.

Grafik 13: Avrupa Devletlerinin 2012 Yılı Doğalgaz İthalatı Gerçekleştirdiği Ülkeler ve Oranları

Kaynak: Eurostat'dan Alınan Verilerden Hazırlanmıştır.

TANAP projesi Avrupa'nın enerji güvenliğinin sağlanmasında çok önemli bir projedir. *Güney Gaz* Koridorunun temelini oluşturacak olan TANAP projesi Avrupa'nın doğalgaz kaynaklarının çeşitlenmesine önemli katkı sağlanacaktır. Yukarıdaki grafik 13'de görüldüğü gibi Avrupa'nın doğalgaz ithalatının %63'ünü iki ülkeden (Rusya-Norveç) gerçekleştirmektedir. Özellikle %32'sini Rusya'nın gerçekleştirmesi Avrupa'nın enerji güvenliği için önemli bir tehdittir. TANAP projesinin gerçekleşmesiyle birlikte Güney Akıma alternatif olan Güney Gaz Koridoru hayata geçişi hızlandırılacaktır. Ayrıca bu proje ile Azerbaycan gazının yanında Türkmenistan, Irak, İran ve Doğu Akdeniz doğal gazının da taşınması için çalışmalar yapılmaktadır. Böylece Avrupa'nın doğalgaz ithalatında az sayıdaki ülkeye bağımlılığın azaltılması adına tedarikçi ülkelerin sayısı arttırılmış olacaktır.

TANAP ile taşınacak olan doğalgaz ilk aşamada 16 milyar metreküp iken bu rakam 2026 yılında 31 milyar metreküp çıkarılması planlanmaktadır. TANAP Avrupa'nın doğalgaz ithalatının yaklaşık %5'ini karşılayabilecek kapasiteye sahiptir. Bu oran Avrupa'nın doğalgaz tedarikinin çeşitlenmesi adına önemli bir orandır. TANAP'a alternatif olan ve yıllık 63 milyar metreküp doğalgaz taşıma kapasitesi olması planlanan Güney Akım Projesi hayata geçmesi

durumunda Avrupa'nın Rusya'ya olan bağımlılığı bir kat daha da artmış olacak ve enerji güvenliğinin sağlanmasında önemli problemlerle karşılaşacaktır. Avrupa'nın TANAP ile bölge ülkelerinden doğalgazı doğrudan alma imkânı varken Güney Akımın hayata geçmesiyle birlikte Rusya üzerinden almak durumunda kalacaktır. Avrupa bu durumda Rusya'ya olan bağımlılığı artmış olacak ayrıca kaynak sahibi ülkelere almak yerine Rusya'dan aldığı için daha pahalı olarak ithalat gerçekleştirecektir.

Rusya kendi politikalarına ters olan enerji projelerinin hayata geçmemesi adına kaynak ülkelerde satın alımlara giderek, ülkelerin kendi ekseninden çıkmalarına ve yeni güzergâhların oluşmasına engel olmaktadır. Rusya Nabucco'nun gerçekleştirilmesine engel olmak için projenin gerçekleşme aşamasında tedarikçi ülke olan Türkmenistan ve Kazakistan ile doğal gaz alımı konusunda yeni işbirlikleri gerçekleştirmiştir. Türkmenistan'dan ithal ettiği gazı 90 milyar metreküpe çıkarmış ve Kazakistan'dan geçecek yeni boru hatları inşa edilmesini kararlaştırılmıştır. Rusya'nın bu hamleleri sonucunda gaz tedariki sağlayacak ülkelerin projeden uzaklaşmasıyla Nabucco projesinin uygulanabilirliği zorlaşmış ve gündemden kalkmıştır.²⁶⁹ Enerji alanında etkin bir aktör olan Rusya'nın enerji politikalarının farkında olan Avrupa Birliği kendi enerji güvenliğinin sağlanması adına Rusya'ya alternatif projelere özellikle TANAP'ın gerçekleşmesine önemli destek sağlaması beklenmektedir.

Rusya'nın enerji politikalarının yanında teknik problemler sebebiyle de Avrupa'nın enerji güvenliğinin sağlanmasında yetersiz olacağı beklenmektedir. Bu sebeplerin başında Batı Sibirya ve Yamal sahalarındaki üretimin düşmesi, yeni sahaların araştırılması adına yatırımların yetersizliği ve Rusya iç piyasasındaki doğalgaz tüketiminin eski beklentilerin çok üstüne çıkarak 2030 yılı itibari ile 654 milyar metre küpe çıkacak olacak öngörüsüdür.²⁷⁰ Bu sebeplerden dolayı da Rusya Avrupa'nın enerji güvenliğinin sağlanmasında yeterli bir ortak olmayabilir.

Sonuç olarak TANAP projesi Avrupa'nın enerji güvenliğinin sağlanmasında Güney Gaz Koridorunun önemli aşamalarının başında gelmektedir. TANAP'ın hayata geçmesiyle birlikte Avrupa muhtemel tedarikçi ülkeler olacak olan Azerbaycan, Türkmenistan, İsrail, İran ve diğer ülkeler ile gaz ithalatını çeşitlendirecektir. Ayrıca az sayıda ithalat gerçekleştirilen ülkelerin muhtemel gaz kesintilerine karşı alternatifler oluşturulmuş olacak ve doğrudan kaynak ülkelere, daha ucuz fiyattan alımlar gerçekleştirilecektir. Avrupa Birliği enerji

²⁶⁹ Ayhan, **a.g.m.**, s. 170.

²⁷⁰ **A.g.m.**, s. 162.

güvenliğini sağlamak için yukarıda sayılan katkılarından dolayı TANAP projesinin gerçekleşmesini desteklemektedir.

7. TANAP'a Güney Akım Projesinin Etkileri

Güney Akım projesi Avrupa'nın enerji tedarik güzergâhını çeşitlendirmeyi vaat eden ancak Avrupa'nın Rusya'ya olan doğalgaz bağımlılığını artıracak olan bir projedir. Yıllık 63 milyar metreküp doğalgaz taşıma kapasitesine sahip olması hedeflenen boru hattının 900 km'si denizin altından olmak üzere 2,446 km olması planlanmaktadır. Projenin en büyük eksiği taşınması hedeflenen 63 milyar metreküp doğalgazın makul kaynaklarının henüz açıklanmamış olmasıdır. Rusya 2008 yılı ile 2010 yılları arasında Bulgaristan, Sırbistan, Macaristan, Yunanistan, Slovenya, Hırvatistan ve Avusturya Devletleri ile hükümetler arası anlaşmalar imzalayarak projenin hayata geçmesi için önemli adımlar atmıştır.²⁷¹

Harita 5: Güney Akım Güzergâhı

Kaynak: Gazprom Resmi Sitesi

2012 yılının aralık ayında inşasına başlanan Güney Akım'dan 2015 yılının sonlarına doğru ilk gaz akışının gerçekleştirilmesi planlanmaktadır. Avrupa'nın doğalgaz ihtiyacının %32'sini karşılayan Rusya Güney Akım projesi ile doğalgazı doğrudan Avrupa'ya ulaştırarak, Avrupa'nın doğalgazda kendisine olan bağımlılığını arttırmayı hedeflemektedir.

2030 yılına kadar yaklaşık olarak yıllık 140 milyar metreküp ek doğalgaza ihtiyacı olacağı tahmin edilen Avrupa için Güney Akım projesi önemli bir kaynak olabilir. Ancak Avrupa Birliği'nin enerji güvenliğini sağlamak adına önceliklerinin başında az sayıdaki tedarikçi ülkelere olan bağımlılıkların azaltılması gelmektedir. 2013 yılı itibari ile doğalgazda

²⁷¹ South Stream Resmi Sitesi, <http://www.south-stream.info/en/>

%32 oranında Rusya'ya bağımlı olan Avrupa'nın Rusya'dan 63 milyar metreküplük ek doğalgaz alımı ile bağımlılığı yaklaşık %12 artarak %44'lere ulaşacaktır. Yakın zamanda Rusya'nın enerji ihracatında bulunduğu ülkelere yönelik takip ettiği politikalar analiz edildiğinde böylesine bir bağımlılığın Avrupa Birliğinin geleceğini tehdit edeceği çok açıktır. Özellikle 2014 yılında Ukrayna'da yaşananlar Avrupa'yı enerji güvenliği adına acil önlemler almaya itmektedir. Güney Akım projesi Avrupa'nın enerji güvenliğinde güzergâh çeşitliliğini sağlayacağını vaat etmiş olsa bile, bölgede güzergâhta güvenliği tehdit edebilecek tek ülke Rusya'nın kendisidir. Bu sebepten dolayı Rusya'nın kontrolünde olan herhangi bir yeni güzergâh Avrupa'nın enerji güvenliğine katkı sağlamayacaktır.

TANAP projesinin Güney Akıma göre bir diğer önemli avantajı TANAP ile Avrupa doğalgaz yataklarına sahip olan ülkelerden doğrudan ihracat imkânı da bulabilecektir. Rusya Avrupa'ya sattığı doğalgazın önemli bir kısmını bölge ülkelerinde tedarik etmektedir. Böylece Avrupa Rusya'dan pahalı olarak doğalgaz alımı gerçekleştirmektedir. Ancak TANAP faaliyete geçmesiyle birlikte Avrupa Devletleri bölge ülkelerinden daha uygun fiyatlardan alma ihtimali vardır. Rusya'nın cezalandırma isteği ülkelere karşı uyguladığı fiyatlandırma politikaları dikkate alındığında, TANAP projesi ekonomik olarak da uzun dönemde Avrupa için daha cazip olacaktır.

Güney Akım projesi TANAP'ın gerçekleşmesi adına en önemli tehdit olarak algılanmaktadır. Ancak TANAP projesi Avrupa Birliğine enerji ithal ettiği ülkeleri çeşitlendirmeyi vaat etmektedir. TANAP ile Avrupa'ya ilk aşamada Azerbaycan gazının ithalatı gerçekleştirilecek olsa bile projenin hayata geçirilmesiyle birlikte Türkmenistan, İsrail, Irak, İran ve daha birçok ülkenin doğalgaz kaynaklarının Avrupa'ya ulaştırılması adına önemli bir güzergâh oluşturulmuş olacaktır.²⁷² Sonuç olarak TANAP Avrupa'nın doğalgaz tedarikine katkı sağlayıp aynı zamanda tedarikçi ülke sayısını ve güzergâh çeşitliliğini arttıracak olup, uzun dönemde de Avrupa için daha ekonomik bir proje olacaktır. Bu sebeplerden dolayı her ne kadar Güney Akım TANAP'a alternatif ve önemini azaltacak bir proje olarak lanse edilse bile Avrupa'nın önceliklerinden dolayı projeye önemli bir etkisi olmayacaktır ve Avrupa TANAP'ın gerçekleşmesi adına desteğini sürdürecektir.

²⁷² European Institute Resmi Sitesi, <http://www.europeaninstitute.org/August-2013/azerbaijan-chooses-tap-over-nabucco-to-provide-gas-pipeline-to-europe-88.html>.

D. TANAP Projesi

Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı Projesi (TANAP) Azerbaycan'ın Şah Deniz-2 sahasının yanında diğer bölgelerinde ve komşu ülkelerde üretilen doğalgazın Türkiye'ye iç pazarına ve Türkiye üzerinde Avrupa ülkelerine satılmasını hedefleyen, Türkiye ve Azerbaycan için stratejik önemi yüksek bir projedir. Türkiye'nin ulusal iletim hattına batı girişinden bağlanarak, Türkiye'nin batı bölgesinin doğalgaz arz güvenliğini ve Avrupa'nın enerji güvenliğine katkı sağlayacak olan TANAP projesi, Azerbaycan'ın doğalgaz kaynaklarının uluslararası pazarlara ulaştırılmasına önemli katkı sağlayacaktır. Türkiye ve Azerbaycan hükümetleri iki ülke arasında tarihten gelen kardeşlik bağlarının sürdürülebilmesi adına TANAP projesinin desteklemektedir. TANAP projesi Türkiye ve Azerbaycan'ın enerji alanında başarı ile yürüttükleri projelerin başında gelmektedir. “Bir Millet İki Devlet” anlayışı ile ilişkilerini sürdüren Türkiye ve Azerbaycan'ın ilişkilerine önemli bir katkı sağlayan TANAP projesinin aynı esnada bölge enerji piyasalarına da önemli bir etkisi olması beklenmektedir.²⁷³

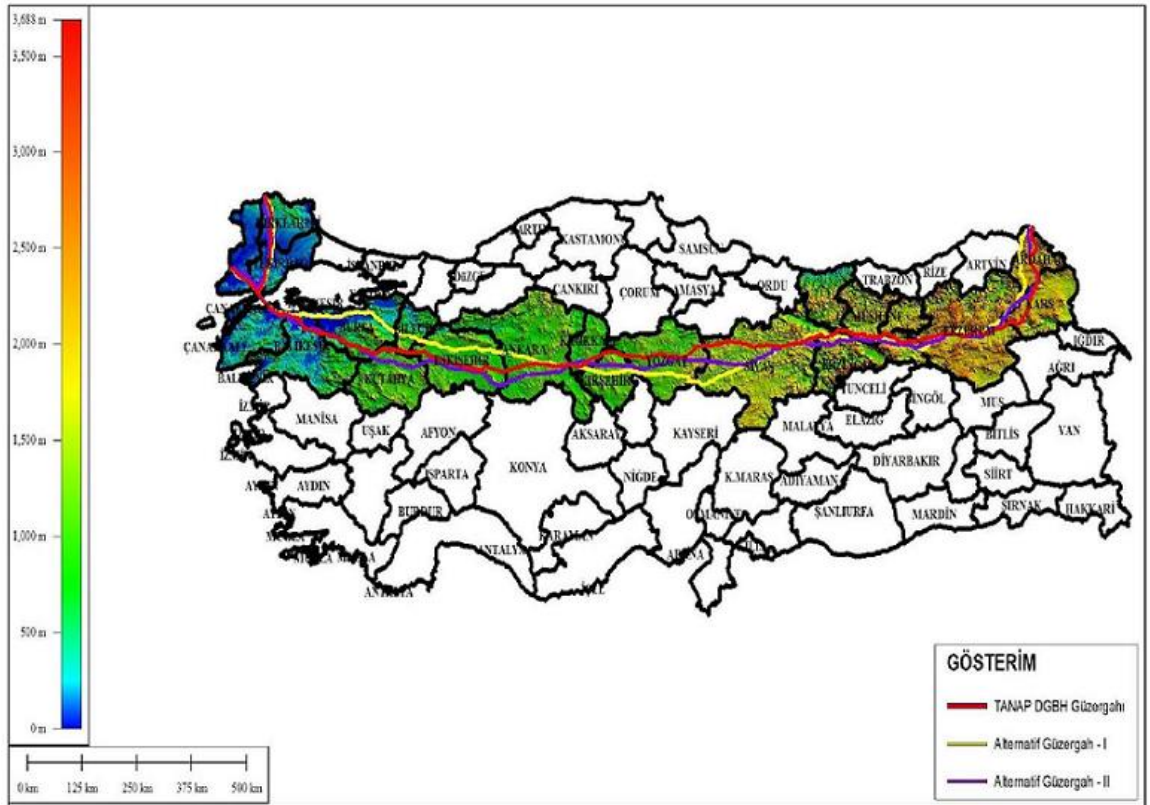
Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ve Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti arasında “Türkiye Cumhuriyeti'ne Doğalgaz Satışına ve Azerbaycan Cumhuriyeti Kaynaklı Doğalgazın Türkiye Toprakları Üzerinden Transit Geçişine ve Doğalgazın Türkiye Cumhuriyeti Toprakları Üzerinden Taşınması için Münhasır Boru Hattının Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı (TANAP) Geliştirilmesine ilişkin 25 Ekim 2011 tarihinde imzalanan Hükümetler arası Anlaşma yapılmıştır. Yapılan anlaşma çerçevesinde iki ülkenin yeni bir boru hattı inşa edilmesine yönelik hedefleri doğrultusunda Türkiye Cumhuriyeti Enerji Bakanlığı ve Azerbaycan Cumhuriyeti Sanayi ve Enerji Bakanlığı arasında 24 Aralık 2011 tarihinde imzalanan Mutabakat Zaptı TBMM'nde kabul edilmiş ve onay Kanunları 28351 sayılı ve 12 Temmuz 2012 tarihli Resmi Gazetede yayınlanmıştır. Yapılan Mutabakat Zaptına göre Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı Projesi'nin (TANAP) tasarımı, inşası ve sonrasında işletimini sağlamak amacıyla Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi (SOCAR) tarafından faaliyet sahibi olarak TANAP Doğalgaz İletim A.Ş. kurulmuş ve yetkili kılınmıştır. Türkiye ve Azerbaycan tarafından bu projeye özel olarak ortak bir birliktelik oluşturmak üzere Azerbaycan Devlet

²⁷³ “**Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı Projesi**”, (Çevrimiçi) <http://www.tanap.com/tanap-nedir>, 26 Ağustos 2014.

Petrol Şirketi (SOCAR) ile Türkiye Boru Hatları ile Petrol Taşıma Anonim Şirketi (BOTAŞ) ve Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO) şirketleri tayin edilmiştir.²⁷⁴

TANAP Projesinin 2017-2018 yılları arasında tamamlanması planlanmaktadır. 9 milyar dolarlık yatırım ile gerçekleştirilmesi planlanan projenin 3 yıl sürmesi hedeflenen inşaatı sonrası 40 yıl işletilmesi öngörülmektedir. TANAP çerçevesinde kurulacak olan boru hattında Azerbaycan'dan yola çıkacak olan doğalgaz Gürcistan'dan üzerinden Türkiye'ye ulaştırılacaktır. Dört aşamada gerçekleştirilmesi planlanan TANAP projesinin ilk aşamasının 2018 yılında tamamlanması hedeflenmektedir. 2020 yılında tamamlanacak ikinci aşamanın sonunda 16 milyar metreküp doğalgazın taşınmasını planlanmaktadır. Şahdeniz 2 sahasından üretilecek doğalgazın taşıyacak olan TANAP'ta ikinci aşamadaki 16 milyar metreküplük gazın 6 milyar metreküp kısmı Türkiye'ye, 10 milyar metreküp kısmı da Avrupa'ya satışı gerçekleştirilecektir. TANAP'ın kapasitesi 2023 yılındaki üçüncü aşamada 23 milyar metreküp, 2026 yılındaki dördüncü aşama sonunda 31 milyar metreküpe ulaşması planlanmaktadır.²⁷⁵

Harita 6: TANAP Proje Güzergâhlarının Sayısal Yükseklik Modeli Üzerinde Gösterimi

Kaynak: TANAP Resmi Sitesi

²⁷⁴ “Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı (TANAP) Projesi Çevresel Etki Değerlendirmesi Başvuru Dosyası”, (Çevrimiçi) <http://www.tanap.com/wp-content/uploads/2013/03/TANAP-%C3%87ED-Ba%C5%9Fvuru-Dosyas%C4%B1-Final.pdf>, 26 Ağustos 2014.

²⁷⁵ A.g.e.

TANAP'ın Türkiye'ye giriş noktası Gürcistan-Türkiye sınırı olan Türkgözü'den gerçekleşecektir. Türkgözü'den Ardahan, Kars, Erzurum istikametinde güneye doğru ilerleyip, Erzurum'dan sonra Erzincan, Bayburt, Gümüşhane, Giresun, Sivas, Yozgat, Kırşehir, Kırıkkale, Ankara, Eskişehir, Bilecik, Kütahya, Bursa, Balıkesir, Çanakkale illerinde geçerek batı istikametinde ilerleyecektir. Çanakkale sınırında güzergâh Evreşe ile Kavakköy olarak ikiye ayrılmaktadır. Buraya kadar 1.725 km olan boru hattının 174 km uzunluğundaki bir kolu Tekirdağ üzerinden Kırklareli'ne geçip, orada Kırklareli/Malkoçlar Köyü yakınlarından Bulgaristan'a geçmektedir. 67 km uzunluğundaki ikinci kol ise Edirne sınırından geçerek Edirne/İpsala'dan Yunanistan'a girerek Avrupa'ya giriş yapmaktadır. Yaklaşık olarak 1900 km uzunluğundaki boru hattının karadaki kısımlarındaki boru hattı 56 inçlik, Marmara Deniz geçişinde döşenecek olan 18 km uzunluğundaki boru hattı ise 2 tane 36 inçlik borulardan oluşacaktır. Projede kurulacak olan yer üstü tesisleri şöyle planlanmaktadır;

- 8 Adet Kompresör İstasyonu
- Pig İstasyonları
- Blok Vana İstasyonları
- Off-Take Yapıları
- Katodik Koruma Sistemleri
- Ölçüm İstasyonları

TANAP projesinde boru hatlarının ve yukarıdaki yer üstü tesislerinin inşa edilebilmesi için ayrıca kamp sahaları, geçici boru depolama alanları, elektrik iletim hatları, ulaşım yolları vb. geçici inşaat tesisleri inşası gerçekleştirilecektir.²⁷⁶

İlgili Bakanlığın İnceleme ve Değerlendirme Komisyonu tarafından incelenip değerlendirilmesinin ardından, TANAP ÇED Raporu olarak kabul edilmiş, böylece TANAP'ın gerçekleşmesi için önemli bir adım daha gerçekleşmiştir.

TANAP projesindeki önemli bir nokta da seçilen güzergâhlardan geçen deprem fay hatlarıdır. “TANAP DGBH güzergâhı boyunca geçilecek olan diri fay zonları özel geçişler kategorisinde değerlendirilmektedir. Doğu Anadolu Bölgesindeki Erzurum Fay Zonu ve Kuzey Anadolu Fay Zonu (KAFZ), Eskişehir civarındaki Kaymaz, Eskişehir, Dodurga ve

²⁷⁶ Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı (TANAP) Projesi Çevresel Etki Değerlendirmesi Başvuru Dosyası”, (Çevrimiçi) <http://www.tanap.com/wp-content/uploads/2013/03/TANAP-%C3%87ED-Ba%C5%9Fvuru-Dosyas%C4%B1-Final.pdf>, 26 Ağustos 2014.

karşılanmamıştır. TANAP Projesi Türkiye'nin %99 oranında bağımlı olduğu doğalgaz konusunda gerçekleştirdiği önemli bir projedir. Böylesine bir bağımlılığın bir ülkeyi muhtemel çatışmalarla karşı karşıya dahi getirebileceğinden dolayı projenin hayata geçişine engel olmak gibi makul olmayan bir çözüm yerine çevreye ve bölge halkına olacak muhtemel olumsuz etkilerinin en aza indirilmesi konusunda hassas olunmalıdır.

TANAP Projesinin gerçekleşmesinden doğadan doğabilecek tehditlere karşı önlem almanın yanında, projenin insan hayatına ve değerlerine de etki analiz edilmeye çalışılmış ve bunla ilgili önlemler alınmaya çalışılmıştır. TANAP'ın yayınlanan Çevresel ve Sosyal Etki Değerlendirme Raporu'nda, TANAP'ın gerçekleşmesi aşamalarında izlenecek olan politikalarının ilkelerine aşağıda yer verilmiştir.

- “TANAP'ta, tüm faaliyetler için geçerli olacak etkili ve dinamik entegre yönetim sistemleri uygulanacak. Bu entegre yönetim sistemleri, süreç bazlı ve ISO 9001, ISO 14001 ve OHSAS 18001'e tam uyum sağlayacak.
- TANAP'ta, kazaları ve faaliyetlerden dolayı sağlığı etkilenen taraflara gelecek zararları, meslek hastalıklarını, çevresel ve sosyal etkileri önlemek için tüm güvenlik tedbirleri uygulanacak. Sağlık, güvenlik, çevresel ve sosyal konularda yüklenici ve tedarikçiler de TANAP standartlarına uygun olarak hareket edecek.
- TANAP'ta, güvenlik şartlarına itiraz eden veya güvensiz koşullar altında iş yapmayı reddeden herhangi bir çalışanın işi yapmaya zorlanmasına izin verilmeyecek, tüm faaliyetlerde kazalara ve acil durumlara müdahale edebilmek için "acil durum müdahale planları" oluşturulacak. Benzer olayların yeniden meydana gelmesini önlemek amacıyla da tüm olayların araştırılmasını sağlamak için "olay araştırma prosedürleri” belirlenecek.

Faaliyetlerin olumsuz etkilerinin önlenmesi, azaltılması, düzeltilmesi ve duruma göre telafi edilmesine yönelik bir etki azaltma hiyerarşisinin uygulanarak kirliliğin önlenmesi, çevre ve insanların korunmasının amaçlandığı TANAP'ın faaliyetlerinde izleyeceği ilkelerden bazıları şöyle:

- Sürdürülebilir kalkınmaya katkıda bulunmak ve biyolojik çeşitliliğin korunmasına ilişkin kesin kazanımlar sağlamak amaçlanacak.
- Düzenli, serbest, önceden planlanan ve bilgilerin sunulduğu görüşmelerle sosyal, çevresel, güvenlik ve emniyetle ilgili ve diğer ilgili konularda şeffaflık, sorumluluk ve paydaş diyalogu sağlanacak.

- Endişe ve şikâyetleri zamanında, tarafsız olarak ve şeffaf bir şekilde ele almaya yönelik bağımsız bir mekanizma oluşturmak için dezavantajlı ve kırılgan gruplara özel önem verilecek.
- Mümkün ölçüde zorunlu yeniden yerleştirmeden kaçınacak, dikkatli planlamalar ve uygun etki azaltıcı tedbirler uygulanarak arazi edinimine bağlı gelir kaybına uğrayacak insanlar üzerindeki olumsuz etkiler azaltılacak.
- Toplulukların ekonomik ve sosyal gelişimi desteklenecek ve projesi güzergâhı boyunca topluluklar için sürdürülebilir sosyal sorumluluk projeleri ile olumlu faydaları geliştirecek.”²⁷⁸

Hedeflenen yukarıdaki politikaların gerçekleştirilmesi durumunda TANAP’ın çevreye bölge halkına vereceği ekonomik, kültürel ve sosyal zararları makul seviyelere indirilmiş olacaktır.

²⁷⁸ Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı (TANAP) Projesi Çevresel Etki Değerlendirmesi Raporu”, (Çevrimiçi) http://www.csb.gov.tr/turkce/dosya/ced/TANAP_CED_RAPORU.pdf, 26 Ağustos 2014.

E. TANAP'ın Türkiye - Azerbaycan Ekonomik İlişkilerine Etkisi

İki devlet bir millet anlayışıyla birbirleriyle ilişkilerini sürdüren Türkiye ve Azerbaycan birliktelikleri iki devletin ortak gerçekleştirdikleri enerji projeleri öncesinde daha çok duygusal bağlamda ilerlemiş, ancak enerji projelerinin hayata geçmesiyle birlikte iki devlet arasındaki ilişkiler daha somut bir yapıya kavuşmuştur. İki devletin ortak yürüttükleri enerji projelerinin başında gelen TANAP projesi bu açıdan iki ülkenin aralarındaki bağları daha sağlam temeller çerçevesinde gelişmesine katkı sağlayacaktır. TANAP projesinin en çok iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilere olumlu katkısı olacaktır. TANAP'ın ekonomik alandaki birlikteliğe sağlayacağı katkı doğrudan diğer katkılar ise dolaylı katkılar olacaktır.

TANAP ile birlikte iki ülke arasındaki ticaret hacminde artış gözlenecektir. Türkiye'nin Azerbaycan'a 2012 yılı itibariyle gerçekleştirdiği ihracat 2,58 milyar dolar, ithalat ise 1,6 milyar dolar civarlarındadır.²⁷⁹ Gerçekleştirilen bu ihracat ve ithalat rakamlarında enerji ticaretinin önemli rolü vardır. TANAP'ın hayata geçmesi ile birlikte iki ülke arasında doğalgaz satışından kaynaklanan ticaret hacminde doğrudan artış gözlemlenecektir. Ancak burada ticaret hacmini asıl arttıracak olan faktör gerçekleştirilecek bu yatırımla birlikte gelişecek olan diğer sektörlerin iki ülke ekonomik birlikteliğine yapacağı katkıdır. TPAO'un 2006 yılı yatırımları incelenmesi durumunda bu durum daha açık şekilde görülecektir. 2006 yılında toplam yurt dışı yatırımı 2,851 milyar dolar olan TPAO, 2,507 milyarlık yatırımla yatırımlarının %88'ini Azerbaycan'a gerçekleştirmiştir.²⁸⁰ Azerbaycan'ın yurt dışı yatırımlarında da Türkiye'nin ayrıcalıklı bir yeri oluşmuştur. Yaklaşık 100 milyar dolar bütçeye sahip olan Azerbaycan 2018 itibariyle Türkiye'de toplamda 20 milyar dolar civarında doğrudan yatırım gerçekleştirmeyi planlamaktadır.²⁸¹

TANAP'ın Türkiye Azerbaycan ekonomik birlikteliğinde en büyük katkısı iki ülkedeki diğer sektörlerle getireceği ivme olacaktır. TANAP'ın Türkiye'den geçmesiyle beraber Azerbaycan enerji kaynaklarının uluslararası pazarlara ulaştırılmasında tek bir güzergâh izleyerek, Türkiye'ye bağımlı hale gelmiştir. Ancak bu durum Azerbaycan-Türkiye birlikteliğine herhangi bir zarar vermeyecektir. Çünkü nasıl Azerbaycan pazarlama yönünden Türkiye'ye bağlanmış ise Türkiye'de PETKİM'in ve diğer bazı enerji kaynaklarının

²⁷⁹Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı,
<http://www.economy.gov.tr/index.cfm?sayfa=countriesandregions&country=AZ®ion=2>

²⁸⁰ Meliha Ener, Orhan Ahmedov, "Türkiye-Azerbaycan Petrol-Doğalgaz Boru Hattı Projelerinin Ülke Ekonomileri Ve Avrupa Birliği Açısından Önemi", (Çevrimiçi),
http://www.deu.edu.tr/userweb/iibf_kongre/dosyalar/ener.pdf, 26 Ağustos 2014.

²⁸¹ Mutlu Baloglu, "Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi (Socar) Yatırımlarının Türkiye Ekonomisine Etkilerinin Değerlendirilmesi " (Çevrimiçi) http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2257961, 20 Ağustos 2014.

işlenmesiyle ilgili tesislerin özelleştirilmesinde Azerbaycan’a öncelik vermiş ve Türkiye için stratejik önemi olan bu tesisler Azerbaycan yönetimine geçmiştir. Dolaylı olarak iki ülke birbirlerine bağımlı hal gelmiş durumdadır. TANAP ile birlikte iki ülkenin birbirlerinde yaptıkları yatırımlara hız vermişlerdir. Bu yatırımların başında STAR Rafinerisi gelmektedir. Azerbaycan STAR Rafinerisini, 5 milyar dolarlık yatırım bedeli ile satın alarak Türkiye’de tek noktaya gerçekleştirilen en büyük yatırımı gerçekleştirmiştir. Türkiye’de rafineri, petrokimya, enerji üretimi, lojistik ve dağıtım alanlarının tamamında yatırım yapmayı planlayan SOCAR şirketi ile Azerbaycan, 2015 yılında tamamlanacak rafinerinin inşaatında 7-10 bin civarında kişi istihdam edecektir ayrıca rafinerinin faaliyeti esnasında yaklaşık bin kişiyi düzenli olarak istihdam sağlayacaktır.²⁸²

PETKİM’in SOCAR tarafından alınması daha birçok proje için motive edici değer taşımaktadır. Bu çerçevede birçok proje birbirini destekleyici olarak hayata geçirilmeye başlanmıştır. SOCAR’ın liman ve enerji santrali yatırımları PETKİM yarım adası içinde var olan limana ek olarak kurmayı planladığı 1,3 ile 1,5 milyon adet kapasiteli konteynır limanı da bu projelerden biridir.²⁸³

Sonuç olarak TANAP projesi Türkiye-Azerbaycan ekonomik birlikteliğine önemli katkılar sağlaması beklenmektedir. Bu katkıların başında bu ülkelerde sağlayacağı ek istihdam, iki ülkenin karşılıklı ticaret hacimlerinde görülecek artış, iki ülkenin karşılıklı olarak yapacakları enerji yatırımları ve bu yatırımların etkisiyle oluşacak ortamın etkisiyle gerçekleşecek birçok farklı alanlardaki yatırımlar olacaktır.

²⁸² Mutlu Baloğlu, “Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi (Socar) Yatırımlarının Türkiye Ekonomisine Etkilerinin Değerlendirilmesi “ (Çevrimiçi) http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2257961, 20 Ağustos 2014.

²⁸³ Süleymanov, **a.g.m.**, s. 96.

F. TANAP'ın Türkiye - Azerbaycan Siyasi İlişkilerine Etkisi

Türkiye Türkleri ile Azerbaycanlılar arasındaki bağlar benzersiz ve yakın olduğu gibi, Azerbaycanlılar ile Türkler dil, örf ve adet, kültür, hatta fiziksel görüş olarak birbirlerine çok yakındırlar.²⁸⁴ İki ülke halkının birbirlerine olan bu yakınlıkları iki devletin birlikteliklerindeki en önemli etkenlerin başında gelir. Tezin ilk bölümlerinde ayrıntılı bir şekilde anlatıldığı gibi, iki ülke tarihinin ilk kuruluş anlarından itibaren, hatta devletleşme süreçleri tamamlanma öncesinden itibaren iki ülke arasında birçok alanda birliktelikler gerçekleşmiştir. İlk aşamada iki devlet arasındaki birlikteliklerin zeminini duygusal birliktelik oluştururken zamanla bu birlikteliğin yerini askeri, ekonomik ve siyasi birliktelik almıştır.

Azerbaycan ile Türkiye'nin aralarındaki birlikteliğin en değerlisi olan siyasi birlikteliğin sağlanması ancak diğer birlikteliklerin somut bir şekilde hayata geçirilebilmesi ile gerçekleşebilmiştir. Türkiye ile Azerbaycan arasındaki kardeşlik bağlarını arttırabilmek adına iki ülkenin ekonomik birliklerinin güçlendirilmesi yönünde çalışılmıştır. Özellikler iki ülke arasındaki ekonomik işbirliklerinin artması, ülkeleri birbirlerine daha yakın ve uzun soluklu müttefikler haline getirmiştir. Azerbaycan ile Türkiye arasındaki ekonomik birlikteliğin ilk aşamasında var olan ticaret ve müteahhitlik gibi işlerin yerini enerji projeleri alınca iki ülke arasındaki siyasi birliktelik çok daha önem kazanmış ve geliştirilmiştir.

İki ülke arasında gerçekleştirilen BTC ve BTE enerji projeleri ile iki ülke arasındaki siyasi birliktelikte olumlu gelişmeler sağlanmış, iki ülke arasındaki bağlar daha somut bir zemine oturmuş ve siyasi birlikteliğin sürdürülebilmesi adına şartlar daha da zorlanmıştır. Her ne kadar bu süreç zarfında “Ermenistan’a sınırların açılması” gibi konularda bir takım sorunlar yaşanmış olsa da iki ülkenin birlikte yürüttükleri ortak projeler bu sorunların hızlı bir şekilde aşılması adına iki tarafa da sorumluluklar yüklemiştir ve bu konuda başarılı olunmuştur.

İki ülke arasında, özellikle BTE ve BTC hayata geçirilmesi sonrası gerçekleştirilen resmi ziyaretler incelendiğinde iki ülkenin siyasi birlikteliğinde yakalanan olumlu ivme daha rahat bir şekilde anlaşılabacaktır. 10 Eylül 2008 ile 26 Haziran 2013 tarihleri arasında 4 defa Türkiye Cumhurbaşkanı Abdullah Gül Azerbaycan'ı, 6 defa da Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Ayrıca 21 Mayıs 2008 tarihi ile 16 Ekim 2012 tarihleri arasında 7 defa Türkiye Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan Azerbaycan'ı, 2 defa da

²⁸⁴ Kemal H. Karpat, **Türk Dış Politikası Tarihi**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2012, s. 170

Azerbaycan Başbakanı Artur Rasi-zade Türkiye’yi ziyaret etmiştir.²⁸⁵ İki ülke arasında Cumhurbaşkanlığı ve başbakanlık seviyesinde gerçekleştirilen resmi ziyareti 17 Mart 2008 tarihi ile 3 Temmuz 2013 tarihleri arasında gerçekleştirilen 6 tane meclis başkanları seviyesinde, 39 tane bakanlık seviyesinde ziyaret takip etmiştir.

TANAP projesi iki ülke arasında kurulan siyasi birlikteliğe önemli derecede katkısı olacaktır. Projenin resmi sitesinde yayınlanan “Ortak vizyonla kuvvetlenen iki büyük ülke Türkiye ve Azerbaycan, sürdürülebilir başarılar için kardeşlik bağlarını TANAP gibi dev projelerle desteklemeye devam edecektir.” sloganı iki ülkenin siyasi birlikteliğine TANAP’ın sağlaması hedeflenen olumlu etkiyi ifade etmektedir.²⁸⁶ TANAP’ın fikir aşamasından hayata geçişine kadar olan süreçte gerçekleşen resmi ziyaretler ve dönemin üst düzey devlet yöneticilerinin yaptıkları açıklamalar, TANAP’ın iki ülkenin siyasi birlikteliğine beklenen etkisini proje hayata geçmeden bile büyük oranda başardığını göstermektedir.

26 Haziran 2012 tarihinde, Başbakanlık Dolmabahçe Çalışma Ofisi’nde gerçekleştirilen TANAP’ın resmi imza töreninde konuşan dönemin Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev Türkiye ve Azerbaycan’ın ilişkilerinin en üst seviyede olduğunu ve ilişkilerin her geçen gün güçlenerek derinleştiğini ifade etmiştir. Azerbaycan ve Türkiye ilişkilerinin temelini iki ülkenin halkları arasındaki bağlılık ve dostluk olduğunu belirten Aliyev, Azerbaycan’ın en sıkıntılı zamanlarında Türkiye’nin Azerbaycan halkının yanında olduğunu ve Azerbaycan halkının bunu hiçbir zaman unutmayacağını ifade etmiştir. TANAP projesinin de bunun dışa vurması olduğunu söyledikten sonra Türkiye’nin enerji güvenliğine kendi enerji güvenliği gibi baktıklarını ve Azerbaycan ile Türkiye’nin çıkarlarının, niyetlerinin ve politikalarının bir olduğunu açıklamıştır.²⁸⁷

Dönemin Türkiye Başbakan’ı Recep Tayyip Erdoğan ise TANAP’ın Türkiye ile Azerbaycan arasında uzun yıllar varlığını sürdürecektir güçlü, sağlam ve organik ilişkiler tesis edecek bir proje olacağını, iki ülkenin ortak kaderine ve her alanda mükemmel seyreden ilişkilerinin enerji boyutuna da ayrı bir güç kazandıracağına inandıklarını açıklamıştır.²⁸⁸

²⁸⁵ Azerbaijan-Turkey relations, Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.az/files/file/Azerbaijan%20-%20Turkey%20relations.pdf>

²⁸⁶ <http://www.tanap.com/tanap-nedir>

²⁸⁷ “Enerjinin İpek Yolu TANAP için imzalar atıldı”, (Çevrimiçi) <http://www.tanap.com/haberler/gelecegin-enerjisi-hazir.aspx>, 20 Ağustos 2014.

²⁸⁸ **Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı Projesi, (Çevrimiçi)**, <http://www.tanap.com/tanap-nedir>, 20 Ağustos 2014.

Dönemin Türkiye Başbakan Yardımcısı Beşir Atalay ise TANAP'ın iki ülke siyasi ilişkilerindeki yerini anlatırken Türkiye ile Azerbaycan'ın sadece ticari ve ekonomik ilişkileri ile ön plana çıkan iki komşu ülke olmadıklarını dostluk ve kardeşlik bağı ile birbirlerine bağlı, el ele omuz omuza çalışan bir millet iki devlet olduklarını ifade etmiştir. İki ülkenin aynı ailenin fertleri olduğunu belirten Atalay Azerbaycan'ın başarısının Türkiye'nin, Türkiye'nin başarısı Azerbaycan'ın olduğunu söylemiştir. Atalay ayrıca TANAP için bir araya gelen iki ülkenin birçok alanda daha ilişkilerini ele alacaklarını ve önemli projelere imza atacaklarını açıklamıştır.²⁸⁹

TANAP projesi geçmişten günümüze güçlenerek gelen Türkiye Azerbaycan siyasi birlikteliğinin ivme kazanarak kuvvetlenmesine katkı sağlamıştır. Yukarıda bazı örnekleri verilen devlet yöneticilerinin ifadelerinden de anlaşılacağı gibi TANAP'ın hayata geçmesiyle birlikte iki ülke arasındaki siyasi birliktelik daha da güçlenerek devam edecektir. Türkiye ile Azerbaycan arasında gerçekleştirilen resmi ziyaretler ve uluslararası arenada birbirlerini koruyucu açıklamalardaki artışlardan anlaşılacağı üzere TANAP ile iki ülkenin siyasi birlikteliği güçlenerek büyüyecektir.

²⁸⁹ “Biz omuz omuza çalışan bir millet iki devletiz”, Anadolu Ajansı, (Çevrimiçi) <http://www.aa.com.tr/tr/haberler/356868--biz-omuz-omuza-calisan-bir-millet-iki-devletiz>, 10 Temmuz 2014.

SONUÇ

Geçmişten günümüze birlikteliklerini dostane şekilde sürdüren Türkiye ve Azerbaycan'ın ilişkileri tarihin eski dönemlere dayanmaktadır. İki ülke arasındaki birliktelik 1920'ler bağımsızlık mücadelesi veren Azerbaycan'a Osmanlı Devletinin verdiği askeri, siyasi ve ekonomik destek ile doruk noktaya ulaşmış, iki ülkenin bağımsızlık mücadeleleri esnasında halklar bazında da gerçekleştirilen yardımlar iki toplum birbirlerine kopmaz bağlar ile bağlanmalarına sebep olmuştur. Azerbaycan'da petrol kaynaklarının üretime geçmesi ile birlikte bölgesel ve küresel devletlerin ilgisini çeken ülkenin giriştiği bağımsızlık mücadelesinde Türkiye daima yanında olmaya çalışmıştır.

Etnik, kültürel olarak birbirlerine yakın olan Türkiye ve Azerbaycan'ın birliktelikleri Sovyetler Birliği döneminde sadece iki ülke halkının birbirlerine olan duygusal birlikteliği şeklinde devam ettirilmiş, Sovyetler Birliğinin yıkılması ile duygusal birlikteliğin yerinin, askeri, siyasi ve ekonomik birliktelik almıştır. Ekonomik birliktelikte ise ilk önceleri Türk yatırımcıların Azerbaycan'daki yatırımları daha sonra ise ortak enerji projeleri öne çıkmıştır. Enerji projeleri öncesi iki ülkenin birlikteliklerinin kardeşlik duyguları içinde, imkânlar dâhilinde askeri, siyasi ve ekonomik yardım şeklinde sürmüş, iki ülke savaş ve barış durumlarında birbirlerinin maddi ve manevi olarak yanında yer almaya özen göstermişlerdir. Türkiye ve Azerbaycan ilişkilerinde gerilimlere neden olan sebep ise Türkiye'nin Ermenistan ile olan ilişkileri olmuştur. Türkiye'nin zaman zaman Ermenistan ile sınırların açılması konusunu gündeme getirmesi Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde gerilim oluşmasına sebep olmuş ancak bu gerilimler iki ülke taraftan yapılan resmi ziyaretler ve açıklamalar ile kısa sürede giderilmiştir.

Azerbaycan ile Türkiye ilişkileri enerji projelerinin hayata geçirilmesi ile daha sağlam ve sürdürülebilir bir zemine oturmuştur. Özellikle BTC ve BTE projelerin hayata geçirilmesiyle birlikte iki ülke birbirine ekonomik olarak bağımlı hale gelmiştir. Bu projeler Azerbaycan'ın enerji kaynaklarını uluslararası pazarlara ulaştırmasına imkânı sunmuş, enerji kaynakları yönünde fakir olan Türkiye'nin ise enerji güvenliğinin sağlanmasına önemli katkı sağlamıştır. Bağımlılığın karşılıklı olmasında dolayı ilişkilerde bir tarafın zarar gördüğü bir birliktelik oluşmamış, her iki ülke birlikteliklerini ülkelerinin menfaatlerine uygun olacak şekilde sürdürülmesine çalışmışlardır. Enerji projelerinin hayata geçmesiyle birlikte iki ülkenin ticaret hacimlerinde önemli artış sağlanmış, özellikle Azerbaycan ekonomisi olmak üzere iki ülke ekonomisi bu birliktelikten yarar sağlamıştır.

Türkiye-Azerbaycan ilişkileri enerji projeleri öncesinde daha çok etnik, kültürel, siyasi ve askeri birliktelikler şeklinde sürerken enerji projelerinin hayata geçirilmesiyle iki ülkenin ekonomik birliktelikleri de sağlanmış olmuştur. Ekonomik birlikteliğin sonucu olarak var olan etnik, kültürel, siyasi ve askeri birlikteliklerde ivme kazanılmış, bu birliktelikler söylemden fiiliyata geçmiş ve maddi olarak da desteklenmiştir. İki ülke birbirine ekonomik olarak bağlandığı için ilişkilerde yaşanan aksaklıklar ivedilikle aşılmaya çalışılmıştır. Bunda ekonomik gelir kaybının yanında stratejik olarak da enerji kaynakları bakımından iki ülkenin birbirlerine bağımlı olmasının önemli katkısı olmuştur. Elde edilen veriler ve yapılan yorumların analiz edilmesi sonucunda, TANAP projesinin hayat geçirilmesiyle birlikte iki ülkenin enerji alanındaki birlikteliğinin, ekonomik, askeri, kültürel ve daha birçok alanlarda da etkisini göstererek iki ülkenin “bir millet iki devlet” söyleminin somut bir yapıya kavuşmasına önemli katkı sağlayacağı beklenmektedir.

TANAP’ın gelişiminde etkin olacak ülkelerin başında Rusya gelmektedir. Rusya Hazar ve Orta Doğu kaynaklarının uluslararası pazarlara ulaştırılmasında kendisinin etkin olmadığı projeler sıcak bakmamaktadır. Bu açıdan da TANAP projesinin gerçekleşmesi Rusya’nın çıkarları ile ters olacaktır. Ancak Rusya’nın TANAP’ın hayata geçişini engellemek adına yaptığı küçümseyici açıklamalar, Şahdeniz gazını satın alma teklifi gibi hamleleri başarılı olamamıştır. Rusya’nın yapacağı hamleler henüz bitmiş değil, özellikle TANAP’a gaz tedarik edecek muhtemel ülkelerle yapabileceği anlaşmalar projenin gelişiminde etkin olacaktır. Ancak bölge ülkelerinin Rusya’ya olan bağımlılıklarını azaltma istekleri, TANAP’ın gerçekleşmesine olumsuz etki edebilecek Rusya’nın hamlelerinin boşa çıkarılmasına katkı sağlayacaktır.

TANAP’ın gelişimini olumsuz etkileyebilecek Rusya’nın en stratejik hamlesi Güney Akım projesidir. Rusya’nın bölge ülkelerinden bağımsız planladığı proje ile Avrupa’ya yıllık 63 milyar metreküp doğalgaz ithalatının gerçekleştirilmesi hedeflenmektedir. Ancak Rusya’nın cezalandırmak istediği ülkelere karşı enerji kaynaklarını Ukrayna ve Gürcistan örneğinde görüldüğü gibi kullanması Avrupa’nın Rusya’ya olan bağımlılıktan kurtulmaya yönelik projelere yönelmektedir. Bundan dolayı her ne kadar Mavi Akım TANAP’a alternatif bir proje olsa da TANAP Avrupa’nın Rusya’ya olan bağımlılığı azaltacağından ve Güney Gaz Koridorunun aktifleşmesine katkı sağlayacağından dolayı Mavi Akım projesinden etkilenmeyecektir.

TANAP'ın gelişimine etkili olabilecek diğer ülke İran'dır. İran TANAP projesine hem olumlu hem de olumsuz etkileri olabilecek önemli bir aktördür ve İran'ın yapacağı hamleler projenin gelişmesinde etkili olacaktır. TANAP'a sağlayabileceği doğalgaz ile oluşacak olumlu etkisi ve kurmayı planladığı alternatif boru hatları ile olacak olumsuz etkilerinin ikisi de ihtimal dâhilindedir. Ancak İran'ın batı dünyası tarafından önemli bir tehdit olarak algılanması TANAP'ın gelişimini olumsuz yönden etkileyecek hamlelerinin başarıya ulaşmasına engel olacaktır.

TANAP'ın gelişimine etkili olabilecek bir diğer ülke Türkmenistan'dır. Kanıtlanmış doğalgaz rezervleri açısından dünyada 4. sırada yer alan Türkmenistan doğalgaz kaynaklarından aktif olarak yararlanan bir ülkedir. TANAP'ın doğalgaz tedarikine önemli katkı sağlayabilecek olan Türkmen gazının TANAP ile taşınmasına engel olan bir takım sebeplerde vardır. Bunların başında Rusya'nın Hazar'ın tanımındaki belirsizliğin sürdüğü bir dönemde Hazar'ın altından geçecek bir boru hattına göstereceği tepkidir. Ayrıca Türkmen gazı üzerindeki Rus etkisinin azalacağından dolayı Rusya yine bu projeye sıcak bakmayacaktır. Bununla birlikte Türkmenistan'ın Çin ile yaptığı yıllık 65 milyar metreküplük doğalgaz satış anlaşması Avrupa için önem taşıyabilecek büyük miktarda doğalgaz satışına engel olacaktır. Son olarak da Türkmenistan-Afganistan ve Hindistan arasında kurulması planlanan boru hattı da Türkmenistan'ın TANAP'a olan ilgisini azaltmaktadır. Ancak Türkmenistan gazını TANAP'a aktarılabilirdiği takdirde hem enerji sattığı pazarı genişletmiş olacak hem bölgesinde bağımsızlığını tehdit eden Rusya ve Çin gibi iki ülkeden ekonomik olarak da bağımsızlığını sağlamış olacaktır.

TANAP'ın gelişiminde etkin rol alabilecek bir başka ülke Irak'tır. 3,6 trilyon metre küplük ispatlanmış doğalgaz rezervine sahip olan Irak doğalgazının geleceği belirsizliğini korumaktadır. Önemli miktarda doğalgaz rezervine sahip olan ülkenin 2013 yılında sadece 0,6 milyar metreküp doğalgaz üretebilmiş olması asıl önemli sorunu oluşturmaktadır. Irak yönetimi TANAP'a doğalgaz sağlama konusunda gönüllü olsa bile bunu yakın zamanda gerçekleştirmesi zor bir ihtimal olarak görülmektedir. Ancak IŞİD'in meydana çıkmasıyla birlikte Irak yönetiminden bağımsız hareket edebilme ihtimali artan Kuzey Irak yönetimi ekonomik bağımsızlığını elde etmek için doğalgaz üretimini hızlandırarak projeye destek olabilir.

TANAP projesinin geleceğini etkileyecek diğer önemli faktör Avrupa Birliği'nin enerji güvenliği politikalarıdır. Yıllık yaklaşık 500 milyar metreküp doğalgaz tüketen ve bunun

%65'ini ithalattan karşılayan Avrupa için enerji güvenliği çok hassas bir konudur. Avrupa özellikle ithalatında %32 oranında Rusya'ya bağımlı olmasından dolayı alternatif boru hattı projelerinin desteklenmektedir. TANAP ile Avrupa'ya ilk aşamada Azerbaycan gazının ithalatı gerçekleştirilecek olsa bile ilerleyen süreçte Türkmenistan, İsrail, Irak, İran ve daha başka ülkelerin doğalgaz kaynaklarının Avrupa'ya ulaştırılması adına önemli bir güzergâh oluşturulmuş olacaktır. Avrupa'nın doğalgaz tedarikine katkı sağlayıp hem tedarikçi ülke sayısını hem de güzergâh çeşitliliğini artırarak Avrupa'nın enerji güvenliğine katkı sağlayacak olan TANAP projesinin gerçekleştirilmesine ve gelişimine Avrupa'nın önemli katkıları olacaktır.

TANAP'ın Türkiye'nin enerji güvenliğine sağlayacağı katkı projenin Türkiye adına en stratejik önemini oluşturmaktadır. Enerji talebinin ancak %26'sını kendi öz kaynaklarında karşılayan Türkiye %74 oranında ithalata bağımlı durumdadır. 2013 yılı itibariyle 45,6 milyar metre küp doğalgaz tüketen Türkiye'nin doğalgazdaki ithalata bağımlılığı ise %99 oranındadır. Ayrıca Türkiye doğalgazdaki ithalatının %56'sını Rusya ve %18 İran olmak üzere sadece iki devletten toplamda %74 oranında gerçekleştirmektedir. Türkiye TANAP ile ilk aşamada ithal edeceği 6 milyar metreküp doğal gaz ile ihtiyacının yaklaşık olarak %16'lık kısmını Azerbaycan'dan karşılayacaktır. Ayrıca Türkiye TANAP'a muhtemel gaz tedarik edecek ülkeler olan Türkmenistan, Irak, İran ve İsrail ile doğalgaz kaynaklarını çeşitlendirmiş olacaktır.

TANAP'ın Türkiye'ye katkı sağlayacağı bir diğer önemli alan ekonomidir. TANAP projesinin Türkiye ekonomisine sağlayacağı birinci önemli katkı doğrudan ve dolaylı elde edilecek olan gelirlerdir. Öncelikli olarak TANAP'a %30 oranında ortak olan Türkiye 2026 yılına kadar TANAP'ın tam kapasite çalışması hedefi tutturulabildiği takdirde 2045 yılına kadar yaklaşık olarak 17 milyar dolar civarında taşıma bedeli kazanacaktır. Ayrıca TANAP ile gerçekleştirilecek ek 6 milyar metreküp doğalgaz ithalatı sayesinde Türkiye'nin tüm ithal ettiği ülkelerde pazarlıklarda elini kuvvetlendirerek doğalgazın bin metreküpünde ortalama 38-57 dolar arasında bir indirim elde etmesi beklenmektedir. Bu indirim Türkiye'ye 2018 yılından itibaren toplamda yıllık 1,8-3,3 milyar dolarlık ek indirim sağlayacaktır. 2045 yılına kadar sağlanacak olan toplam indirimin ise 94,8 milyar dolara ulaşması beklenmektedir.

TANAP projesinin Türkiye ekonomisine diğer önemli katkı istihdam alanındadır. TANAP'ın 15 bin civarında kişinin doğrudan, 10 binlerce kişinin de dolaylı olarak istihdamını sağlamasını beklemektedirler. Bununla beraber destekleyeceği diğer yan sektörler

sayesinde uzun vadede Türkiye’de 279.914 kişiye kalıcı iş imkânı oluşturacağı hesaplanmıştır.

TANAP projesinin Türkiye ekonomisine bir diğer önemli katkısı projelerde yerli firmaların projelerde yer almasına olanak sağlamasıdır. 12 milyar dolara tamamlanması tahmin edilen TANAP projesinde Türk firmalar malzeme tedariki ve inşaat aşamasında yer alarak yaklaşık olarak 5-6 milyar dolar civarında gelir elde etmesi beklenmektedir. Yerli firmaların elde edeceği gelir hem bölgenin kalkınmasına hem de bölge halkının istihdamına önemli katkı sağlayacaktır. Ayrıca proje esnasında kullanılacak malzemeleri belli bir kısmının yerli malzemelerden sağlanacak olması da Türkiye ekonomisine sağlanacak bir diğer önemli katkıdır.

TANAP projesinin Türkiye ekonomisine bir başka önemli katkı, Türkiye’nin enerji güvenliğini sağlamak için yapacağı stoklanma masraflarını azaltacak olmasıdır. Türkiye BTC’de boru hattında 2 milyon varillik petrol stokuna sahip olmuş, 2014 yılı Ağustos ayı ortalama petrol fiyatlarıyla bu stoku kurmanın maliyeti yaklaşık olarak 184 milyon dolardır. TANAP’ta da boru hattında stoklanacak doğalgaz Türkiye’nin doğalgaz stoku oluşturmak için ödemesi gereken masrafların azaltılmasına önemli katkı sağlayacaktır.

TANAP’ın Azerbaycan’a sağlayacağı en önemli katkı ekonomi alanındadır. TANAP projesinin Azerbaycan ekonomisine sağlayacağı önemli katkıların başında TANAP ile gerçekleştireceği doğalgaz ihracatı ve TANAP’a olan %52 oranındaki ortaklığından dolayı kazanacağı taşıma bedelidir. Doğrudan sıcak para olarak ülke ekonomisine kazandırılacak bu para Azerbaycan ekonomisinin lokomotifi konumunda olacaktır. TANAP hedeflerine ulaşılabildiği takdirde, Azerbaycan projeden 2045 yılına kadar yaklaşık olarak 32,8 milyar dolar taşıma bedeli kazanacaktır. Bunun yanında Azerbaycan’ın TANAP’a sağlayacağı gaz Azerbaycan’ın asıl gelir kaynağını oluşturacaktır. Ancak TANAP ile taşınacak gazın ne kadarı Azerbaycan’a ait olacağı henüz bilinmediğinde bir rakam vermek doğru olmayacaktır.

TANAP projesinin Azerbaycan ekonomisine sağlayacağı diğer önemli katkı TANAP ile satışı gerçekleştirilecek doğalgazın ülkenin ihracatına yapacağı etkidir. Azerbaycan Cumhuriyeti gerçekleştirdiği 34,46 milyar dolarlık ihracatın %90’ını petrol ve doğalgaz ihracatı oluşturmaktadır. Ülkede sağlanan ekonomik kalkınmanın altında yatan en önemli faktör enerji kaynaklarının üretiminin sağlanması, uluslararası pazarlara ihracatının gerçekleştirilmesi ve buradan elde edilen gelirlerin ülkenin diğer sektörlerinde yatırıma dönüştürülmesidir.

TANAP projesinin Azerbaycan ekonomisine sağlayacağı bir diğer önemli katkı ÷lkedeki enerji rezervlerinin ÷retime geçmesi adına ÷stleneceği roldür. TANAP'ın hayata geçmesiyle birlikte, projeye gaz tedariki için ÷lkedeki doğalgaz yataklarında ÷retim oranları ve yeni yatakların keşfi için çalışmalar artacaktır. Buradaki en önemli nokta TANAP'ın hayata geçmesiyle birlikte doğalgazın uluslararası pazarlara ulaştırılmasındaki engeller ortadan kalkacak olmasıdır. 2013 yılında 16,2 milyar metreküp doğalgaz ÷retimi gerçekleştiren Azerbaycan 2026 yılında TANAP ile 31 milyar metreküp doğalgaz ihraç etmeyi planlamaktadır. Bunun içine yurt içinde kullanılan ve diğer TANAP dışı ihracatı gerçekleştirilen doğalgaz da eklenince Azerbaycan yıllık yaklaşık olarak 50 milyar metreküp doğalgaz ÷retimi gerçekleştirmesi gerekmektedir veya bölge ÷lkelerinden ithal edip ihracatını gerçekleştirmesi gerekmektedir. Her iki durumda da Azerbaycan ekonomisi önemli gelirler elde edecektir.

TANAP projesinin Azerbaycan ekonomisine sağlayacağı bir başka önemli katkı ÷lkede oluşturacağı ek istihdamdır. Azerbaycan'da günümüzde yaklaşık olarak 80 bin kişi doğrudan enerji sektöründe çalışmaktadır. Bununla beraber bu rakamdan çok daha fazla kişi enerji sektörlerinin desteklediği yan sektörlerde istihdam edilmektedir. TANAP'ın hayata geçmesi ÷lkedeki işsizlik rakamların düşüşüne katkı sağlayarak istihdama destek olacaktır.

TANAP'tan elde edilecek gelirlerin ÷lkedeki diğer sektörlerde ve uluslararası projelerde yatırımlara dönüşecek olması TANAP projesinin Azerbaycan ekonomisine sağlayacağı bir diğer önemli katkıdır. Azerbaycan günümüzde birçok uluslararası projeye yatırım yapmıştır. Azerbaycan'ın Türkiye, Gürcistan, Kore, Ukrayna, Romanya ve daha birçok ÷lkede yatırımlar gerçekleştirmesinde enerji kaynaklarından elde edilen gelirlerin önemli katkısı olmuştur. TANAP projesinin hayata geçmesiyle birlikte Azerbaycan yurt içinde ve yurt dışında gerçekleştireceği birçok yatırım için kullanabileceği mali kaynağa sahip olacaktır.

TANAP projesinin önemli sonuçlarından biri de Türkiye Azerbaycan birlikteliğine getireceği katkılardır. Bu katkıların başında iki ÷lkenin ekonomik birlikteliğini güçlendirmesi gelmektedir. TANAP projesi ilk olarak iki ÷lkenin arasındaki ticaret hacminde artışını sağlayacaktır ayrıca Türkiye ile Azerbaycan'ın enerji ve enerji dışındaki diğer sektörlerde de geliştireceği projelere öncülük ederek, karşılıklı yatırımların artış göstermesine katkı sağlayacaktır. Yaklaşık 100 milyar dolar bütçeye sahip olan Azerbaycan 2018 itibariyle Türkiye'de toplamda 20 milyar dolar civarında doğrudan yatırım gerçekleştirmeyi planlaması bunun en önemli göstergesidir.

TANAP projesinin Türkiye Azerbaycan birlikteliğine olan bir diğer önemli katkısı iki ülkenin siyasi birlikteliğine gerçekleştirdiği katkılardır. Azerbaycan ile Türkiye'nin aralarındaki birlikteliğin en değerlisi olan siyasi birlikteliğin sağlanması ancak ekonomik birlikteliklerin hayata geçirilebilmesi ile gerçekleşebilmiştir. Ekonomik birlikteliğin hayata geçişinde en büyük rolü enerji projeleri oynamıştır. İki ülke arasında gerçekleştirilen BTC ve BTE enerji projeleri ile iki ülke arasındaki siyasi birliktelikte olumlu gelişmeler sağlanmış, iki ülke arasındaki bağlar daha somut bir zemine oturmuş ve siyasi birlikteliğin sürdürülebilmesi adına şartlar daha da zorlanmıştır. Her ne kadar bu süreç zarfında “Ermenistan’a sınırların açılması” gibi konularda bir takım sorunlar yaşanmış olsa da iki ülkenin birlikte yürüttükleri ortak projeler bu sorunların hızlı bir şekilde aşılması adına iki tarafa da sorumluluklar yüklemiştir ve bu konuda başarılı olunmuştur.

TANAP'ın fikir aşamasından hayata geçişine kadar olan süreçte gerçekleşen resmi ziyaretler ve dönemin üst düzey devlet yöneticilerinin yaptıkları açıklamalar, TANAP'ın iki ülkenin siyasi birlikteliğine beklenen etkisini proje hayata geçmeden bile büyük oranda elde ettiğini göstermektedir. İki ülke arasında Cumhurbaşkanlığı ve başbakanlık seviyesinde 17 Mart 2008 tarihi ile 3 Temmuz 2013 tarihleri arasında gerçekleştirilen 10 tane Cumhurbaşkanlığı, 9 defa başbakanlık, 6 defa meclis başkanlığı ve 39 defa bakanlık seviyesindeki ziyaretler resmi ziyaretler projenin iki ülkenin siyasi birlikteliğine yaptığı katkıyı göstermektedir.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanının 6553 ve 6554 sayılı kanunları onaylamasıyla birlikte 20 Eylül 2014 tarihinde TANAP'ın temel atma töreni gerçekleştirilmiştir. Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ile Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Taner Yıldız'ın birlikte temelini attıkları TANAP projesi ile iki ülkenin geçmişten günümüze gelen birliktelikleri enerji alanında atılan bu büyük adımla birlikte güçlenerek büyümeye devam edecektir.

KAYNAKÇA

I. KİTAPLAR

- Abdullayev, Mahir: **Azerbaycan-Türkiye Ekonomik, Bilimsel-Teknik ve Kültürel İlişkileri**, Ankara, 1998
- Aliyarlı, Süleyman (Ed.): **Azerbaycan Tarixi**, Azerbaycan Neşriyatı, Bakü, 1996
- Aslanlı, Araz, İlham **Haydar Aliyev Dönemi Azerbaycan Dış Politikası**, Ankara, Platin, 2005
- Hesenov: **Azerbaycan Cumhuriyetinin Kurtuluş Mücadelesi ve Kafkas İslam Ordusu**, İstanbul, İdil, 2010.
- Bal, Halil: **Azerbaycan Cumhuriyetinin Kurtuluş Mücadelesi ve Kafkas İslam Ordusu**, İstanbul, İdil, 2010.
- Bal, İdris (Ed.): **21. Yüzyılda Türk Dış Politikası**, Ankara, Nobel, 2004.
- Baykara, Hüseyin: **Azerbaycan İstiklal Mücadelesi Tarihi**, İstanbul, Gençlik Basımevi, 1975.
- Cafersoy, Nazim: **Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası**, Ankara, ASAM, 2001.
- Davutoğlu, Ahmet: **Stratejik Derinlik**, İstanbul, Küre, 58. Bs. 2011.
- Dikkaya, Mehmet: **Orta Asya ve Kafkasya Dönüşüm süreci ve Uluslararası Ekonomi Politik**, İstanbul, Beta, 2009.
- Erhan, Çağrı (Ed.): **Kafkasya'nın Yükselen Yıldızı İlham Aliyev Döneminde Azerbaycan**, Ankara, 2013.
- İmanov, Vügar: **Azerbaycan-Osmanlı İlişkileri (1918)**, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayinevi, 2006.
- Karpat, Kemal H.: **Türk Dış Politikası Tarihi**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2012.
- Kurat, Akdes Nimet: **Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar**, 2. Bs., Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1987.
- Larrabee, F. Stephen, Ian **Türk Dış Politikası**, (Çev: Mustafa Yıldırım), İstanbul, Ötüken

- O. Lesser: Neşriyat, 2004.
- Luft, Gal, Anne Korin (Ed.): **Energy Security Challenges for the 21st Century**, ABC CLIO, 2009.
- Mehmetov, İsmail: **Türk Kafkas'ında Siyasi ve Etnik Yapı Eski Çağlardan Günümüze Azerbaycan Tarihi**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2009.
- Mehmetzade, Mirza Bala **Milli Azerbaycan Hareketi**, Ankara, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, 1991.
- Mikail, Elnur: **Türkiye ile Azerbaycan Siyasi ve Ekonomik İlişkileri**, İstanbul, IQ, 2012.
- Oder, Kerim: **Azerbaycan**, İstanbul, Boğaziçi Yayınevi, 1982.
- Oğan, Sinan: **Türk Ortak Pazarı Ülkeleri I: Azerbaycan**, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1992.
- Oran, Baskın (Ed.): **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, İstanbul, İletişim, 2013.
- Resulzade, Mehmet Emin: **Azerbaycan Cumhuriyeti (Keyfiyet-i teşekkülü ve şimdiki vaziyeti)**, (Yay. Haz. , Yavuz Akpınar, İrfan Murat Yıldırım, Sabahattin Çağın), İstanbul, 1990.
- Robert Goodland (Ed.): **Oil and Gas Pipelines Social and Environmental Impact Assessment-State of the Art**, Virginia, 2005.
- Sanam S Haghighi: **Energy Security - The External Legal Relations of the European Union with Major Oil and Gas Supplying Countries**, Portland, Hart Publishing, 2007.
- Saray, Mehmet: **Azerbaycan Türkleri Tarihi**, İstanbul, Nesil, 1993.
- Shaffer, Brenda: **Sınırlar ve Kardeşler İran ve Azerbaycanlı Kimliği**, (Çev: Ali

Gara, Vüsal Kerimov), İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Shirin Akiner (Ed.): **The Caspian- Politics, Energy And Security**, Oxfordshire, Taylor & Francis, 2005.

Süleyman Aliyarlı (Ed.): **Azerbaycan Tarixi**, Azerbaycan Neşriyatı, Bakü, 1996

Swietochowski, **Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycanı 1905-1920**, (Çev: Nuray Mert), İstanbul, Bağlam, 1988.

Şimşir, Bilal: **Azerbaycan**, Ankara, Bilgi, 2011.

Togan, A. Zeki Velidi: **Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi Cilt I Batı ve Kuzey Türkistan**, 2.bs., İstanbul, Enderun Kitabevi, 1981.

II. MAKALELER

Aliyarlı, Süleyman, Rusya'nın Quzey Xanlıqları İşgal Etmesi, Xanlıq Dövrünün Sonu, Kerim Şükürlü: **Azerbaycan Tarixi**, Ed.Süleyman Aliyarlı, Azerbaycan Neşriyatı, Bakü, 1996, s. 5-82.

Ariel Cohen: “Energy Security in the Caspian Basin”, **Energy Security Challenges for the 21st Century**, Ed. Gal Luft, Anne Korin, ABC CLIO, 2009, s. 109-127.

Aydın, Mustafa: “Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler”, **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Mustafa Aydın, Ed. Baskın Oran, İstanbul, İletişim, 2013, s. 366-439.

Ayhan, Veysel: “Avrupa'nın Enerji Arz Güvenliğinde Türkiye: Petrol, Doğal Gaz ve Entegrasyon,” **Uluslararası İlişkiler**, Cilt 5, No: 20, Kış 2009, s. 155-178.

- Bal, Harun, Ali Eren Alper: “Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı ve Türkiye Ekonomisine Etkileri”, **Çankırı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 19, No:3, 2010, s. 345-360.
- Bal, İdris: “Soğuk Savaş Sonrası Türk Dış Politikası İçin Türk Cumhuriyetleri’nin Önemi”, **21. Yüzyılda Türk Dış Politikası**, Ed. İdris Bal, Nobel, 2004. s. 365-378.
- Bal, İdris: “Türkiye-Ermenistan İlişkileri”, **21. Yüzyılda Türk Dış Politikası**, Ed. İdris Bal, Nobel, 2004. s. 397-426.
- Başdemir, M. Melih, Mithat Çelik Pala: “Türkiye’de Petrol ve Doğal Gaz Boru Hatlarının Güvenliği: Uygulanan Politikalar ve Öneriler”, **Stratejik Araştırmalar**, Cilt 8, No:14, Ocak 2010, s. 97-128.
- Cabbarlı, Hatem, Vüsale Abdullayeva: “Azerbaycan Dış Politikasının Temel Özellikleri (1991-2009)”, 21. Yüzyıl, Ocak-Haziran 2009, s. 77-92.
- Çelikpala, Mitat: “İlham Aliyev Dönemi Azerbaycan Dış Politikası: Sorunlar, Öncelikler ve İlişkiler”, **Kafkasya’nın Yükselen Yıldızı İlham Aliyev Döneminde Azerbaycan**, Ed. Çağrı Erhan, Ankara, 2013, s. 253-296.
- Dikkaya, Mehmet, İhsan Çolak: “Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinin Ekonomi Politikası”, **Kafkasya’nın Yükselen Yıldızı İlham Aliyev Döneminde Azerbaycan**, Ed. Çağrı Erhan, Ankara, 2013, s. 227-252.
- Dikkaya, Mehmet, Onur Demirci: “Petrol Doğal Gaz ve Ötesi: Modern Azerbaycan’da İlham Aliyev Döneminin Ekonomi Politikası” **Kafkasya’nın Yükselen Yıldızı İlham Aliyev Döneminde Azerbaycan**, Ed. Çağrı Erhan, Ankara, 2013, s. 201-226.
- Hekimoğlu, Mehmet: “Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı Projesinin Hukuki Boyutları”,

- Merdan: **Bilig**, Güz 2012, No:63, s. 77-92.
- İbrahimov, Rovshan: “Azerbaycan Enerji Politikası: Alternatif Enerji Nakil Hatları Arayışları”, **OAKA**, C.VII, No: 14, 2012, s. 125-148.
- İşeri, Emre: A. Oğuz Dilek, “Yeni enerji Jeopolitiğinde NATO’un Enerji Güvenliğinde Tamamlayıcı Rolü ve Türkiye’nin Potansiyel Katkıları”, **Akademik Bakış**, Cilt 5, No: 10, Yaz 2012, s. 229-248.
- Kalafat, Yaşar, Araz Aslanlı: “Türkiye-Azerbaycan İlişkileri”, **21. Yüzyılda Türk Dış Politikası**, Ed. İdris Bal, Nobel, 2004. s. 382-396.
- Kasım, Kamer: “İlham Aliyev Döneminde Azerbaycan-Ermenistan İlişkileri”, **Kafkasya’nın Yükselen Yıldızı İlham Aliyev Döneminde Azerbaycan**, Ed. Çağrı Erhan, Ankara, 2013, s. 133-158.
- Laçiner, Sedat: “Hazar Enerji Kaynakları ve Enerji-Siyaset İlişkisi”, **OAKA**, Cilt 1, No:1, 2006, s. 36-66.
- Mardanov, Samir: “Azerbaycan Dış Politikasının Temelleri (1991-2003)”, **Kafkasya’nın Yükselen Yıldızı İlham Aliyev Döneminde Azerbaycan**, Ed. Çağrı Erhan, Ankara, 2013, s. 47-102.
- Mübariz Hasanov: “Some Remarks of Economic Benefits of TANAP for Turkey”, **Caspian Report**, Spring 2014, s. 124-127.
- Necdet Pamir: “Turkey: A Case of a Transit State”, **Energy Security Challenges for the 21st Century**, Ed. Gal Luft, Anne Korin, ABC CLIO, 2009, s. 250-260.
- Oğan, Sinan: “Azerbaycan’ın Tanımlanamayan Ekonomisi ve Türkiye ile Ekonomik İlişkileri”, **Avrasya Dosyası**, Azerbaycan Özel, İlkbahar 2001, Cilt:7, Sayı:1, s. 56-85.
- Özkan, Gökhan: “Türkiye’nin Orta Asya ve Kafkasya’daki Bölgesel Politikasında

- Enerji Güvenliği”, **Akademik Bakış**, Cilt 4, No:7, Kış 2010, s. 17-40.
- Ronald Anderson: A Decade of Environmental and Social Impact Assessment of Pipelines in the Caspian Sea Lessons and Challenges”, **Oil and Gas Pipelines Social and Environmental Impact Assessment-State of the Art**, Ed. Robert Goodland, Virginia, 2005, s. 103-112.
- Süleymanov, Elçin, Fahri Hasanov: “Azerbaycan’ın Türkiye’nin Enerji Sektörüne Yatırımlarının Azerbaycan-Türkiye Ekonomik İlişkilerindeki Rolü”, **Avrasya Strateji Dergisi**, Cilt 2, No:2, 2013, s. 73-100.
- Şükürlü, Kerim: “Azerbaycan Xanlıqları, Dövlət Müstəqilliyi uğrunda Mübarizə”, **Azerbaycan Tarixi**, (Ed.Süleyman Aliyarlı), Azerbaycan Neşriyatı, Bakü, 1996. s. 508-569.
- Togan, A. Zeki Velidi: “Azerbaycan”, **İslam Ansiklopedisi, cilt 2, Milli Eğitim Basım**, İstanbul,1961, s. 93.
- Veliyev, Dünyamalı: “Türk Cumhuriyetleri Arasında Ekonomik İşbirliği: Sorunlar, Perspektifler”, **Avrasya Dosyası Dergisi Azerbaycan Özel Sayısı**, İlkbahar 2001, Cilt 7, Sayı 1, s. 86-108.
- Willy Olsen: ” The role of oil in the development of Azerbaijan”, **The Caspian-Politics, Energy And Security**, Ed. Shirin Akiner, Oxfordshire, Taylor & Francis, 2005, s. 113-131.
- Zengin, Eyüp, Aqil Esedov: “Türkiye Ve Azerbaycan Örneğinde Boru Hatları Ulaştırmasının Çevre Üzerindeki Etkileri”, **Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.V, No: 9, 2009, s. 97–108.

III. GAZETELER

Akşam	8 Mayıs 2014
Al Jazeera Turk	7 Mayıs 2014
Anadolu Ajansı	10 Temmuz 1014
Cihan News Agency	7 Ağustos 2014
Daily News	201 Ağustos 2014
Deutsche Welle	10 Mayıs 2014
Dünya	22 Mayıs 2014
Global Post	3 Haziran 2014
Milliyet	25 Nisan 2014
Panaroma	17 Nisan 2014
Reuters Haber Ajansı	17 Nisan 2014
Zaman	6 Haziran 2014
	4 Mart 2014

IV. ONLINE YAYINLAR

Azerbaycan Dışışleri Bakanlığı	(Çevrimiçi) http://www.mfa.gov.az/
British Petroleum	(Çevrimiçi) http://www.bp.com
BTC Resmi Sitesi	(Çevrimiçi) http://www.btc.com.tr
Ener, Meliha, Orhan Ahmedov	“Türkiye-Azerbaycan Petrol-Doğalgaz Boru Hattı Projelerinin Ülke Ekonomileri Ve Avrupa Birliği Açısından Önemi”, (Çevrimiçi), http://www.deu.edu.tr/userweb/iibf_kongre/dosyalar/ener.pdf , 16 Ağustos 2014

Enerji ve Tabii Kaynaklar	(Çevrimiçi) www.enerji.gov.tr
Bakanlığı Resmi Sitesi	
Simone Tagliapietra	(Çevrimiçi) “The EU-Turkey Energy Relations After the 2014 Ukraina Crisis, Enhancing the Partnership in a Rapidly Changing Enviroment”, http://www.feem.it/userfiles/attach/201499948154NDL2014-075.pdf .
Social Science Research	(Çevrimiçi) www.papers.ssrn.com
Network	
State Oil Company of	(Çevrimiçi) http://new.socar.az/
Azerbaijan Republic	
TANAP Resmi Sitesi	(Çevrimiçi) http://www.tanap.com/
Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri	(Çevrimiçi) http://www.mfa.gov.tr/
Bakanlığı Resmi Sitesi	
Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi	(Çevrimiçi) http://www.ekonomi.gov.tr/
Bakanlığı	
Türkiye Elektrik İletim A.Ş.	(Çevrimiçi) http://www.teias.gov.tr/
Türkiye Petrolleri Anonim	(Çevrimiçi) http://www.tpao.gov.tr/
Ortaklığı	
U.S. Energy Information	(Çevrimiçi) http://www.eia.gov/
Administration (EIA)	

V. RAPORLAR

	(Çevrimiçi)
BP Statistical Review of World Energy	http://www.bp.com/en/global/corporate/about
2014	-bp/energy-economics/statistical-review-of-world-energy.html

Open Questions for Caspian Natural Gas Supply to Europe	Perspectives on Caspian Oil and Gas Development, International Energy Agency Working Paper Series (IEA), December 2008.
Azerbaijan Oil & Gas Report Includes 5-Year Forecasts to 2017	Business Monitor International, London, Şubat 2013.
Jeffrey Mankoff Eurasian Energy Security	(Çevrimiçi) http://www.cfr.org/world/eurasian-energy-security/p18418
Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı (TANAP) Projesi Çevresel Etki Değerlendirmesi Raporu	(Çevrimiçi) http://www.csb.gov.tr/turkce/dosya/ced/TANAP_CED_RAPORU.pdf